

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie

**ROLE AGRESIVITY V LIDSKÉ EVOLUCI,
1963-2000. AUTOŘI, TEORIE, KONTEXTY**

Diplomová práce

Bc. Miriama Mydlová

Praha 2013

Vedoucí práce: Mgr. Marco Stella

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 12. 05. 2013

Miriama Mydlová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Marcu Stellovi za vedení, cenné rady, inspiraci, připomínky a trpělivost při vypracování této diplomové práce. Mgr. Zuzaně Krajíčkové děkuji za gramatickou korekturu textu.

*Nikdy není nedostatek argumentů pro podporu jakékoliv teorie,
již jsme přijali za svou.*

Arthur Koestler

OBSAH

1. Úvod.....	9
1.1. Cíle práce.....	11
1.2. Metody.....	12
1.3. Materiál.....	16
1.4. Členění práce.....	17
2. Teoretická část.....	18
2.1. Antropologie vědy.....	18
2.1.1. Věda a společnost.....	19
2.1.2. Věda, lidoopi a třídění.....	22
2.1.3. Věda, člověk a třídění	24
2.1.4. Shrnutí	25
2.2. Kořeny lidské agresivity.....	27
2.2.1. Člověk jako „zvíře“.....	27
2.2.2. Člověk jako „kulturní bytost“.....	28
2.2.3. Člověk jako „kulturní zvíře“.....	29
2.2.4. Shrnutí.....	30
2.3. Studium chování.....	31
2.3.1. Historie studia lidského chování.....	31
2.3.2. Vědní obory zabývající se studiem chování.....	33
2.3.3. Shrnutí.....	40
3. Praktická část.....	41
3.1. Původ lidské agresivity.....	41
3.1.1. Agrese jako přirozený jev.....	43
3.1.1.1. Paleoantropologie a teorie „opic zabijáků“	43

3.1.1.1.1. Raymond A. Dart.....	43
3.1.1.1.2. Robert Ardrey.....	48
3.1.1.2. Instinktivistická teorie – člověk jako mechanismus a lovící opice	50
3.1.1.2.1. Konrad Z. Lorenz.....	51
3.1.1.2.2. Desmond Morris.....	56
3.1.1.3. Sociobiologie a člověk jako nástroj sobeckých genů.....	59
3.1.1.3.1. Richard C. Dawkins.....	60
3.1.1.4. Evoluční psychologie a syndrom Popelky.....	63
3.1.1.4.1. Martin Daly a Margo Wilson.....	64
3.1.1.4.2. Robert Wright.....	65
3.1.1.5. Evoluční antropologie a démoničtí muži.....	67
3.1.1.5.1. Richard W. Wrangham a Dale A. Peterson.....	68
3.1.1.5. Shrnutí	70
3.1.2. Agrese jako společenský jev.....	71
3.1.2.1. Agrese jako důsledek vzniku zemědělství a hmotné kultury.....	71
3.1.2.1.1. Richard E. F. Leakey.....	72
3.1.2.1.2. Marshall D. Sahlins.....	77
3.1.2.2. Agrese jako frustrace z nedostatku lásky – feminní pohled.....	81
3.1.2.2.1. Ashley Montagu.....	82
3.1.2.3. „Make love not war“ a lidská morálka	84
3.1.2.3.1. Frans de Waal.....	85
3.1.2.4. Válka jako maligní agrese – západní marxismus.....	88
3.1.2.4.1. Erich S. Fromm.....	88
3.1.2.5. Agrese jako produkt třídních rozdílů – pohledy v ČSSR a NDR.....	89
3.1.2.5.1. Stanislav Drvota.....	92
3.1.2.5.2. Werner Mohrig.....	93
3.1.2.6. Shrnutí.....	94
4. Závěr.....	96
5. Seznam literatury.....	98

Abstrakt

Předkládaná práce je přehledem současných evolučněbiologických teorií agresivity počínaje průlomovými pracemi Roberta Ardreye a Konrada Lorenze ze 60. let a konče současnou evoluční etikou Roberta Wrighta či Franse de Waala a také evoluční antropologií, kterou představuje například Richard Wrangham. Poukazuje především na kontinuitu vývoje teorií a jejich zasazení do kontextu evoluční biologie. Kromě toho se zabývá také kritickou analýzou (ve smyslu analýzy diskurzu) těchto teorií a jejich jazyka se zohledněním sociokulturních vlivů působících na autory při jejich utváření. Jde tedy o rozbor vzorců myšlení, argumentačních prvků a strategií autorů, zabývajícími se otázkami evolučního pozadí vzniku lidské agresivity. Ambicí druhé části však není dekonstrukce samotných teorií. Naopak, práce usiluje o pozitivní, integrativní přístup. Kategoriemí třídy, genderu, rasy atp. podmíněné zkreslení (*bias*) získaných dat (např. při pozorování), jejich interpretace samotnými autory i jejich popularizace zde bude chápána jako faktor vstupující do posuzování teorií, není však *a priori* považováno za důkaz neplatnosti či pouhým poukazem na jejich mocenský aspekt.

Klíčová slova

agresivita, biases, diskurzivní analýza, etologie člověka, evoluční biologie

Abstract

Presented work is an overview of contemporary evolutionary biological theories of aggression, since the breakthrough works of Robert Ardrey and Konrad Lorenz from the 1960s and ending with contemporary evolutionary ethics of Robert Wright and Frans de Waal and also evolutionary anthropology, represented for example by Richard Wrangham. Work is highlighting the continuity of development of the theories and their placement into the context of evolutionary biology. In addition, it is dealing with critical analysis (in terms of discourse analysis) of these theories and their language, taking into account sociocultural influences acting on authors during their formation. It is the analysis of patterns of thinking, argumentation elements and strategies of authors, who deal with issues of the evolutionary background of the origin of human aggression. However, ambition of the second part is not the deconstruction of the theories. Contrarily it strives for positive, integrative approach. By categories of class, gender, race, etc. conditional misrepresentation (*bias*) of acquired data (e.g. by observation), their interpretation by authors themselves and their popularization, will be understood there as a factor entering into the assessment of theories, but it is not *a priori* considered as evidence of invalidity or mere reference to the power aspect.

Key words

aggression, biases, discourse analysis, evolutionary biology, human ethology

1. Úvod

Přestože někteří budou možná něco namítat, lidé potřebovali poměrně dlouhou dobu, aby si uvědomili, kde se v systému živé přírody člověk jako druh nachází, natož aby pochopili, jaké jsou mechanismy vývoje živých organismů. V každém případě se v posledních staletích člověk snaží porozumět nejen okolnímu světu, ale i sám sobě.¹ Člověk je tedy alespoň v západní kultuře poměrně nedávným objevem. Podle Foucaulta (viz 2007; s. 295) se vědění až do konce 16. století netočilo zrovna kolem něj. Kromě toho, že člověk ve třetím tisíciletí již nestojí mimo živočišnou říši, resp. nad ní (jak to bylo po minulá staletí), snaží se navíc pochopit sám sebe skrze jiné – jemu blízké příbuzné druhy. Přestože je v postmoderní společnosti 21. století mnoho lidí s to přijmout myšlenky Darwinovy evoluční teorie, vášnivé diskuze se vedou, zda fylogenetické procesy aplikovat pouze na fyzické stránky. Pokud jde totiž o psychologické vlastnosti nebo konkrétně jakékoli projevy chování (např. agresivita), zdá se, jako by lidská společnost zůstala někde v 19. století, kdy evoluční teorie Charlese Darwina čelila snad nejtvrďší kritice. Vypadá to, že moderní člověk je stále velice pyšný na svoji jedinečnost až možná nadřazenost nad ostatními živočichy, kterou hledá ve svém duševním projevu. Možná právě proto mnozí nedopustí, aby se v tomto směru hranice mezi lidským a zvířecím stíraly. Na druhou stranu se ale objevují snahy o překračování rozdílů – tedy zdůrazňování podobností mezi lidmi a zvířaty (zejména pak lidoopy), přestože takové úsilí je často kritizováno hlavně pro jeho ideologický kontext.

Jak ukazuje celá řada studií z oblasti sociologie vědy, jsou témata lidské sexuality, příbuzenství a také agresivity jablkem sváru mezi přírodovědným a společenskovědním pohledem na člověka (viz např. Foucault, 1999; Marks, 1996a; Marks, 1996b; Marks, 2006; Skupnik, 1999). Jedná se jak o ústřední témata evoluční biologie, resp. evolučního pohledu na člověka, tak o sféry, kde se tradičně manifestuje mocenský diskurz. Moc a vědění podle Foucaulta (2000; s. 62) implikují jedno druhé:

¹ Humanitní vědy se objevily „toho dne, kdy se člověk v západní kultuře ustavil jako to, co je třeba myslet, a zároveň jako to, co máme vědět“ (Foucault, 2007; s. 263).

„Neexistuje vztah moci, aniž se v korelaci k němu konstituuje pole vědění, ani neexistuje vědění, které současně nepředpokládá a nekonstituuje vztahy moci.“ Pokud se např. sexualita konstituovala jako oblast poznání, bylo to právě na základě mocenských vztahů, které ji ustavily jako možný předmět (viz Foucault, 1999; s.115). Vědecké teorie neodhalují objektivní pravdu, ale naopak je vědění produkováno a může sloužit jako nástroj manipulace určitými skupinami obyvatelstva či pro upevnění moci privilegovaných politických špiček. „Kulturní předsudky značně zkreslují studium míru a války“ (Fry, 2013; s. 1). Zvláště ve výzkumu lidí a ostatních primátů se mnohokrát potvrdilo, že získaná data a jejich interpretace jsou navíc velmi závislé například na genderu², společenské třídě, politickém přesvědčení atd. badatele. Kupříkladu spor o to, zda je agresivita u člověka vrozená, či zda je důsledkem uspořádání lidské společnosti, se tradičně (i v rámci biologie) vede mezi autory inklinujícími v prvním případě k pravici a v druhém k levici. Proto ideologie marxismu-leninismu nedopustí, aby lidé byli biologicky predisponováni k agresivitě, protože podle tohoto politického směru je veškeré zlo, které ve společnosti vzniká, důsledkem třídních rozdílů. Podobně i výzkumy primatologů ženského a mužského pohlaví přinášejí (např. ve výzkumech dominance, agresivních interakcí atd.) dramaticky odlišné výsledky, kdy badatelky za jakkoli nepatrnými náznaky o vrozenosti určitých lidských vlastností vidí snahu svých mužských protějšků o legitimizaci jejich nadřazenosti nad ženami atd. atd.

Naturalizace, tedy proces přenášení lidem vlastního teleologického způsobu myšlení na přírodu (viz Šmausová, 1999; s. 433–446), popisuje chování zvířat jako účelné a plánované, jehož pomocí zvíře směřuje k určitému cíli. Jinými slovy, tento tzv. naturalistický omyl je dnes znám jako „názor, že cokoli dělá lidoop, je poučné pro lidskou přirozenost“ (Marks, 2006; s. 181). V tom smyslu je proces naturalizace možné chápat jako zakrývání právě té povahy věcí, jež vzniká na základě tzv. sociální konstrukce badatele. Nicméně, podle kanadského filozofa Iana Hackinga (viz 1999; předmluva) se právě pojem „sociální konstrukce“ jeví nejen jako vágní, ale je v

2 Termín „gender“ se poprvé objevil pravděpodobně u amerických feministek. Tento pojem znamenal odmítnutí biologického determinismu v užívání termínů jako „pohlaví“ nebo „pohlavní rozdíly“. „Gender“ mimo jiné zdůraznil vztahový aspekt feminity, kdy není možné dosáhnout pochopení mužství a ženství separátně (viz Scott, 1986; s. 1053–1075). Nicméně, dosud zřejmě nejrozšířenější definice genderu vychází z rozlišení mezi pohlavím jako souborem fyziologických, hormonálních a anatomických odlišností mezi ženami a muži a genderem jako sociokulturně osvojenými atributy prisuzovanými jednomu či druhému pohlaví (viz Zábrodská, 2009; s. 24).

poslední době také dosti otřepaný. Pokud totiž lidé chtějí hlouběji porozumět, co tyto sociální konstrukce představují a jaká je jejich skutečná povaha, je nutné si nejdřív uvědomit, jaký pohled nebo z kterého místa badatel danou sociální konstrukci analyzuje. Myšlenky, ideje či koncepty (např. představa žen emigrantek) neexistují ve vakuu, ale naopak se nachází v určitém společenském kontextu. Toto sociální uspořádání Hacking nazývá maticí (*matrix*), na jejímž podkladě se mohou vytvářet jednotlivé koncepty, jež mimo tuto matici zkrátka neexistují (viz Hacking, 1999; s. 10–11). Je rozdíl mezi vědeckým pohledem a pohledem, který „víme“, který nám nevědomky vštěpuje prostředí, ve kterém žijeme, jež je součástí všudypřítomného kulturního přesvědčení, jež je ukryto v literatuře, politickém diskurzu či historických pohledech, které se předávají z generace na generaci a umocňují běžnou komunikaci (viz Fry, 2013; s. 2). Z toho důvodu je nutné si uvědomit, jak jsou mnohé aspekty věci kolem konstruované, a tudíž nejsou součástí nebo vlastností daných objektů, lidí, nebo dokonce společností. Skutečně porozumět těmto konstrukcím vyžaduje jejich odhalení, potažmo uchopení v čase. Protože skrze specifické zacházení s lingvistickými znaky jsou uplatňovány, posilovány či nabourávány vztahy moci (viz Vašát, 2009; nečíslováno), diplomová práce pro jejich odhalení využije metodu kritické diskurzivní analýzy podle přístupu Fairclougha (viz 1989; 1992; 1995) a Geeho (viz 1999; 2011).

1.1. Cíle práce

Cílem předkládané práce není rozřešit komplikovaný spor mezi přírodními a společenskovědními výzkumnými pohledy na lidskou přirozenost. Takový cíl by (mimo jiné kvůli rozsáhlosti problému) ani nebylo možné naplnit a nepřineslo by to nic nového kromě dalšího přívržence jedné ze „soupeřících“ stran. Diplomová práce se proto zaměří spíše na zpracování textů, ve kterých autoři sledují zmiňovaný aspekt lidského chování – tedy agresivitu (zejména její kořeny u primátů) –, a pokusí se poukázat právě na kontextuální zřetely jejich vzniku. Ovšem tato hlediska nejsou pojímána jako poukaz k neobjektivnosti výzkumů. Práce o nich pojednává jako o určitých zkresleních – tzv.

*biases*³ – získaných dat i teorií, a proto se pokusí zachytit, na základě jakých sociokulturních a politických souvislostí byly jednotlivé teorie o původu lidské agresivity vytvořeny. Práce se proto bude zabývat koncepty, jako je ideologie⁴, moc, dominance. Zkreslení dat totiž může být víceméně záměrné, například ve smyslu jednostrannosti některých politických organizací, jež využívají či zdůrazňují určité konflikty a potlačují význam jiných pro svůj vlastní prospěch a posílení moci (viz Bachrach, Baratz; 1962; s. 947–952). Dále, jak již bylo zmiňováno, jsou do rozboru vrozenosti lidské agresivity promítnuty mimo jiné otázky genderové (ne)rovnosti. Z toho důvodu v předkládané práci nepůjde pouze o načrtnutí vývoje různých názorů na lidskou agresivitu v čase, ale také o jejich vztah k dominantním ideologiím, sociokulturní atmosféře doby i osobním motivacím autorů. O to se práce pokusí na základě analýzy žánru projevů, jejich stylu, slovníku atd., přičemž cílem takového rozboru bude zkoumání, co mají jednotlivé texty společného a na základě čeho je lze považovat za instance jedné formace, tj. jednoho způsobu nazírání na danou problematiku.

1.2. Metody

Metodou diplomové práce je diskurzivní analýza, na jejímž základě je zpracována primární a sekundární literatura česká i zahraniční (monografie, klíčové odborné články atd.). Ustanovení této rozsáhlé teoreticko-výzkumné oblasti orientované na diskurz, která je současně teorií i metodou, bylo výsledkem obratu v sociálních a humanitních vědách od studia reality jako takové k analýze způsobů, jimiž je realita konstituována v jazyce a jiných znakových systémech (viz Zábrodská, 2009; s. 67). V každém proslovu či diskuzi řečník vždy zaujímá sobě vlastní perspektivu toho, „jaký

3 Tj. zkreslení úsudku ve skutečnosti nepodstatnými okolnostmi, nicméně s velkým vlivem (viz Erford, 2013; s. 68).

4 Ideologie zde představuje soubor určitých preferovaných hodnot, na jejichž principu si každý „ideolog“ vytváří představu fungování společnosti, a to podle svých životních zkušeností. V momentě, kdy politická filozofie začne sloužit jako teoretická základna pro určité politické hnutí, stane se jednoduše ideologií (viz Šaradín, 2001; s. 49–50).

svět je“. Všichni lidé mají svůj vlastní pohled na to, co je (ne)normální, (ne)přijatelné, (ne)správné, (ne)skutečné atd. (viz Gee, 1999; s. 2). Analytika diskurzu však více zajímá zejména proces konstrukce takových „pravd“, jak se tvoří sociální realita a identita a její důsledky, než aby se pídil po „skutečnosti“ (viz Wetherell *et al.*, 2001; s. 16). Taková analýza textů, argumentace, zkoumání toho, co bylo řečeno a napsáno, má v humanitních vědách dlouhou tradici (viz Vávra, Tichý, 2006; s. 49–65).

Pokud jde o metodologické charakteristiky způsobů analýzy textů, v současné době existují a jsou prakticky využívány v zásadě dvě odlišné tradice: obsahová analýza a diskurzivní analýza. První zmiňovaná je tradičním nástrojem analýzy velkého množství textů, její nevýhodou je však určitá povrchnost a ztráta významu. Diskurzivní analýza se naproti tomu soustřeďuje na skryté ideologické významy jednotlivých textů (viz Miessler, 2007; s. 118–124). Nicméně, samotný pojem diskurz má mnoho definicí právě podle přístupů jednotlivých badatelů.⁵

Zatímco klasická obsahová analýza je kvantitativní, orientovaná na proměnné, používá předdefinované kategorie, soustředí se na problematizovaný a objektivně chápaný obsah, diskurzivní analýza se zaměřuje na to, jak je diskurz ovlivňován vztahem mezi mocí a ideologií, je kvalitativní a orientovaná spíše na jednotlivé texty – případy. Kromě toho se diskurzivní analýza soustřeďuje právě na ty významy, kterých text (nebo jeho jednotlivé části) může nabývat v příslušných sociálních kontextech. Síla diskurzivní analýzy je proto především v podrobném zkoumání jednotlivých textů do hloubky (viz Miessler, 2007; s. 118–124), přičemž v centru pozornosti je samotný „prostor“, ve kterém výpovědi (v tomto případě teorie jednotlivých publikací) vznikají, a nikoli aktuální diskurz jako proces, jako tvorba výpovědí.

Samotná diskurzivní analýza se dále dělí na tzv. etnometodologické či interakcionistické směry studující primárně řečovou interakci a směry kritické či socio-

5 Diskurz – rozmluva, rozhovor (zprav. delší), rozprava, text, jazykový projev; diskurzivní – postupující racionálně (intuitivní); diskurzivní myšlení – způsob myšlenkového postupu, při kterém si myslící subjekt uvědomuje postupně všechny články spojitého procesu logicko-deduktivního vyvozování souvislostí (viz Petráčková, Kraus a kol., 1998; s. 170).

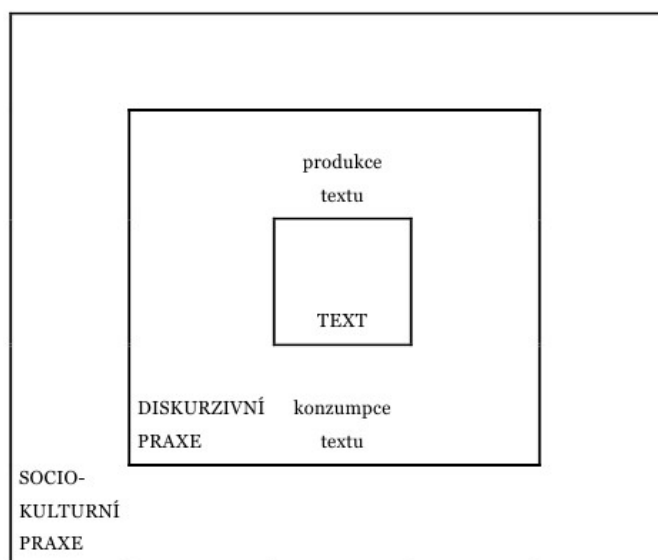
Diskurz – určitá významová reprezentace světa, která je vyjednávána v sociální interakci a řízena svými specifickými pravidly (viz Vašát, 2009; nečíslováno).

politické, jež se zaměřují na produktivní efekty diskurzu a na propojení jazyka, diskurzu a moci. Nicméně, tyto přístupy nejsou striktně oddělené a izolované k analýze textu. Právě naopak – rozvíjejí se v dialogu (viz Zábrodská, 2009; s. 68–69).

Vzhledem k tématu předkládané práce se jako konkrétní metoda zpracování textových materiálů nabízí kritická diskurzivní analýza (KDA). Jde totiž o přístup, který se oproti diskurzivní analýze „bez přívlastků“ soustředí nejen na sociální, ale také na kulturní a politický kontext, a to zejména na mocenskou nerovnost na základě rasy, pohlaví, věku či třídy (viz Miessler, 2007; s. 118–124). Kořeny kritické diskurzivní analýzy vycházejí z funkcionální lingvistiky, zkoumající funkce použití jazyka, a také z Frankfurtské školy, jež pohlíží na jazyk jako na nástroj ideologie (viz Zábrodská, 2009; s. 74). Oproti foucaultovskému přístupu se výzkumník pracující v rámci kritické diskurzivní analýzy zaměřuje systematictěji na větší rozpětí jazykových jevů (viz Vávra, Tichý; 2006; s. 49–65). Fairclough, jedna z hlavních postav KDA, tento termín chápe trojdimenzionálně – jako text, diskurzivní praxi a sociokulturní praxi (obr. 1), přičemž diskurz je podle něj řízen pravidly, jež jsou ovlivněna sociálními předpisy (viz Fairclough, 1995; s. 59). Pravidla diskurzu jsou tedy v tomto smyslu jakýmsi mediátorem mezi textem a společností.

Dosud byl čtenáři představen teoretický rámec kritické diskurzivní analýzy. Pokud jde o techniku KDA z metodologického hlediska, velice se osvědčil přístup Fairclougha (viz dále) a vybrané „nástroje analýzy“, jak je popisuje a vysvětluje J. P. Gee (seznam viz Gee, 2011; s. 195–201). Jde o specifické dotazy, které si analytik při rozboru dat, v tomto případě psaných textů, pokládá (viz Gee, 2011; s.x). Fairclough (viz 1989; s. 26) rozlišuje tři vzájemně se prostupující dimenze nebo stupně KDA: deskripci, interpretaci a explanaci. První dimenze – deskripce – se týká formální stránky textu. Jde o lingvistické znaky jako slovní zásoba, gramatika či struktura textu (viz Fairclough, 1989; s. 109). Druhou dimenzí je interpretace, jež se zabývá vztahem textu a jeho interpretací, přičemž „intertextuální charakteristiky textu jsou uskutečňovány v jeho charakteristikách lingvistických“ (Fairclough, 1992; s. 193–217). Nutno dodat, že již samotná „interpretace textu je *interpretací interpretace*“ (Fairclough, 1989; s. 80), přičemž je potřeba si všimnout, zda kvůli nerovnoměrnému

rozdělení moci ve společnosti nemají badatelé – příslušníci vedoucí vrstvy – tendence stanovit či povýšit vlastní interpretace kontextu nad názory méně vlivných výzkumníků (viz Fairclough, 1989; s. 161–162). Proto v posledním stupni analýzy – explanaci – je nutné se věnovat vztahu mezi působením textu a sociálním kontextem. „Explanace je způsobem, jak nahlížet na diskurz jako na součást procesu společenského zápasu v rámci mocenských vztahů“ (Fairclough, 1989; s. 163). V posledním kroku by se proto analytik měl zabývat nejen sociálními determinanty ve smyslu mocenských vztahů, jež tvarují diskurz, ale také ideologií a důsledky diskurzu, jenž může mocenské vztahy udržovat nebo transformovat (viz Fairclough 1989; s. 166).

Obr. 1: *Rámec pro kritickou diskurzivní analýzu komunikační události (Fairclough, 1989; s. 25; Fairclough 1995; s. 59).*

KDA nezačíná od výzkumné otázky, ale od naléhavých společenských problémů – jakým lidská agresivita v posledních desetiletích nepochybně je. Obtížnost tohoto přístupu, tedy obtížnost KDA, spočívá v tom, že se badatel musí zaměřit na dialektický vztah mezi texty a jejich společenským, politickým a případně

také ekonomickým kontextem (viz Zábrodská, 2009; s. 75). Předkládaná práce proto v první řadě usiluje o rozbor co nejvíce textuálních znaků a co největší komplexnost analýzy – pokouší se propojit lingvistické znaky textů s těmi intertextuálními. Pro zaručení transparentnosti výsledků bude zkoumání dokládáno úryvky či pasážemi textu, k nimž odkazuje.

1.3. Materiál

Předkládaná práce je přehledem klíčové literatury na téma role agresivity v lidské evoluci od roku 1963 *circa* do roku 2000.⁶ Jde o zpracování především často citovaných (a mnohdy kritizovaných) monografií a odborných článků, které jsou doplněny sekundární literaturou věnující se zmíněným *biases*, na základě čehož je možné vystopovat diskurz. Cenné informace jsou kromě tištěných spisů také v elektronické podobě, jež lze snadno vyhledat prostřednictvím internetových databází, například JSTOR, SpringerLink, Library of Congress či Web of science. Na posledně zmiňovaném serveru je navíc velice užitečná tzv. citační mapa pro jednotlivé bibliografické záznamy. Pro ještě větší usnadnění vyhledávání publikací z jednoho místa byla využita testovací verze vyhledávacího systému Primo, jež má Univerzita Karlova k dispozici, což umožňuje najednou prohledávat jak katalog knihovny, tak elektronické databáze zakoupené na UK.

⁶ Časové rozpětí je stanoveno od r. 1963 z důvodu vydání (pro práci) tematicky stěžejního díla Konrada Lorenze – v originálu *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression* – a končí r. 2000 kvůli již tak značné obsáhlosti tématu. Navíc se jeví, že toto období dostatečně zahrnuje hlavní myšlenkové koncepce, zabývající se otázkou původu lidské agresivity od druhé poloviny 20. století po současnost.

1.4. Členění práce

Předkládaná práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. V prvním úseku se proto zabývá otázkami, jako je vznik vědeckých teorií, možnostmi zkoumání kontextu výzkumných názorů a jejich dopadem nebo vlivem na lidskou společnost. Dále se pokouší o načrtnutí základních vědeckých teorií, jež pojednávají o kořenech vybraného projevu lidského chování – tedy o agresivitě; vzhled do historie studia lidského chování a vědních oborů, které se humánní etologií od poloviny dvacátého století zabývají. Praktická část pak usiluje o kritickou diskurzivní analýzu konkrétních teorií o vzniku lidské agresivity u jednotlivých autorů. Přestože je v takovém rozboru prvořadý diskurz a jednotliví autoři jsou upozaděni, práce je členěna zejména podle jednotlivých badatelů a jejich teorií pro jasnější náčrt jejich konkrétního sociokulturního a historicko-politického kontextu.

2. Teoretická část

2.1. Antropologie vědy

Je zajímavé a zároveň paradoxní, že studium různých módů lidského myšlení nespadá pod tradiční pojetí „vědy“. Historie, filozofie, sociologie, kulturologie až po antropologii – všechny takové obory jsou sice vědami, ale sociálními nebo humanitními.⁷ Z toho důvodu je studium, jež je zaměřeno na samotnou vědu jako takovou (např. jak vzniká vědecká znalost, co si vědci myslí a co ve skutečnosti dělají), umístěno *mimo* vědu, což je poněkud zvláštní... (více viz Marks, 1996a; s. 6–10).

Foucault (viz 2007; s. 6) zdůrazňuje diskontinuitu poznání západní společnosti klasického a moderního věku. Vysvětluje, že na moderní *epistémé* je možné pohlížet jako na objemný prostor, otevřený ve třech dimenzích. Tu první tvoří matematické a fyzikální vědy, do druhé náleží vědy, jež ustavují kauzální vztahy a strukturní konstanty (např. vědy o řeči, životě, produkci atd.) a třetí dimenze náleží filozofické reflexi (viz Foucault, 2007; s. 265–266). Humanitní vědy v tomto celku mají své jedinečné místo – využívají totiž nejen matematickou formalizaci, ale postupují také podle modelů a pojmů, jež si vypůjčily z biologie, ekonomie či věd o řeči těla. Navíc hledají empirické projevy ve způsobu bytí člověka, který se filozofie snaží myslet z hlediska radikální konečnosti. Takto pojímaná věda se tedy na člověka obrací v míře, v jaké žije, mluví, produkuje, tedy ve smyslu jeho chování, postojů a gest (viz Foucault, 2007; s. 268–271). Nicméně ani Foucault nechápe takovou vědu jako vědu v pravém slova smyslu: je „zbytečné říkat, že ‚humanitní vědy‘ jsou falešnými vědami; nejsou to vůbec žádné vědy“ (Foucault, 2007; s. 280). Jejich existence má totiž být závislá na vztahu k vědám jako biologie, ekonomie či filologie a pouze takový vztah umožňuje „přenos vnějších

⁷ Tím je myšleno, že se jaksí odlišují od těch „přírodovědných“, jež jsou často vnímány jako „vědy“ v pravém slova smyslu.

modelů do oblasti nevědomého a vědomí a nasměrování kritické reflexe k témuž místu, odkud tyto modely přicházejí“ (Foucault, 2007; s. 280). Tím však Foucault humanitními vědami nijak neopovrhne – naše základní kódy kultury, jež řídí její řeč, techniky, hodnoty či hierarchii zkušenosti, určují každému člověku empirické řády, na druhé straně však vědecké teorie a filozofické interpretace vysvětlují, proč vůbec určitý řád existuje, proč je to spíše tento řád, a ne jiný atd. (Foucault, 2007; s. 4).

Jak již bylo řečeno výše, kulturní předpoklady mají nezanedbatelný vliv na směřování vědeckých výzkumů.⁸ Jednoduše člověk vidí a věří právě tomu, co chce vidět, resp. čemu chce věřit.⁹ Jak již bylo uvedeno výše, jeví se, že ve výzkumech lidí a ostatních primátů (ale také lidem méně příbuzných druhů), zejména pak při vytváření behaviorálních modelů a hledání kořenů lidského chování, jsou získaná data a hlavně jejich následné interpretace silně závislé například na genderu, společenské třídě, politickém přesvědčení atd. badatele. Je proto možné konstatovat, že lidé promítají své předsudky na chování, které pozorují kolem sebe. A právě humanitní vědy umožní nahlédnout a porozumět pozadí jednotlivých, často proti sobě stojících názorů na lidskou agresivitu, jak se vyvíjela v čase ruku v ruce se (na první pohled) skrytými požadavky společnosti.

2.1.1. Věda a společnost

Jedním ze základních předpokladů předkládané diplomové práce je, že sociokulturní prostředí, ze kterých jednotliví autoři pocházejí, mají mimo jiné neodmyslitelný vliv na jejich interpretace sesbíraných dat. A nejen to, už i za samotným výběrem objektu výzkumu je možno najít jisté záměry – kupříkladu politické. Prostředí

8 Například zdůrazňování agrese jako organizačního principu života primátů koresponduje s názorem na lidskou přirozenost po druhé sv. válce. Konkrétně například podobnosti (nebo homologie) chování pozorované u lidoopů měly legitimovat zápasy a egoismus v lidských společnostech 20. století.

9 Jako jeden z mnoha důkazů ať poslouží příklad z roku 1908. Preparátor Amerického přírodovědného muzea v New Yorku Carl Akeley nainstaloval do výloh těla goril tak, aby připomínaly nukleární rodinu. Vůbec mu nepřekáželo, že ve volné přírodě takové skupiny nespátřil (viz Haraway, 1989; s. 41).

tedy ovlivňuje vědecké výsledky a následně vědecké teorie, které jsou pak mnohdy nekriticky přijímány širokou veřejností jako nějaké objektivní pravdy. Vědci sice sbírají data, aby mohli testovat své hypotézy o tom, jak svět kolem funguje, avšak teorie, které badatelé před čtenáře předkládají, nejsou určeny daty – data je pouze podporují, nebo vyvracejí – a to, jak svůj materiál získají (ať v průběhu experimentů nebo pozorování), a dále způsob jejich analýzy neprobíhá v teoretickém vakuu, ale naopak v kontextu řady jiných myšlenek. Může se stát (a často se to také stává), že naprosto stejná data dva vědci s odlišnými pohledy na danou problematiku interpretují zcela opačně. A právě tyto interpretace a kontextuální důvody k nim jsou pro předkládanou diplomovou práci klíčové a nesmírně zajímavé.

Molekulární antropolog Jonathan Marks se ve svých publikacích mimo jiné zabírá úlohou vědy v lidské společnosti. Vysvětluje, jak jsou v médiích přetřásána rádooby fakta současné vědy, jež se týkají lidské genetické podobnosti s africkými lidoopy: „Genetika odhaluje o člověku skryté, ale hluboké pravdy, že jsme pouze krůček od zvířete v nás. Šimpanzi mohou být krutí, lidé mohou být krutí. Je to naše podstata, je to v našich genech“ (Marks, 2006; s. 25). Nicméně, autor varuje před takovými zjednodušeními, proto je důležité si uvědomit, jakým způsobem je člověk geneticky spřízněn s lidoopy, na čem je takový odhad založen a jaký skutečný význam to má pro představu o člověku v moderním světě atd. Z toho důvodu je nezbytně nutné „brát v potaz kulturní pozadí, které do těchto dat vnášíme, a chápat jejich závažnost pro další úvahy o moderním světě a interpretaci našeho místa v něm“ (Marks, 2006; s. 25). Již samotný cíl výzkumu nebo záměr může říct mnoho o lidech samotných, protože „způsob, jak data vyložíte, je do značné míry závislý na tom, jak formulujete odpověď na prvotní otázku, proč jste vlastně výzkum prováděli. Z vašeho pachtění udělá vědu teprve výklad, interpretace neboli způsob, jak data podáte, jaký smysl jim udělíte. Teprve potom se pouhá informace promění ve znalost“ (Marks, 2006; s. 93).

Zdá se, že jedna ze základních lidských schopností je poznání a škatulkování okolního světa¹⁰ a již od starověku – od dob Aristotela – se přírodovědci mimo jiné snaží klasifikovat zvířata. „Dávat věcem smysl tříděním je typicky lidský přístup ke

¹⁰ Vždyť samotná filozofie, přestože nemá jednotnou definici, je stručně řečeno poznáním skutečnosti.

světu a každá lidská skupina tak činí svým vlastním způsobem, a nárokuje si tak vlastně výtvoř světa pro sebe“ (Marks, 2006; s. 60). „Třídít znamená být člověkem“, avšak je nutné nezapomínat, že i samotné kategorie, se kterými se operuje, jsou vlastně výtvořem lidské mysli s určitou sociální minulostí – jen zdánlivě se prezentují jako přirozené, dané nebo objektivní (viz Marks, 2006; s. 64).

Nicméně, pravidla a řád klasifikaci zvířat se podařilo dát až Carlu Linnému (1707–1778). Vzor tzv. „pohlavního systému“, jež využil již v botanické taxonomii (viz Gould, 2005; s. 605), nejspíš použil i pro zvířata (Marks, 2006; s. 63). Nicméně Linné tím nenarušil myšlenku stvoření světa Bohem: „Říkalo se, že Bůh stvořil, ale Linné uspořádal“ (Marks, 2006; s. 32). Linného původní hierarchický systém, který se vztahoval na celou přírodu, používal čtyř sestupných kategorií (třída, řád, rod a druh), avšak klíčovým rysem tohoto systému byl fakt, že veškeré rostlinstvo rozdělil do dvaceti čtyř tříd a pro tuto primární klasifikaci použil téměř výhradně počty a uspořádání samčích pohlavních orgánů (viz Gould, 2005; s. 606–607). Takové posuzování, kdy samčí vlastnosti jsou primární a samičí variabilita je sekundární, je odrazem tehdejší lidské společnosti, protože Linné zcela striktně respektuje nejstarší koncept nerovnoprávnosti obou pohlaví. Důvodem pro to mohl být i Linného konzervativismus nebo pruderie v sexuálních záležitostech či názory, že vzdělání pro ženy nemá smysl. Snad z toho důvodu byla jeho klasifikace prostoupena termíny a koncepty převzatými ze sociologie. Spojené tyčinky pro něj představovaly „bratrstva“, květy odděleného pohlaví sídlily v jednom či dvou domech, oplodnění bylo procesem snoubení, kde tyčinky a pestíky byly manželové a manželky, atd. (viz Gould, 2005; s. 609–612).

Na druhou stranu Erasmus Darwin (1731–1802), dědeček Charlese Darwina a Francise Galtona, byl na svou dobu pozoruhodně tolerantní – vyzdvihoval například polyandrii. Jeho básně jsou sice plné metafor o různých pozoruhodných společenských situacích, avšak nejdůležitější je si uvědomit všeobecnou tendenci „aplikovat sociální schémata lidské společnosti“ (zejména sexuální oblast) „na veškerou přírodu“, což může být velice poučné o „kulturní a historické podmíněnosti přírodovědných znalostí“ (Gould, 2005; s. 609–612, 616).

Výše uvedené jen potvrzuje fakt, že v případě výzkumů o (ne)dědičnost lidské agresivity musí být výzkum prováděn s maximální pečlivostí, aby slabé kvazivědecké práce nemohly znehodnotit životy určitých menšinových skupin a nesloužily tak k ovlivňování postojů široké veřejnosti, jak se to bohužel v minulosti mnohdy stávalo.

2.1.2. Věda, lidoopi a třídění

Dobrym příkladem, jak vědci mohou využít svého postavení na prosazování vlastních názorů, je Linného termín *mammalia*. Tento pojem, jenž se vztahuje k samičím prsním žlázám, totiž vymyslel a použil pravděpodobně záměrně. Bojoval totiž za to, aby byl člověk zařazen do přírodního systému spolu s ostatními živočichy, a proto šikovně zvolené jméno mohlo mít velkou přesvědčovací schopnost: „Jestliže chce někdo získat rétorickou výhodu v diskuzi o zařazení člověka do systému přírody, pak je výhodné pro definici větší skupiny, do které by měl člověk patřit, zvolit nějakou samičí vlastnost či znak“, když však definoval „člověka jako savce, snažil se i o jeho odlišení jako samostatného druhu na základě mentálních schopností – a tady zvolil mužský rod“ (Gould, 2005; s. 616–618). Marks použití pojmu *mammalia* považuje za politické gesto – v polovině 18. století totiž probíhal v Evropě spor o kojení, kdy bohatší matky posílaly své děti ke kojným. Linné však proti tomuto zvyku bojoval, a proto termín *savce* zavedl pro podporu svého stanoviska (viz Marks, 2006; s. 63–64).

Ať už důvod pro nahrazení Aristotelova *quadrupedia* to byl první, druhý nebo oba, dodnes je pojem *savci* užíván, protože člověk je v novodobém pojetí „pouze“ jiný druh primátů, přesněji „pouze“ jiný druh „lidoopího tvora“. Avšak do jaké míry je člověk podobný nebo v čem se od svých nejbližších příbuzných liší, není možné zjistit na základě vědeckých dat, nýbrž cestou polemik. Věda se sice představuje jako nějaký monopol, který zaručuje sdělení objektivních skutečností, a čím více jsou výsledky přesné (např. nezaokrouhlené, ale hezky v setinách), tím ochotněji a bez větších výhrad

je společnost přijímá.¹¹ Problém je však v tom, že surová data bez souvislostí nelze správně interpretovat. A tak, jak upozorňuje Marks (viz 2006; s. 19–35), se k veřejnosti v rámci výzkumů podobnosti DNA člověka a jeho geneticky nejbližších příbuzných nedostane například fakt, že porovnání dvou zcela náhodných vláken DNA přináší přinejmenším 25% vzájemnou shodu. Člověk je tedy s jakýmkoli žijícím subjektem (např. s narcisem či octomilkou) „stejný“ minimálně z 25 %!

Postavení lidoopů pro učence osmnáctého století je možné přirovnat k pojetí yettiho v dnešní společnosti (viz Marks, 2006; s. 25–26). Jsou to takoví nelidé nebo překračovatelé hranice lidské–zvířecí a tím jsou pro nás nesmírně zajímaví (obr. 2). Právě tato mez je pro všechny kultury zdrojem působivých mytologických námětů, jež člověku umožňují své vlastní zařazení se do přirozeného řádu. Přestože se to možná nezdá, také vědecké teorie jsou určitým druhem mytologie. Relativně nedávno „objevená“ genetická podobnost lidí a šimpanzů (v porovnání s anatomickou podobností) není nijak zvláštní, protože šok z toho, že lidská DNA se od jejich odlišuje jen o několik desetin procent, je analogický k tomu, jež zažili vědci v 18. století, když objevili morfologickou podobnost jejich těl s lidskými: „Zdánlivý kontrast našich těl a genů je prostě artefakt, jehož příčinou je dvě století trvající výzkum šimpanzů oproti dvaceti letům výzkumu naší DNA“ (Marks, 2006; s. 44). Proto je omyl tvrdit, že geneticky člověk není „nic jiného“ než šimpanz, nicméně nejde o degradaci genetiky jako takové. Takové zkreslení je produktem dané (v tomto případě západní) kultury.

¹¹ Povolání vědce je v dnešní české společnosti jedno z nejprestižnějších (Vališová a kol., 2011; s. 22).

Obr. 2: Lidoopi jsou fascinující, protože zdánlivě překračují hranici člověk–zvíře (Sorenson, 2009; s. 128).

2.1.3. Věda, člověk a třídění

Nutno podotknout, že lidé Linného třídění neaplikovali pouze na zařazení se do systému přírody vedle ostatních živočichy. Spustil se výzkum určitých „poddruhů“ v rámci lidského druhu a tak vznikla myšlenka a (v tehdejší době snad na první pohled neškodný) koncept „rasy“. Tento výraz do biologie zavedl v roce 1749 Georges L. L. Buffon (viz Jackson, Wiedman, 2004; s. 17) a na základě něho rozdělil lidstvo do šesti

skupin nejen podle vnějších (dnes biologicky nevýznamných znaků), ale zároveň podle znaků, které by se dnes považovaly za znaky kulturní (viz Šmausová, 1999; s. 433–446). Pokud tedy jde o koncept rasy, je také možno pozorovat, jak určitá doba produkuje nový systém klasifikace lidí, aby tím požehнала vykořisťování Neevropanů nebo náboženských (či později národnostních) menšin apod. „Stručně řečeno, linnéovská biologie se stala pravou biologii. Zkoumat přírodu znamenalo zkoumat ji tímto způsobem – třídit ji, určovat nebo vyvozovat rody v rámci čeledí [...], druhy v rámci rodu a [...] poddruhy v rámci druhu“ (Marks, 2006; s. 44). Jinými slovy osvojení Linného přístupu s využitím Buffonova termínu proměnilo lidské poddruhy do lidských ras.

Je však nesmírně důležité si uvědomit, že ve vědě (a snad i obecně) platí, jak snadno lze nalézt to, co se hledá, na což upozorňuje mimo jiné Břicháček (2001; s. 528–531): „Hypotézy vedou často k tomu, že si mnohem více všímáme dat, která jsou ve shodě, a rozporná data podceňujeme či přehlízíme.“ Dokonce se objevují „tendence připravovat výzkum tak, aby se již předem snáze získávala data očekávaná než neočekávaná“ (Břicháček, 2001; s. 528–531). To je důvod, proč stejné důkazy v určitém historickém období potvrzují nějaké skrytě hledané teorie a v jiné době je zas vyvracejí. Tímto způsobem se během první světové války „podařilo rozdělit všechny lidi na světě [...] v podstatě na *bílé* a *ostatní*“, k čemuž posloužily genetické analýzy krevních skupin, které „se nyní používají jako důkaz právě opačného tvrzení – že se nedají použít jako podklad pro třídění lidského druhu“, a proto „rasová srovnání“ nejsou nic jiného než „opakovanými výstřely stranou na kulturně předpojatém pozadí“ (Marks, 2006; s. 77, 95).

2.1.4. Shrnutí

Je nutné si uvědomit, že vědci jsou také „jenom“ lidé, kteří jsou ovlivněni určitým místem, časem a kulturou. Proto je nutné se naučit oddělit tato zkreslení, vzešlá

ze zmiňovaných determinací, od (pokud možno) „objektivní skutečnosti“. Pokud jde o lidskou přirozenost a zařazení lidstva do „systému přírody“ na vyšší úrovni či hledání rozdílů v rámci jednotlivých lidských skupin, je vždy zapotřebí mít na paměti možné důsledky takových výzkumů. Rasismus (sexismus či antisemitismus) – totiž škatulkováním jedince do určité skupiny – upírá lidem právo být souzeni jako jednotlivci. Spolu s Marksem je možné konstatovat, že „rasové problémy nejsou rasové“, jinými slovy – všechny tyto „ismy“ nejsou „problémy biologické, nýbrž sociální“ (Marks, 2006; s. 111).

Ve vědě nejde jen o sbírání dat. Věda je především procesem, při kterém se na určitém místě a v konkrétním čase prokazuje soubor faktů. Tudíž interpretace sesbíraných údajů se dějí v atmosféře kulturního dění, třídní předpojatosti a mnohdy protichůdných zájmů. Je nesmírně zajímavé sledovat, jak „nové“ vědecké poznatky (např. objev DNA) znovu otevírají „starý“ problém dědičnosti a prostředí (kultury či výchovy). Místo pouhé prezentace výsledků své etnocentrické vědy by bylo přínosnější prezentovat vědu v antropologické perspektivě. Bylo by jistě přínosem nepředstavovat vědu jako jedinou možnou a hlavně správnou odpověď v kontrastu k jiným „špatným“ názorům, ale spíše vnímat vědecké názory jako odpovědi, jež jsou konstruované také „jenom lidmi“ z určitého sociokulturního prostředí.

2.2. Kořeny lidské agresivity

Pokud jde konkrétně o lidskou agresivitu jako jeden z projevů chování, je možno říci, že každý badatel si ji vymezuje a definuje poněkud jinak, a to právě na základě toho, jaké důvody spatřuje za jejím vznikem. V předkládané práci se tak čtenář může seznámit se dvěma proti sobě stojícími tábory: jedni ve zkratce tvrdí, že agrese pramení z lidské biologické stránky, a druzí za zdrojem agresivity vidí lidskou kulturu. Nutno dodat, že výzkum psychologických vlastností má na rozdíl od těch tělesných navíc jednu velkou nevýhodu a tou je potíž přesně vymezit samotný objekt bádání a jeho projevy.

2.2.1. Člověk jako „zvíře“

Pokud jde o teoretické základy prvního pohledu – tj. že agresivita je přirozená biologická danost člověka –, tyto teorie ve zkratce míní, že za lidskou agresí stojí dědičné změny a tzv. přírodní výběr.¹² To je pro evoluční biologii snad nejdůležitější pojem, jež zavedl již zmiňovaný Charles Darwin ve své publikaci – O vzniku druhů přírodním výběrem z roku 1859. Jde o proces, na jehož základě se živé organismy vyvinuly do dnešní podoby.¹³ Na tomto místě je vhodné znovu zdůraznit, že všechny teorie o lidské přirozenosti lze chápat jako jakési „příběhy“ a Darwinova publikace byla jistě počátečním impulzem pro zrození těchto „vyprávění“. Úvodní slova evolučního psychologa Robina Dunbara (2009; s. 7): „Cesta evoluce od našich předků lidoopů, jež započala před nějakými šesti miliony lety, však zcela jistě nebyla jednoduchá ani přímá. A jak evoluce zkoušela nové možnosti, které – přestože se zpočátku neosvědčily – se nakonec tváří v tvář měnícímu se klimatu ukázaly jako neúčinné, vedla často do slepých

¹² Přírodní, pohlavní i rodičovský výběr dohromady tvoří tzv. přirozený výběr.

¹³ Darwin tedy na rozdíl od Linného přišel s myšlenkou, *co* život v čase utváří.

uliček“, vyzdvihujících nečekané zvraty a napětí pramenící z nevypočitatelnosti přírody. Zdá se, že taková vyprávění o vývoji člověka, kdy personifikovaná evoluce vede lidského předka jako jakýsi slepecký pes až k jeho dnešní podobě, musela působit na lidi (nejen) Darwinovy doby téměř magicky. Na druhou stranu je nutno připustit, že jakékoli historiky či příběhy, jež vyzdvihují lidskou jedinečnost, si lidé rádi sami o sobě vypráví. Při srovnávání člověka s ostatními primáty na základě jejich homologických znaků¹⁴ však badatel naráží na mimořádné těžkosti, protože většina prvků chování se zde vzájemně prolíná (viz Franck, 1996; s. 233). Na druhou stranu tento konkrétní příběh nabývá na důvěryhodnosti, protože „pouze na základě homologií je možné rekonstruovat fylogenezi organismů“ (Flegr, 2007; s. 13). Homologické znaky mezi lidoopy a člověkem již sice nejsou pouhou symbolickou, nýbrž biologickou analogií, otázkou však nadále zůstává¹⁵, co doopravdy zaručuje, že jednotlivé atributy lidského chování je skutečně možno dohledat u společného předka primátů, tedy že nejsou pouze výsledkem působení stejných selekčních tlaků – tedy znaky homoplastickými.

2.2.2. Člověk jako „kulturní bytost“

Druhý, k prvnímu v opozici stojící názor na lidskou přirozenost se jeví, že není s to přijmout lidskou biologickou evoluci, pokud jde o schopnosti či charakter člověka. Lidskou mysl chápe ve smyslu Lockovy *tabuly rasy*, jež novorozeně představuje jako nepopsanou desku, na kterou se teprve zkušeností vepíše veškeré duševní bohatství jedince (viz Locke, 1984; s. 238). Z toho důvodu obránci hranice mezi lidmi a živočichy především vyzdvihovali, jak je kultura jedinečně lidská¹⁶, zatímco členové jiných živočišných druhů se podle jejich názoru chovají pouze na základě instinktů. Avšak jakmile se objevily důkazy o sociálně předávaných tradicích u zvířat¹⁷, hledal se jiný

14 Homologické znaky jsou takové, které dva nebo více druhů zdědilo od společného předka (Flegr, 2007; s. 13).

15 Když už je možno o nějakém projevu chování prohlašovat, že se nachází jak u člověka, tak u jeho nejbližších příbuzných.

16 Na přesné definici se antropologové a sociologové dodnes neshodli, zejména kvůli nejednoznačné šíři pojmu.

17 Potvrzují to např. výzkumy na orangutanech nebo také studie u goril (viz Vogel, 2003; s. 27–28).

důkaz o jedinečnosti člověka. Fenomén „vědomí sebe sama“ sliboval člověku nesrovnatelnost s primáty, nicméně v sedmdesátých letech G. G. Gallup (viz 1977; s. 329–338) experimentem na šimpanzích nejenže popřel tento předpoklad, ale pozdější výzkumy odhalily podobné schopnosti také u slonů (viz Plotnik *et al.*, 2006; s. 17053–17057). Nicméně někteří psychologové namítají, jakkoli by opice měly povědomí o sobě (ve smyslu jáství), ještě nemusí rozumět duševnímu stavu jiných jedinců. Vědci se jednoduše na psychických vlastnostech primátů nedokážou shodnout. Zatímco například někteří tvrdí, že opice postrádají vědomí, protože nepoužívají lidský jazyk (viz Sorenson, 2009; s. 133–134), jiné studie (např. Brosnan *et al.*, 2010; s. 1229–1237) ukazují, že konkrétně šimpanzi mohou mít dokonce smysl pro spravedlnost.

2.2.3. Člověk jako „kulturní zvíře“

Určitým kompromisem mezi oběma tábory se zdá být například učebnice etologie D. Francka, podle něhož „vnitrodruhová agrese člověka má fylogenetické kořeny v živočišné říši“ (Franck, 1996; s. 237). Své předpoklady dokládá představami o „biologicky“ pojímaném prostředí, které tvaruje nejen tělo, ale i psychiku lidského předka. V otevřené a suché krajině s poměrně malými potravními rezervami totiž „zřejmě převládá i selekční tlak ke zvýšené agresi“ (Franck, 1996; s. 237). Člověka pak ekologicky přirovnává spíše k agresivnímu paviánu pláštikovému¹⁸, než k mírumilovným pralesním lidoopům. Nutno dodat, že paviáni byli zejména v 60. letech minulého století považováni za nejvhodnější model pro výzkum evoluce lidského chování, a to z jednoduchého důvodu: paviáni na rozdíl od svých nejbližších příbuzných sestoupili (podobně jako lidský předek) na zem, kde vykonávají většinu denních činností (viz Marks, 2006; s. 182). A proto v procesu hominizace, nebo polidštění, který probíhal před dvěma až třemi miliony let ve východní a jižní Africe, nenastala redukce staré lidoopí agrese (viz Franck, 1996; s. 237). Franck však nezapomíná ani na kulturní evoluci, která zaručuje, že učební procesy vedou ke srovnatelným způsobům chování u

¹⁸ Jenž obdobně jako pračlověk obývá na potravu chudé stromové stepi.

lidí a ostatních primátů, protože disponují určitými společnými všeobecnými dispozicemi po předcích. Obě evoluce pak mají ústit „do trvalého procesu, probíhajícího generacemi jako adaptace chování populací“ (Franck, 1996; s. 240).

Marks (2006; s. 135) se sice domnívá, že „velká většina lidského chování [...] genetickou podstatu nemá“, jelikož kupříkladu takové stěhování lidí vede k tomu, že „spolu s tím se také mění jejich názory a předsudky, aniž by došlo ke genetickým změnám“, proto „u našeho druhu stojí za většinou rozdílů v chování kultura“. Nicméně ani o zločinu jako produktu agresivního jednání není možné říci, zda má, nebo nemá genetické pozadí (viz Marks, 2006; s. 140).

2.2.4. Shrnutí

Je možné konstatovat, že obě strany, biologická i kulturní podmíněnost lidské přirozenosti, mají do určité míry pravdu. A když mají pravdu obě, kde je potom původní spor? Je možné, že člověka pouze dezinformuje jeho dualistické myšlení, a tak když si neví rady s výběrem mezi dvěma možnostmi, volí jednoduše třetí možnost jako kompromis mezi oběma proti sobě stojícími stranami? Proč lidské psychice upírat tu nesmírnou složitost, která je jí jistě vlastní, a redukovat lidské chování na výčet základních složek, které se odrážejí v lidské přirozenosti? Ale jak jinak porozumět člověku?

Dalo by se čekat, že odpověď nebude jednoduchá, avšak zdá se, že tento spor o skutečné lidské povaze vytváří spíše lidové úvahy, mýty a vyprávění než seriózní bádání. To se následně promítá (jak již bylo mnohokrát řečeno) i do vědeckých publikací a důsledkem toho se zkoumá to, co lidi zajímá, a právě takovými metodami, aby badatelé dospěli k předem vytouženým výsledkům. To na sebe nevědomky prozrazuje například Herrnstein, autor kritizované Gaussovy křivky (viz dále), když předpokládá, že čtenáři budou číst pouze ty kapitoly jeho publikace, které je nejvíce zajímají (viz Herrnstein, Murray, 1996; s. 24).

2.3. Studium chování

2.3.1. Historie studia lidského chování

Za inspirátora a zakladatele moderní zoopsychologie¹⁹ lze pokládat již zmiňovaného Charlese Darwina. Právě záměna jeho „přirozeného výběru“ za „přežití těch nejúspěšnějších“ položila v 19. století základy tzv. sociálnímu darwinismu. Tato filosofie povýšila (v praxi odpozorovánu) sociální nerovnost mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva na biologické zákony a její hlavní myšlenka spočívala v mínění, že sociální hierarchie, zejména moc v rukou těch nejbohatších, jsou ve skutečnosti výsledkem působení Darwinovho „přirozeného výběru“ ve společnosti, v níž „přežijí ti nejúspěšnější“. Tento motiv se zdá být nesmrtelný, když ještě před koncem 20. století vznikají podobně pojaté studie. Příkladem je již zmiňovaná kniha od amerického psychologa Richarda J. Herrnsteina, jenž svým tvrzením, že „jsou nižší vrstvy od narození intelektuálně podřazené vyšším, a že se s tím tedy nedá nic dělat“, „čili by se asi nic dělat nemělo“; není příliš daleko od myšlenek nechvalně známého sociálně-filosofického směru 19. století – eugeniky (viz Marks, 2006; s.148-149). Na tomto místě se zdá víc než vhodná Foucaultova poznámka: „Když humanitní vědy odhalily nevědomí jako svůj nejzákladnější předmět, ukázaly, že je stále ještě co myslet i v tom, co bylo už myšleno na zjevné úrovni. Když historie odhalila zákon času jako vnější hranici humanitních věd, ukázala, že všechno to, co je dnes myšleno, bude myšleno ještě jednou myšlením, jež dosud neexistuje“ (Foucault, 2007; s.284).

¹⁹ Zoopsychologie je starší škola výzkumu kognitivních schopností zvířat, avšak na rozdíl od klasické etologie zkoumá duševní hnutí živočichů. Klasická etologie se zabývá takovým chováním, které na rozdíl od pocitů je možno empiricky prokázat – „to lze považovat za jeden ze základních zlomů v oblasti výzkumu v oblasti behaviorálních věd“ (Stibral, Stella, 2006; s.116-139).

Existují dvě možnosti: buď se člověk ze své minulosti poučí, nebo ji zavrhne a bude opakovat stále dokola stejné chyby. Nicméně, první možnost nastane zdá se pouze v tom případě, že si člověk uvědomí meze svého poznání, jenž pramení nejen z jeho sociokulturního kontextu, ale také právě z dějinného vymezení. Historie je totiž, jak upozornil již Foucault, pro humanitní vědy prostředím zároveň privilegovaným, avšak také nebezpečným. Vědě o člověku sice dává pozadí, které ji ustavuje (tedy stanovuje ji půdu, určuje kulturní prostor – chronologickou epizodu a také geografické určení), ale zároveň ji obtáčí hranicemi, které ji omezují (viz Foucault, 2007; s.283).

Jak již bylo výše řečeno, v 60. letech byl u primatologů jedním z oblíbených objektů výzkumu pavián a to zejména díky „člověku podobnému“ soupeřivému chování, o němž se předpokládalo, že bylo důsledkem podobných ekologických podmínek. Jedna důležitá věc však tyto africké opice měla od člověka odlišovat – pavián neloví. Když se zjistilo, že opak je pravdou, v čem se pak člověk od těchto primátů lišil? V čem byl výjimečný? Teorie se hroutila o to rychleji, když důkladnější a dlouhodobý výzkum života paviánů časem prokázal, že nebezpečné a nápadné vzájemné střety samců jsou z velké části ojedinělé. Tudíž to, co se zdálo jako analogie hlavních motivů americké společnosti – tedy soupeřivost, agresivita mužů a pasivita žen – nebylo projevem paviání povahy, ale pouhou představou primatologů (viz Marks, 2006; s.182-183). Podobně je možné nazírat i na výzkum chování u člověku geneticky nejbližšího příbuzného – šimpanze. Slavný britský paleontolog Louis Leaky, rozvolnil hranice mezi lidmi a těmito primáty, když své žačce Jane Goodallové na pozorování šimpanze, jak při lovu termitů užívá okousané větvičky²⁰, odpověděl: „Teď musíme předefinovat nástroj, změnit definici člověka, nebo uznat, že šimpanz je lidská bytost“ (Peterson, 2008; s. 212). Přestože je z citátu cítit nadsázku, přesto je v něm cítit lidská touha vědecky vyargumentovat právě tu pravdu, kterou vědec chce slyšet.

V každém případě, výsledky práce Goodallové povzbudili zastánce tzv. teorie opic-zabijáků (viz dále). Byla totiž u šimpanzů svědkem nejen lovu menších zvířat, ale také zabíjení jedinců vlastního druhu. Lidská krutost z tohoto hlediska již proto nebyla

²⁰ Přibližně do začátku šedesátých let minulého století se používání nástrojů považovalo za jedinečnou lidskou schopnost.

považována za jedinečnou. Mnoho dalších zpráv o šimpanzech popisovalo válčení, útoky samců na samice a také infanticidu²¹. Feministicky smýšlející antropoložky i antropologové v sedmdesátých letech napadaly tehdy rozšířené modely „muže-lovce“, jenž byli odvozeny z těchto poznatků a zdůrazňovaly význam spíše „žen-sběraček“. Tudíž se pozornost vědců přesunula ze studií mužské dominance na vztah matky a dítěte (viz Sorenson, 2009; s.128-130). V lepším světle se ocitly nejen společnosti primátů, ale také nezápadní společnosti.²² Nadále se však zdůrazňovala blízkost mezi opicemi, zejména šimpanzi, a lidmi. Opice byly popisovány nejen jako nejbližší příbuzní člověka, ale taky jako jeho přátelé, u nichž chovatelé rozeznávaly jedinečné charakteristiky osobnosti. Bohužel se však poměrně často stávalo, že tito opičí „přátelé“, jenž výzkumníci vychovávali ve svých domovech (mnohdy se svým lidským potomkem), zůstali časem opuštěni (více viz Sorenson 2009; kap. V.). Je možno pozorovat, jak výrazně se v obraz šimpanze v západní společnosti od 60 do 90. změnil: „Od komunity hippies přes brutální a egoistické vykořisťovatele až po multikulturní pluralismus – výzkum šimpanzů už od 60. let odrážel proměny americké společnosti“ (Marks, 2006; s.185).

2.3.2. Vědní obory zabývající se studiem chování

Z výše uvedeného vyplývá, že je to právě společnost, jenž diktuje objekt vědeckého bádání, tudíž po vědcích do jisté míry vyžaduje, aby zkoumali právě to, co lidi dané doby nejvíce trápí či zajímá. Proto má neodmyslitelný vliv nejen na zaměření výzkumného pole působnosti, ale také na vznik nových vědeckých oborů.²³ Na základě toho je možné předpokládat, že rozdíly jednotlivých společností se budou promítat do přístupů k řešení určitých palčivých otázek – tedy například záležitostí lidské přirozenosti.

21 Infanticida – zabíjení dětí z obavy, že by se nemohly uživit (Petráčková, Kraus a kol., 1998; s.330).

22 V průběhu celého 19. století si badatelé studující například indiánské kmeny představovali, že zkoumají něco primitivního, co se podobá původním lidem. Náhradou za takového „přírodního člověka“ měl být šimpanz. (viz Marks, 2006; s.189-193).

23 To samozřejmě platí také v oblasti studia humánní etologie.

V období kolem poloviny dvacátého století, od kterého se práce snaží analyzovat vybrané publikace, v Evropě „vedla“ klasická etologie, avšak nutno dodat, že biologicky laděné studium chování vzniklo samozřejmě dřív, a to již začátkem 20. století ve Spojených státech. Na rozdíl od té evropské etologie, jenž se primárně zajímala o přirozené chování různých živočišných druhů, byla americká psychologie (tzv. behaviorismus) svými pokusy na zvířatech zaměřena především na vysvětlení chování člověka.²⁴ Konrad Lorenz a Niko Tinbergen, jenž etologii jako zoologickou vědeckou disciplínu ve 30. letech minulého století založili, si však byli plně vědomi opomenutí standardních laboratorních podmínek ve prospěch životních podmínek ve volné přírodě. Nosními pilíři pro jejich přístup bylo mezidruhové srovnávání na základě detailních znalostí specifického chování určitého živočišného druhu. Jelikož Lorenz mnohdy svá zvířata vychovával sám „z vejce“, byla ihned zvyklá na člověka, přestože měla úplnou volnost a žila v podmínkách, které se podmínkám volné přírody velmi blížily (obr. 3). Nicméně, Tinbergen uskutečňoval svá pozorování a pokusy většinou přímo ve volné přírodě (Franck, 1996; s.10).

Obrázek 4 načrtává vztahy mezi různými dílčími disciplínami, jenž se vyvinuly narůstající specializací, avšak přes tuto diferenciaci etologie, mají některé výsledky „klasické“ etologie stále fundamentální význam, neboť tvoří pojítka mezi jednotlivými etologickými odvětvími (Franck, 1996; s.11-13). Přestože se behaviorismus a etologie dlouhá léta vyvíjely do určité míry na sobě nezávisle, dnes se obě disciplíny navzájem ovlivňují, což vedlo například k tomu, že „moderní“ etologie využívá častěji genetické základy chování (viz Franck, 1996; s.10). Nejdůležitější však je, že v těchto dvou školách „rozdíl nebyl jen v osobním vztahu k objektu výzkumu a ve způsobu získávání informací o chování, ale také v upřednostňované interpretaci – jedna škola zdůrazňovala instinkt, druhá učení“ (de Waal, 2006; s.46).

²⁴ Behavioristé dodnes experimentují na několika málo druzích zvířat (např. potkan, myš, holub), která pro ně představují zjednodušený model člověka.

Obr. 3: K. Lorenz a jeho objekty výzkumu (Burkhardt, 2005; s.402).

Tinbergenova a Lorenzova díla nezůstala společenskými vědami nereflektována, ale až do šedesátých let na ně neměla podstatnější vliv. Až počátkem šedesátých let a hlavně na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století bylo publikováno několik populárních knih o etologii člověka, jejichž autoři stavěli na tvrzení, že chování člověka je vysvětlitelné na základě jeho evoluční minulosti.²⁵ Tato díla, z nichž většina bude analyzována podrobněji, sice přispěla ke značnému zpopularizování etologie člověka (Morrisovy knihy se prodalo přes deset milionů výtisků), ale mnohdy to bylo za cenu značného zjednodušení problémů. Nutno dodat, že přestože žádná z těchto populárních knih neměla významnější vliv na společenské vědy, po delší době představovaly nejen

²⁵ Součástí této vlny instinktivistických teorií lidské agresivity je i Lorenzovo dílo – Das Sogenannte Böse, z roku 1963, jež v Československu vyšlo až po revoluci roku 1992. Dalším byl Robert Ardrey s knihou African Genesis: A Personal Investigation Into the Animal Origins and Nature of Man, z roku 1961 nebo s o pět let mladší publikací – The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations. Britský zoolog Desmond Morris publikoval roku 1967 The Naked Ape (u nás – Nahá opice, z roku 1971) a americký antropolog Lionel Tiger napsal roku 1969 Men in groups, a mimo jiné spolu s britským sociálním antropologem Robinem Foxem vydal ještě The Imperial Animal (1971).

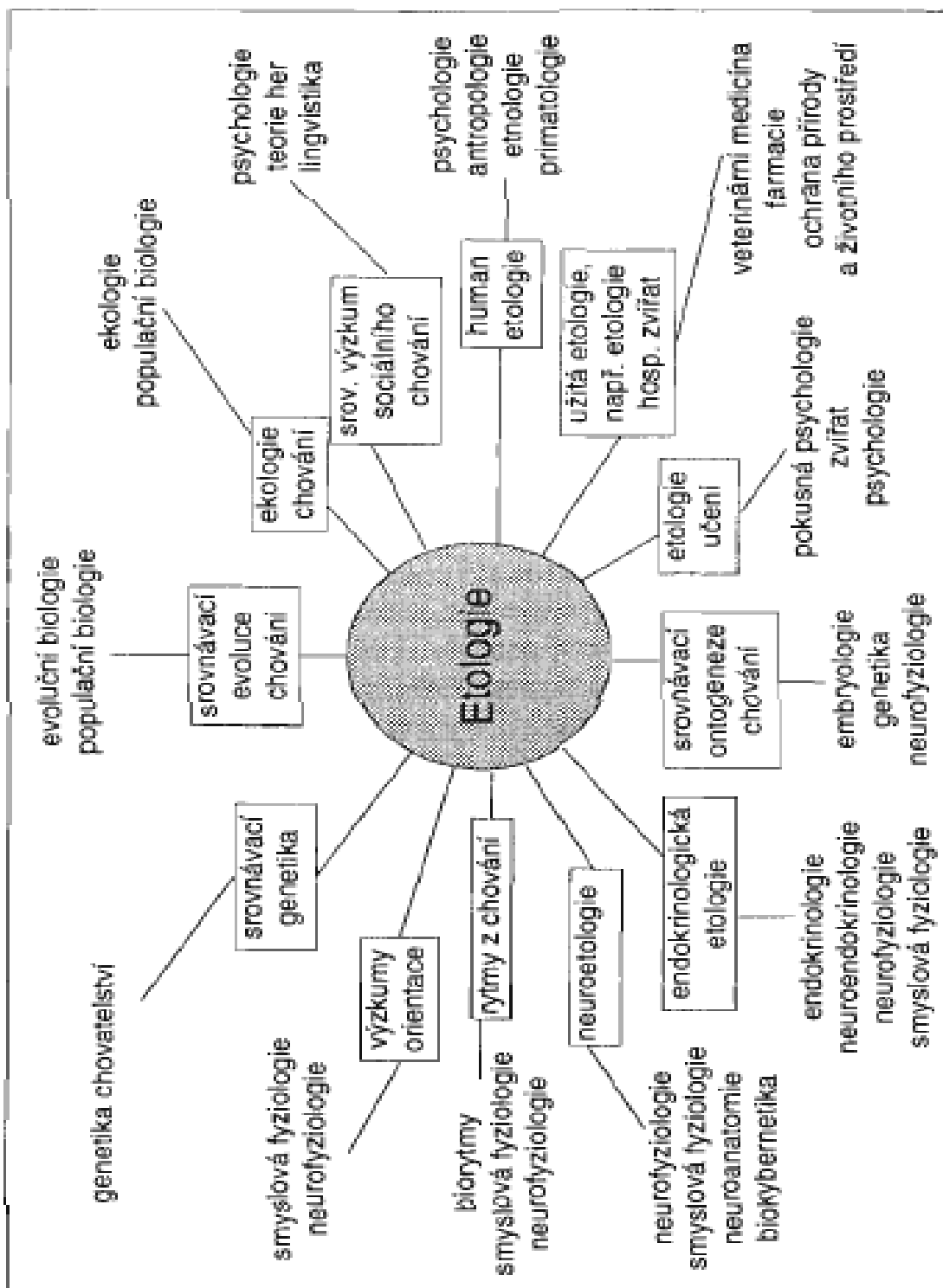
první významné pokusy o vysvětlení lidské přirozenosti v pojmech darwinismu, ale nepochybně také přispěly k utváření intelektuálního klimatu příznivého pro vznik evolučně-sociálních věd, které se bezprostředně po té začaly formovat (viz Přívratský a kol., 2009; s.155-156).

Jedním z takových oborů byla sociobiologie, kterou v roce 1975 etabloval americký entomolog Edward O. Wilson, když publikoval svoji zásadní práci *Sociobiology: the New Synthesis*.²⁶ Nastínil v ní své představy o sociální evoluci u člověka, v níž klíčovou roli sehrály geny. Jediný, i když revoluční význam tohoto encyklopedicky pojatého díla přináší poznatky o etologii sociálních druhů živočichů a navrhuje všechny tyto druhy, včetně člověka, studovat nástroji jediné vědy (Přívratský, a kol., 2009; s.156). Sociobiologie, jenž se snaží překonat hranici mezi společensko-vědným a přírodovědným přístupem v sedmdesátých letech nahradila klasickou etologii a radikálně změnila výzkum chování zvířat. Její základní teorie sobeckého genu²⁷ se stala obecně známou. Pro Wilsona je dokonce i lidská mysl „sofistikovaná a intuitivně kalkuluje krevní vazby“ (Wilson, 1975; s. 120), na jejichž základě se vysvětlovalo altruistické chování lidí, tudíž tento přístup měl obrovský vliv mimo jiné na evoluční etiku.²⁸ Někteří vědci se sice označovali jako behaviorální ekologové, nicméně jejich teorie byly v zásadě stejné jako sociobiologů (viz de Waal, 2006; s. 20).

26 Nutno poznamenat, že v raných pokusech o ustavení sociobiologie, tj. před rokem 1975, Wilson ještě nezahrnoval člověka do jejího předmětu. Od disciplíny (tj. sociobiologie) mohlo být podle něj očekáváno, že zvýší porozumění jedinečných kvalit sociálního chování živočichů jako protikladného tomu u člověka. „V knize z roku 1975 ovšem nezaváhal a jako jeden z předmětů sociobiologie uvedl i člověka“ (Přívratský a kol., 2009; s.156).

27 Jde o metaforu, jenž má sdělovat, že hlavní jednotkou přirozeného výběru je gen, ne jedinec (jak to bylo u Darwinovho pojmání evoluce).

28 V tzv. teorii her (snad nejznámějším příkladem je „věžovo dilema“) aplikuje matematickou analýzu na společenskou realitu (ne)spolupráce a egoismu resp. altruismu jednotlivce.

Obr. 4: Etologické disciplíny a jejich vztah k ostatním biologickým a nebiologickým oborům. Mezi uvedenými disciplínami existují různé vztahy a jejich zájmy se často překrývají (Franck, 1996; s. 12).

Reakce na Wilsonovu „novou syntézu“ nedaly na sebe dlouho čekat. Bezprostředně po vydání se publikace stala předmětem ostré kritiky nejen ze strany přírodovědců, ale také z řad představitelů společenských věd. Nevýslovný odpor vyvolala kniha u harvardské politické levice, k níž se počítali například Stephen J. Gould a Richard Ch. Lewontin. Tito američtí evoluční biologové se židovskými kořeny byli vůdčími postavami Sociobiology Study Group²⁹, z níž se později stala součást Science for the People – tj. národní fórum pro levicově orientované intelektuály. Aktivity SSG byly zaměřeny zejména na publikaci recenzí a pamfletů proti sociobiologii.³⁰ Nicméně, roku 1976 účastníci výročního setkání American Anthropological Association (Americká antropologická asociace) odsoudili sociobiologii jako pokus geneticky ospravedlnit sexismus, rasismus a elitarismus *statu quo* v lidské společnosti a Wilsonova kniha byla označena za nástroj pravicového spiknutí, návod, jak nadále utlačovat utiskované (více viz např. Přívratský a kol., 2009; s.155-156; Wright, 1995; s.364-365).

V 80. letech minulého století se začala jako samostatná disciplína formovat evoluční psychologie. Zakladateli jsou antropolog John Tooby a psychologka Leda Cosmidesová. Podnětem pro to byla kritika a odklon právě od sociobiologického programu, i když jejich díla vycházela v etologicko-sociobiologickém periodiku (viz Cosmides, Tooby, 1989a; s.29-49; Cosmides, Tooby, 1989b; s.51-97). Jak sám název napovídá, „evoluční psychologie je psychologický směr, ve kterém je lidská psychika studována z perspektivy evoluční biologie“ (Přívratský a kol., 2009; s.158), jinými slovy je to „syntéza mezi evolucí a psychologií“ (Tooby, 1985; s.1). Podle evolučních psychologů lidská mysl funguje jako nástroj pro na zpracování informací (orig. information-processing), jenž se vyvinul prostřednictvím přirozeného výběru. Na rozdíl od tradičních postupů psychologie tato disciplína přijala metodologii z evoluční biologie, přičemž jejím druhým pilířem se staly kognitivní schopnosti lidského mozku. Proto si evoluční psychologie klade za cíl identifikovat ty selekční tlaky, jenž lidskou *psyché* tvarovaly v průběhu evoluce; a pak testuje, zda vůbec existují určité znaky

29 Studijní kroužek sociobiologie, dále jen SSG.

30 Mezi akce SSG zřejmě patří i nechvalně známý incident, který se odehrál v roce 1978 na setkání American Association for the Advancement of Science (Americká asociace pro pokrok vědy). Neznámí účastníci Wilsona hlasitě označili za rasistu a za krk mu vylili studenou vodu.

lidských psychologických mechanismů pro řešení konkrétních partikulárních adaptivních problémů (viz Přívratský a kol., 2009; s. 158). Marks (2006; s. 173) evoluční psychologii kritizuje za to, že dosud nebyla schopna „určit základní složky našeho chování a duševních činností“ ani „prokázat jejich evoluční minulost“ a navíc nedokázala, že se „odrážejí v základní lidské přirozenosti a že nejsou jenom projekcí současných společenských hodnot“. Nejdůležitější se jeví jeho poslední zmiňovaná výtka, ze které vyplývá, že není v možnostech vědců, aby rozlišili mezi vrozenými lidskými sklony a například rozumovou reakcí na určitý společenský problém. Ve zkratce neexistuje „jakási pevně daná lidská přirozenost, kterou je možno hrubě zevšeobecnit na základě lidského myšlení a skutků. Takové pojetí lidské přirozenosti je omylem esencialismu“ (Marks, 2006; s. 175).

Evoluční psychologové pracují s hypotézou, že se naše mysl formovala během poměrně dlouhého období paleolitu v tzv. prostředí evolučních adaptací³¹, na něž je člověk dosud přizpůsoben. Snaha lidských předků čelit souborům selekčních tlaků daného sociokulturního a přírodního prostředí měla vést k evoluci současné lidské mysli, jenž má podle evolučních psychologů modulární charakter a pracuje na principu švýcarského armádního nože.³² Problém však nastal, když toto prostředí evolučních adaptací zaniklo. To mělo nastat s nástupem zemědělství, do něhož vyústila akcelerace kulturních změn a diverzifikace kultur od mladšího paleolitu. Podle evoluční psychologie tedy dnešní člověk žije ve zcela jiném prostředí, než na které je evolučně adaptován³³, což má být příčinou současných světových problémů a civilizačních chorob (viz Přívratský a kol., 2009; s. 159). Proto z perspektivy evoluční psychologie, psychologické procesy, jenž jsou v pozadí agresivního chování u lidí, jsou ve zkratce výsledkem evoluce, tedy přizpůsobení se specifickým požadavkům okolního prostředí. Takový pohled na člověka je výjimečný, protože pojímá lidskou agresivitu jako výsledek nejen biologické funkce, ale také psychologických procesů a sociálního kontextu (viz Berman, 1997; s. 585–588; Buss, 1997; s. 605-619).

31 Orig. Environment of Evolutionary Adaptedness (EEA) – tj. prostředí, ve kterém se vyvinula určitá adaptace (viz Bowlby, 1969; kap. IV).

32 Lidská mysl není jeden monolitní nástroj na řešení všech problémů, ale sestává z mnoha specializovaných modulů, které jsou namodelovány k řešení konkrétních typů úkolů.

33 Tj. současný člověk je stále adaptován na prostředí paleolitické (paleolit – starší doba kamenná, pozdní paleolit – datace pro střední Evropu cca 10 tis. až 8 tis. pnl.).

2.3.3. Shrnutí

Ve zkratce je tedy nutné si uvědomit, jak se společnost a věda vzájemně ovlivňují. Věda je sice produktem moderní společnosti, avšak zároveň sama produkuje teorie, jež mají zpětný vliv na společnost. Od poloviny 20. století je možné pozorovat proměnu myšlení západní společnosti. Diplomová práce se soustřeďuje na začátek šedesátých let, kdy se sice v západních státech mění hodnotové orientace, pod vlivem dospívající mládeže poválečného období baby boomu, avšak nadále je vidět vlivy předchozích desetiletí – např. čtyřicátých let, kdy bylo na člověka nazíráno především jako na výrobce nástrojů, což je pravděpodobně kvůli svědectvím druhé světové a studené války změněno na vyzdvihování člověka jako výrobce zbraní. S anarchisticko-levicovými myšlenkami hippies v šedesátých letech, s emancipací žen v letech sedmdesátých, s neokonservatismem nové pravice v letech osmdesátých a dále s multikulturalismem proto souvisí pohled na lidskou přirozenost. Nicméně, vědecké teorie ovlivňuje mimo jiné také gender či politické přesvědčení jednotlivých autorů.

3. Praktická část

Následující část se pomocí kritické diskurzivní analýzy pokusí zmapovat nazírání na otázku lidské agresivity u vybraných publikací druhé poloviny dvacátého století. V první řadě se tedy práce zaměřuje na tři vzájemně prostupné stránky textu – obsahovou stránku publikací, jejich společenskou, kulturní nebo politickou interpretaci, kontext i explanaci. Vzhledem k obsáhlosti (jak časového úseku, tak publikací) není bohužel možné se podrobně zaobírat úplně všemi teoriemi. V každém případě se však práce snaží vyzdvihnout názory nejznámějších badatelů, s důrazem na pokrytí obou zmiňovaných pohledů na lidskou agresivitu – tedy přírodovědeckého a společenskovědního.

3.1. Původ lidské agresivity

Zaměření diplomové práce právě na téma lidské agresivity vyplynulo především z toho, že ačkoli je agrese ve slovníku etologů jedním ze základních pojmů, badatelé se neshodují na její přesné definici a významu v lidském životě a světě. I z toho důvodu je tomuto tématu věnována celá řada teoretických i praktických výzkumů. Důležité však je, že na základě jednoho projevu lidského chování se badatelé rozdělili na víceméně dvě skupiny zastávající odlišný pohled na člověka jako takového. Nicméně u čtenáře se ve všech případech předpokládá jeho přijetí evoluční teorie pro vysvětlení původu člověka. Nutno dodat, že v evolučních teoriích je agrese, válka a boj často používaným motivem. Dá se usoudit, že je to z důvodu Darwinovy terminologie, jehož snad nejznámější publikace *O vzniku druhů přírodním výběrem, neboli uchováním*

*prospěšných plemen v boji o život*³⁴ nevědomky nabádá, že v životě člověka má přirozeně jít o určitý zápas, kdy přežije ten prospěšnější jedinec.

Při bližším pohledu na konkrétní názory tedy lze autory rozdělit na dva tábory. Zaprvé se čtenář seznámí s vybranými teoriemi o kořenech lidské agrese, jenž považují sklony, nebo tendence k agresivitě u lidí za více-méně vrozené, resp. zděděné po lidských dávných předcích. Druhý tábor představují autoři, pro které je člověk v první řadě tvorem společenským a případnou agresivitu proto považují právě za produkt společnosti a kultury. Důležitost vytváření skupin zdůvodňují evolučním tlakem přírodního výběru³⁵, z čeho vyplývá, že pro vývin mentálně zdravého člověka je nutné spolužití ve společenství. Z toho důvodu v určitém smyslu patologické chování – tedy tolik nenáviděnou agresi u lidí, vnímají jako produkt onoho seskupování. Nutno dodat, že ne všechny teorie jsou striktně nakloněny na jednu ze stran, nicméně, mají tendenci se přiklánět spíše k jednomu z těchto dvou pohledů na původ lidské agresivity.

34 Orig. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (viz Darwin, 1859).

35 „V žádné společnosti hodné toho jména nechybí členům smysl pro příslušnost ke skupině a potřeba být svoji skupinou přijímán. Sklon a schopnost vytvářet takové vazby a hledat v nich bezpečí jsou produkty přírodního výběru u druhů, kde šance jedince na přežití jsou lepší ve skupině než při osamělém životě“ (de Waal, 2006; s. 15).

3.1.1. Agrese jako přirozený jev

3.1.1.1. Paleoantropologie a teorie „opic zabijáků“

Na začátku šedesátých let se značné popularitě těšila teorie „opic zabijáků“³⁶. Australský anatom a antropolog Raymond Dart (1893–1988) pro ni položil základy, když se snažil najít chybějící článek³⁷ mezi člověkem a jeho dávnými předky. Teorii zpopularizoval americký žurnalista a antropolog Robert Ardrey. V každém případě nutno poznamenat, že jejich myšlenky nezůstaly zapomenuty a ovlivnily mnoho badatelů – mimo jiné inspirovaly také britského spisovatele Arthura C. Clarkea a amerického režiséra Stanleyho Kubricka roku 1968 k natočení filmu *2001: Vesmírná odysea* (viz Clarke, 1972).³⁸

3.1.1.1.1. Raymond A. Dart

Ve své publikaci *Dobrodružství s chybějícím článkem*³⁹, která překvapuje svým napínavým příběhem⁴⁰, se Dart zabývá především nálezem fosilní lebky australopitéka –

36 Opice zde byly pojímány jako lidští předci.

37 Orig. Missing Link – předpokládaný přechodný útvar mezi lidoopy a člověkem, v darwinistické teorii (viz Petráčková, Kraus a kol., 1998; s. 501).

38 Kubrick za něj získal svého jediného Oscara.

39 České vydání vyšlo v roce 1963 pod názvem *Dobrodružství s „chybějícím článkem“* (orig. *Adventures with the Missing Link* z roku 1959).

40 Např. „Dodal suše, ale se zábleskem v očích“ nebo „Bylo to bleskové odhalení“ (Dart, 1963; s. 120), beletričnost je vidět v tvrzeních: „Jednoho dne se objevila vzpřímená chůze a pak k ní přibýlo obranné i útočné házení kamenů a použití kyje při útoku na kořist a zabijení nemožné jinak než vstojem“ (Dart, 1963; s. 203–204) apod.

dnes známé jako Taungské dítě⁴¹ –, jejímu zavržení a následnému přijetí vědeckou obcí (zejména své doby vedoucí osobností ve studiu lidských fosilií – Arthurem Keithem⁴²) jako chybějícího článku mezi člověkem a jeho dávnými předky. Publikace v mnohém připomíná populárně naučnou literaturu, kdy autor vysvětluje všechny pojmy a principy (např. možnost zachování fosilií stovky let), užívá hovorový styl, což jistě čtenáře zaujme a vtáhne do „dobrodružství“ více než vědecký styl práce. Autor navíc vypráví příběh emotivně: „Když jsem se vrátil do jižní Afriky, chtěl jsem dál studovat zbraně a nářadí lidoopů, ale mé naděje se zas rozpadly“ (Dart, 1963; s. 125)“, což jistě čtenáři napomáhá čtenáři vžít se do jeho role, čímž je příběh ještě přesvědčivější. Navíc čtenář nabývá dojmu, že jde o odhalení lidské přirozenosti, která je vlastní nejen jemu, ale rovněž samotnému autorovi, čímž se oba stávají na „cestě za poznáním“ lidského původu rovnocenní.

Téma lidské agrese, jež má být podle Darta hybnou silou lidské evoluce – a tedy tvořit jádro lidské psychiky –, je zde prezentováno jako vedlejší (je mu přímo věnována pouze kapitola „O dávném zabíjení“), nicméně má velkou výpovědní hodnotu pro podporu hlavního tvrzení – čili důkazů, že Dart našel zmiňovaný chybějící článek lidského předka.⁴³

Jako argumenty pro svá tvrzení Dart jako paleoantropolog samozřejmě využívá fosilní nálezy lebek, které údajně rozdrtil člověku podobný tvor – australopiték, jemuž Dart do jisté míry podsouvá vlastnosti jako faleš nebo férovoost⁴⁴, zároveň člověka popisuje jako vědomého tvůrce nástrojů – resp. zbraní⁴⁵. Zajímavé je zde také odvolávání se na Darwina jako apel na nesmírnou důležitost Dartových tvrzení. Podle Darta se totiž „[Darwin] sotva odvážil pohlédnout na tyto chmurné stránky lidského

41 Tj. Dartem objevený „chybějící článek“ vedoucí k člověku. Taungské dítě je název fosilní lebky druhu *Australopithecus africanus*.

42 Sir Arthur Keith (1866–1955) – skotský anatom a antropolog.

43 Australopiték má totiž umět přesně zacílit a trefit svou oběť, resp. útočníka, čehož je schopený jenom člověk díky bipední chůzi (viz Dart, 1963; s. 118).

44 Některé údery byly totiž podle Darta vedeny „kradmo zezadu“ (Dart, 1963; s. 116), jiné zase „tváří v tvář“ (Dart, 1963; s. 117).

45 Za jeden z hlavních rozdílů mezi člověkem a ostatními živočichy je považována schopnost výroby nástrojů. Dart nejen, že tuto schopnost lidským předkům přisuzuje, navíc u australopitéků zdůrazňuje „přednostní užívání pravé ruky“ (Dart, 1963; s. 116) díky jejich vzpřímenému postoji, umožňujícímu rozvoj schopností tlouci klackem nebo holí – tedy užívání zbraní (viz Dart, 1963; s. 118–119). „Všichni jihoafričtí lidoopi používali kyje“, „zabíjeli a sháněli se po mase“ (Dart, 1963; s. 121).

vývoje, s nimiž nás daleko víc seznámily čerstvé poznatky“ (Dart, 1963; s. 203). Čerstvými poznatky Dart pravděpodobně myslí své, již zmíněné, nálezy australopitéků. A dále, přestože sice Darwin „poukazoval na římské gladiátorské hry, otroctví, skalpování, lov lebek, vraždění dětí, [či] zálibu v souzení na mučidlech a lhostejnost k utrpení jako na ukazatele nízkého mravního stupně u civilizovaných i primitivních lidí“, „nemohl tušit, že během příštího století dá věda křest otravným plynům, hromadnému vraždění a ničení atomovou pumou“, a tak „opomněl [ze svých] pozorování vyvodit, že člověk tyto vlastnosti zdědil po svých dravých předcích“ (Dart, 1963; s. 203). Důležité je zde potlačení odpovědnosti za tyto násilnosti, kterým přece dala křest věda a které člověk pouze zdědil. Člověk a jeho předci jsou zde vykresleni jako „kořistiví lovci“ (Dart, 1963; s. 203).

V práci čtenář nalezne množství metafor, například kapitola s názvem *Jak člověk zlomil pouta* popisuje příběh lidských předků, kteří se vyvinuli v člověka díky tomu, že jim zachutnalo maso a to byl důvod, proč si osvojili vzpřímené postavení těla: „Náš předek držel tělo vzpřímeně hlavně proto, že daleko lépe mohl zabíjet kořist a účinněji se hájit s kyjem v ruce než jen zuby“ (Dart, 1963; s. 196). Pouta zde mají význam jakýchsi zábran před násilnostmi. Ty sice měl člověk ztratit již v dávné minulosti, avšak díky tomu má být tím, čím dnes je. Vývoj člověka zde představuje metafora cesty: „Cesta člověka je poskvrněna krví“ (Dart, 1963; s. 202), kdy lov a požívání masa (dokonce kanibalismus) byly základními rysy primitivního člověka. Dart to podepírá důkazy o násilnostech v průběhu lidských dějin, jako např. množství zabitých zvířat, krutosti spáchané ve jménu náboženství, nespočetná množství zvířat obětovaných na starověkých oltářích, jatka všech současných měst, krví a vraždami poskvrněné archivy lidské historie až nedávné krutosti první a druhé světové války, což má podle jeho mínění svědčit o tom, jak je cesta člověka poskvrněna krví (viz Dart, 1963; s. 202).

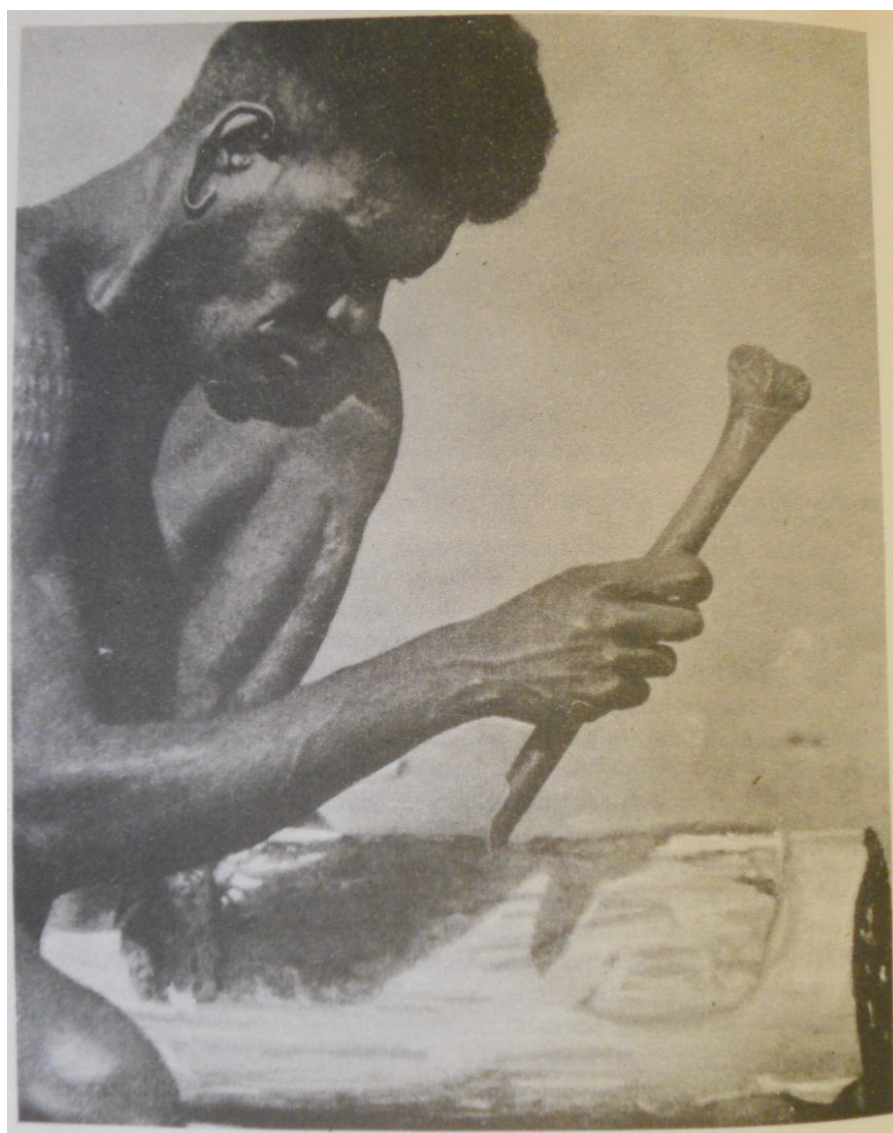
O nenahodilosti Dartova tvrzení a vyzdvihování významu lidské agresivity v evoluci člověka svědčí již jeho článek ze začátku 50. let minulého století, ve kterém autor do jisté míry omlouvá nutkání k násilí, kterého jsme byli svědky (nejen) v minulých desetiletích, jako přirozený lidský základ. Jinými slovy, ranní předchůdci lidí se podle Darta (viz 1953; s. 201–217) odlišovali od ostatních primátů zejména díky

vyšší úrovni agresivity a to se následně projevuje v přirozenosti současných moderních lidí. Zdá se, že výběr tématu pro článek byl pouhou reakcí na krveprolití druhé světové války, nicméně frustrace z válečného období zřejmě přetrvávala až do šedesátých let, kdy Dartovy myšlenky dál popularizoval již zmiňovaný a velmi talentovaný spisovatel se zálibou v paleoarcheologii – Robert Ardrey (viz zejm. Ardrey, 1961; Ardrey, 1997). Sám Dart přiznává, že jeho záměr je vysvětlit „hnusnou krutost člověka k člověku“, kterou považuje za „příznačný lidský rys“, což mají podporovat jeho argumenty o původní masožravosti a kanibalismu (Dart, 1963; s. 202).

Dart se domnívá, že dávní předci člověka, australopitecíni, útočili na paviány, a dokonce na své vlastní druhy úderem tváří v tvář, přičemž jim měli uštědřovat naprosto přesné rány. Protože „jen lidé dovedou ubít klackem jiného tvora“, australopitecíni nejsou pouhé opice (Dart, 1963; s.117) – „Australopitecíni totiž dospěli od neohrabané činnosti opic k přesnosti a naučili se technice bití klackem“ (Dart, 1963; s. 118) a typicky umístěné zlomeniny, jež autor studoval, měly ukázat, že „australopitek dovedl srážet svoje druhy a jiné tvory stejně jako lidé“ (Dart, 1963; s. 119). Na základě toho pak usuzuje, že „australopitecíni museli mít lidskou tělesnou váhu i sílu“ (Dart, 1963; s. 119). Je zajímavé, jak důležitá je v tomto případě velikost či objem zmiňovaných jedinců. Snad je to přežitek ještě začátku dvacátého století (a také dřívějších a bohužel i pozdějších dob), kdy antropologové dělali mnohé závěry například o lidském intelektu na základě objemu lebky (více viz např. Gould, 1996). Také některé obrázky, např. zobrazení Australana při dlabání dřevěné nádoby pomocí kostěného dláta (obr. 5), naznačují dnes již (snad) překonané mínění, že na základě „primitivních“, v současné době žijících kmenů lovců a sběračů, se člověk dozví něco o způsobu života svých předků. Zdá se, že je tento „důkaz“ pouze dokladem tehdejších představ. Nicméně odlitky několika lebek lidoopů ze Sterkfonteinu⁴⁶ podle Darta naznačovaly, že lebky byly rozbity krátce před smrtí úderem do hlavy, a proto autor na základě podobných nálezů z Taungsu a z Makapanovy jeskyně (jež jsou od sebe vzdáleny asi 300 km v různých směrech) vyvozuje, že „všichni jihoafričtí lidoopi používali kyje“ či konce rohů jako ostré bodací nástroje⁴⁷, tedy „zabíjeli a sháněli se po mase“ (Dart, 1963; s. 121).

46 Sterkfontein – soubor vápencových jeskyní, jež se nacházejí severozápadně od Johannesburgu v Jižní Africe.

47 Kyjem je myšlena obvykle stehenní nebo ramenní kost z antilopy, z toho osteodontokeratická kultura,

Obr. 5: Kostěné žlábkovité dláto vyrobené ze štěpiny kosti nártu, které používá Australec při dlabání dřevěné nádoby (Dart, 1963; s. 187).

Nicméně, nutno poznamenat, že výroky autora podporují tvrzení, jak jej ovlivnila síla technologických výtvarků, jež započala v průběhu válečného období čtyřicátých let minulého století, tudíž i na člověka bylo nazíráno primárně jako na výrobce nástrojů, potažmo zbraní. Proto se jeho teorie jeví jako ohlas na tehdejší společensko-politickou situaci, ve které se svět na přelomu první a druhé poloviny minulého století nacházel. Je reakcí na svědectví zběsilého zbrojení období tzv. studené

tj. používání nástrojů z kostí, zubů nebo rohů.

války mezi komunistickými státy a státy Západu, jenž nastalo po druhé světové válce.

3.1.1.1.2. Robert Ardrey

Jak už bylo výše řečeno, podobné názory jako Raymond Dart zastával také americký žurnalista a antropolog Robert Ardrey (1908–1980). Leakey s Lewinem posměšně přirovnávají jeho „téměř náhodné setkání“ s Dartem v Africe, jenž „změnilo celý jeho život, tak jako osvětlení na cestě do Damašku změnilo Šavla v Pavla“, a proto „stejně jako Pavel i Ardrey náhle viděl nový smysl svého života“ (Leakey, Lewin, 1984; s. 223). Nicméně Dart musel Ardreye skutečně nadchnout, když se chopil úkolu objasnit lidstvu skutečnou „pravdu“ o člověku: „Raymondu Dartovi vdčíme za jeho odolnost, houževnatost a neotřesitelnou víru ve svoji pravdu, které podle mého názoru umožnily naši současnou znalost původu lidstva“ (Ardrey, 1961; s. 25). Ta byla ovšem v jejich pojetí poněkud ošklivá – člověk se vyvinul z lidoopů pouze díky jednomu důvodu – byl zabijákem.

Ardrey si je svými tvrzeními nesmírně jistý – převažuje oznamovací modalita⁴⁸ – dokonce mluví o „vědecké revoluci“ (Ardrey, 1961; s. 11, 33, 155, 167). Současná revoluce v přírodovědě má podle něj spočívat v tom, že člověka prezentuje jako beznadějnou bytost, které „dominují nevykořenitelné instinkty“ (Ardrey, 1961; s. 333). V každém případě, pokud psaní Raymonda Dartu působilo jako napínavý příběh plný zvratů, tento spisovatel byl schopný ještě brilantněji a čtivěji Dartovo vyprávění prodat obecnstvu a tím pádem zpopularizovat. V jeho publikaci z počátku šedesátých let, jež byla jeho první nebeletristickou tvorbou, je zřejmé, jaké má spisovatelské nadání.⁴⁹ To překvapilo nejednoho recenzenta, protože v odborných pracích je skutečně nezvyklé kritizovat prózu za to, že vyniká na úkor sdělovaného obsahu, jak tomu je v Ardreyho

48 Např. „Teritoriální povaha člověka je geneticky daná a nezměnitelná“ (Ardrey, 1966; s. 108).

49 Např. „Dart se otočil od okna a sedl si za stůl; a kdesi o míli níže se zřítíl tunel, lebky se zahoupaly. Řekl, že když jsme zkusili všechno jiné, mohli bychom jako poslední možnost vyzkoušet pravdu“ (Ardrey, 1961; s. 33).

případě (viz Gregor, 1962; s.213–214).

Výběr tématu lidské agresivity je po druhé světové válce velice aktuální, přestože si to autor zřejmě neuvědomuje a vidí Dartovy objevy a teorie jako s dobou nesouvisející: „Ptal jsem se Darta, jak se cítil, ve smyslu odpovědnosti, při předkládání takových domněnek v právě této době“ (Ardrey, 1961; s. 33). Snad proto se Ardrey tomuto tématu nevěnoval pouze okrajově – celá jeho výše uvedená publikace se touto problematikou intenzivně zabývá. Ardrey v ní (podobně jako Dart) charakterizuje vznik člověka jako „dravý přechod“ z opice, a to zejména pomocí fixace zbraní, jimiž vysvětluje lidskou krvavou historii, věčnou agresivitu či iracionální až sebezničující honbu za smrtí (Ardrey, 1961; s. 33, 168–169). Podobně jako u Darta se i zde čtenář setká se zdůrazňováním krvežíznivosti lidských předků, což je analogií k jejich údajné agresivitě, kterou umocňují nástroje – resp. zbraně: „Rozuměl jsem jeho [tj. Dartovu] přesvědčení, že dravý přechod a fixace zbraní vysvětlovaly krvavou historii člověka, jeho neustálou agresi, sebezničující neúprosnou honbu smrti kvůli krvavému saké“ (Ardrey, 1963; s. 33). Zdá se, že toto „krvavé saké“ zde slouží pro umocnění pocitu určitého požitku ze zabíjení, kterému naši předkové nemohli odolat, tudíž se celková odpovědnost za takovou „honbu smrti“ přesouvá z člověka jako aktéra spíše na určitý druh přírodního imperativu, který umožňuje přežití lidstva: „Člověk se vynořil ze svého antropoidního pozadí pouze z jednoho důvodu: byl zabijákem“ (Ardrey, 1961; s.31). Navíc se jeví, že autor tímto způsobem reaguje na začátek rozmáhajícího se kapitalismu, jehož počátky se dají v západních státech spatřit již v padesátých letech. Právě proto si snad všímá lidskou posedlost po zisku vysokého společenského postavení a honbu za hmotným majetkem, které srovnává se zvířecími teritoriálními instinkty a dominancí (viz Ardrey, 1961; s. 149). „Dominance je jeden z hlubokých instinktů v přirozeném světě, který se někdy z pohledu přírodního výběru může vymknout kontrole“ (Ardrey, 1961; s. 105).

Ardrey nezůstává jenom na úrovni jednotlivců. V jeho textu je možné najít mimo jiné taky vysvětlení pro probíhající studenou válku: „Pokud by mezi sebou soutěžili pouze jednotlivci, pak vlastnosti, jako je soucitnost či altruismus, by pro daného jedince nebyly prospěšné“, avšak „pokud mezi sebou soupeří společenské skupiny, pak se u

členů vítězného společenství musí vyvinout dva odlišné soubory emoční odpovědi“, na jedné straně to je „přátelství a kooperace, jež budou rezervovány pro členy vlastního společenství“, na straně druhé „nepřátelství vůči členům protějšších společenstev“ (Ardrey, 1961; s. 171). Proto je možné znovu konstatovat, že takový způsob nazírání do určité míry snižuje míru lidského zavinění v případě jeho krutostí či bezohlednosti a vysvětluje mimo jiné soutěž ve zbrojení – ta má být jeho přirozeností, díky které je dnes tím, čím je: „nikdo nemůže považovat cestu válčení za dobro“, avšak „byla to naše cesta“, přestože v době studené války zbrojení odsuzuje: „nikdo nemůže považovat nekonečný zápas zbraní za nic jiného než naprostou zbytečnost a hloupost“ (Ardrey, 1961; s. 171).

Ardrey sice popisuje svůj pohled na věc, nicméně podává ho jako jedinou skutečnou „pravdu“. Navíc o osobním zkreslení může napovídat i to, že čtenář se v Ardreyho publikaci setkává s kritikou Marxova socialismu jako „nejohromnějšího a zkázonosnějšího triumfu romantického klamu“ (Ardrey, 1961; s. 157). Nicméně sám Ardrey bude levicově orientovanými autory kritizován. Navíc to, že jeho názory jsou jakýmsi projekcemi západní společnosti, může dokládat fakt, že Ardrey připisuje ženám roli matky a zdůrazňuje význam jejich sexuální role, protože: „Emancipovaná žena [...] je produktem 70 milionů let trvající evoluce primátů, u nichž jsou status, teritorium a společenství trvale maskulinními instinkty, kde péče o potomky byla polem působnosti žen“ (Ardrey, 1961; s. 167).

3.1.1.2. Instinktivistická teorie – člověk jako mechanismus a lovcí opice

Po přečtení názvu následující kapitoly si čtenář jistě všiml, jak těžké je zařadit jednotlivé autory pod konkrétní teorie. V diskurzivní analýze jsou totiž autoři upozaděni a do popředí vystupuje právě diskurz, ve kterém se jejich pojmání dané problematiky překrývají. Nicméně jedni z nejvlivnějších autorů, již za zdroj lidského chování považují instinkty, jsou rakouský zoolog a nositel Nobelovy ceny Konrad Lorenz a dále

britský etolog a popularizátor vědy Desmond Morris. Jejich publikace byly ve své době na západě bestsellery. Nicméně je potřeba zdůraznit, že zatímco mýtus o lidoopu zabijákoví ztotožňuje masožravost s násilným chováním vůči vlastnímu druhu, K. Lorenz pojímá agresivní chování poněkud odlišně.

3.1.1.2.1. Konrad Z. Lorenz

Konrad Lorenz (1903–1989) byl zvláště zaujat Freudovými názory na lidskou agresivitu⁵⁰, a proto se ve své nejznámější publikaci – Takzvané zlo⁵¹ – na tohoto rakouského vědce odvolává. Jako první totiž podle Lorenze poukázal na spontánnost instinktů a právě z toho důvodu mají být agresivní pudy tak nebezpečné – protože „agrese je pravým primárním instinktem, sloužícím k udržení druhu“ (Lorenz, 1992; s. 49). Dle Freuda (1962; s. 58) si to sice nechceme přiznat, ale pravdou je, že „lidé nejsou jemné bytosti, které touží po lásce a které se nanejvýš budou bránit útoku; právě naopak – jsou to stvoření, u nichž za podstatnou část jejich instinktů musíme považovat mocnou touhu po agresi“.

V každém případě výše zmiňovaná populární, avšak kontroverzní kniha v 60. a 70. letech minulého století otevřela stavidla pro finanční podporu výzkumu agrese. Lorenz tak vymezil pro vědecký výzkum nové pole působnosti: na toto téma se začaly objevovat záplavy publikací a neustálý proud nově zveřejňovaných článků přinášel stále další definice a vysvětlení lidské agresivity (viz de Waal, 2006; s. 198–199). Lorenz se v knize skutečně intenzivně věnuje tomuto tématu, a jak již bylo řečeno, v mnohém je jeho slovník podobný jako u výše uvedených autorů v podkapitole Teorie „opic zabijáků“. Přesto v Lorenzově pojetí pojem agrese nabývá specifického významu: „Je (to) útočnost zvířete i člověka, která je namířena proti příslušníkům vlastního druhu“ (Lorenz, 1992; s. 5) a „boj o existenci [...] je především konkurence mezi blízkými

50 Ústředním tématem knihy tohoto rakouského psychoanalytika je napětí mezi občanským řádem a naším zvířecím původem (viz Freud, 1962).

51 Orig. Das sogenannte Böse, 1963.

příbuznými“ (Lorenz, 1992; s. 27). Je tedy potřeba si uvědomit že lov kořisti pro potřeby vlastního přežití a útok proti vlastnímu druhu nejsou u Lorenze to samé.⁵² Proto jistě mnohé překvapí obálka jednoho amerického překladu Lorenzovy knihy, kde je vyobrazený pes, útočící na vyděšenou labuť (obr. 6). Taková ilustrace svědčí o nepochopení nebo záměrném překroucení autorových myšlenek, což se při aplikaci evolučních principů na člověka a jeho společnost poměrně často děje (viz např. eugenika).

V každém případě je pravda, že Lorenz užívá podobnou terminologii jako Darwin. Jeho vyjádření, jako jsou „boj o existenci“ nebo „konkurence“, Lorenz obohacuje (podobně jako například Dart a Ardrey) mimo jiné o „útočnost“, „teritorialitu“ či „krvavou cestu“ jako metaforu lidského vývoje. Lorenz dokonce personifikuje selekci a mutaci jako „velké konstruktéry“ (viz Lorenz, 1992; s. 42, 48, 231), což může vytvářet dojem, že současný *Homo sapiens sapiens* je pouze jakási nečinná, evolucí zformovaná aktuální verze člověka, která za svoji podobu (ať už fyzickou nebo psychickou) není odpovědná. Proto dále dává smysl, když Lorenz nezůstává jen u popisu lidského chování, ale hledá i jeho důvody: nabádá „položít [si] darwinovskou otázku *nač*“ (Lorenz, 1992; s. 32). Z hlediska účelnosti chování je podle něj hlavním úkolem vnitrodruhové agrese vzájemné odpuzování zvířat stejného druhu (viz Lorenz, 1992; s. 34). Důvody vzniku agrese tedy nejsou tak negativní, jak by se mohlo na první pohled zdát. Protože Lorenz nachází racionální vysvětlení, je si svými tvrzeními poměrně jist: „Můžeme s jistotou předpokládat, že nejdůležitějším úkolem vnitrodruhové agrese je stejnoměrné rozdělení zvířat téhož druhu v určitém biotopu“ (Lorenz, 1992; s. 40). To navíc souvisí s teritorialitou (viz Lorenz, 1992; s. 36), a proto „barvy teritoriálních agresivních korálových ryb mají ten účel, aby byly spatřeny a poznány na co možná největší vzdálenost“ (Lorenz, 1992; s. 24).

Nicméně, jeví se, že Lorenzův pohled souvisí především s rozdělením světa v průběhu studené války. Pro popis pozorování zvířat totiž až příliš nápadně využívá vojenský slovník. Tento způsob vyjadřování dává smysl, když si čtenář uvědomí, že jeho

⁵² Podobně myslí de Waal (2006; s. 288): „Rozdíl ve formě a funkci obou druhů útoku je patrný, srovnáváme-li kocoura číhajícího na myš s kocourem prskajícím a syčícím na rivala“.

publikace vyšla v období, kdy kvůli nebezpečí atomového útoku musely být obě zneprátené strany neustále ve střehu. A tak „válečné barvy“ mají podle Lorenze ten účel, že informují o „zstrašující bojové pohotovosti ryby“, což je podobné „ptačímu zpěvu“ (Lorenz, 1992; s. 25). Ještě lépe je napětí možného konfliktu cítit v Lorenzově vyjádření kvantifikace míry agresivity: „Bojová pohotovost onoho zvířete je největší v místě, jež mu je nejdůvěrněji známé – právě ve středu revíru“ (Lorenz, 1992; s. 37), protože „prahová hodnota podnětu, který vyvolává boj, je nejnižší tam, kde se zvíře cítí nejbezpečněji“ (Lorenz, 1992; s. 37–38). Zdá se tedy, že na takové formulace měla vliv společensko-politická situace, kdy byla bezpečnost na prvním místě a odhalený špeh, jenž by se dostal k citlivým údajům uloženým zcela jistě na „bezpečném“ místě, by dopadl velice špatně.

Protože Lorenz agresi chápe jako vnitřní pud a názor, že lidské chování je převážně reaktivní, považuje za zcela mylný (viz Lorenz, 1992; s. 50–51), z člověka znovu do určité míry shazuje břemeno odpovědnosti za jeho vlastnosti. Navíc, agrese podle Lorenze vzniká v lidech samotných a někdy není potřeba žádného vnějšího spouštěče, jenž by jejich agresivní chování vyvolal. Není tedy potřeba ani dosažení určité prahové hodnoty pro takové chování, protože pokud dlouho nenastane vybití agrese, může prahová hodnota klesnout až k nule (viz Lorenz, 1992; s. 50–51). Jeví se tedy, že člověk v takovém mechanistickém pojmání vůbec není aktérem, ale naopak je zcela bezmocný vůči svému agresivnímu pudu. Člověk je zde tedy představen jako určitý mechanismus, jež zkonstruovala mutace a selekce.

Nicméně, Lorenz dává člověku naději. Řešení projevů lidské agresivity nachází v tzv. ritualizaci⁵³, která ji dokáže ztlumit. I v tomto případě autor jako skvělý zoolog pro vysvětlení lidské situace argumentuje příklady z živočišné říše: ritualizace je totiž stěžejní u silně vyzbrojených šelem, aby k přímému užití „zbraní“ docházelo jen zcela ojediněle a nedošlo tak k usmrcení příslušníka vlastního druhu (Lorenz, 1992; s. 201–203). Podobně jako u Raymonda Darta je tak „vynález“ nástroje v otázkách lidské agresivity stěžejní. Lorenz vysvětluje, jak náhlé zabití nebylo u lidského druhu možné až

53 Například ve formě nejrůznějších podřizovacích rituálů u zvířat nebo sportu u lidí (Lorenz, 1992; s. 223).

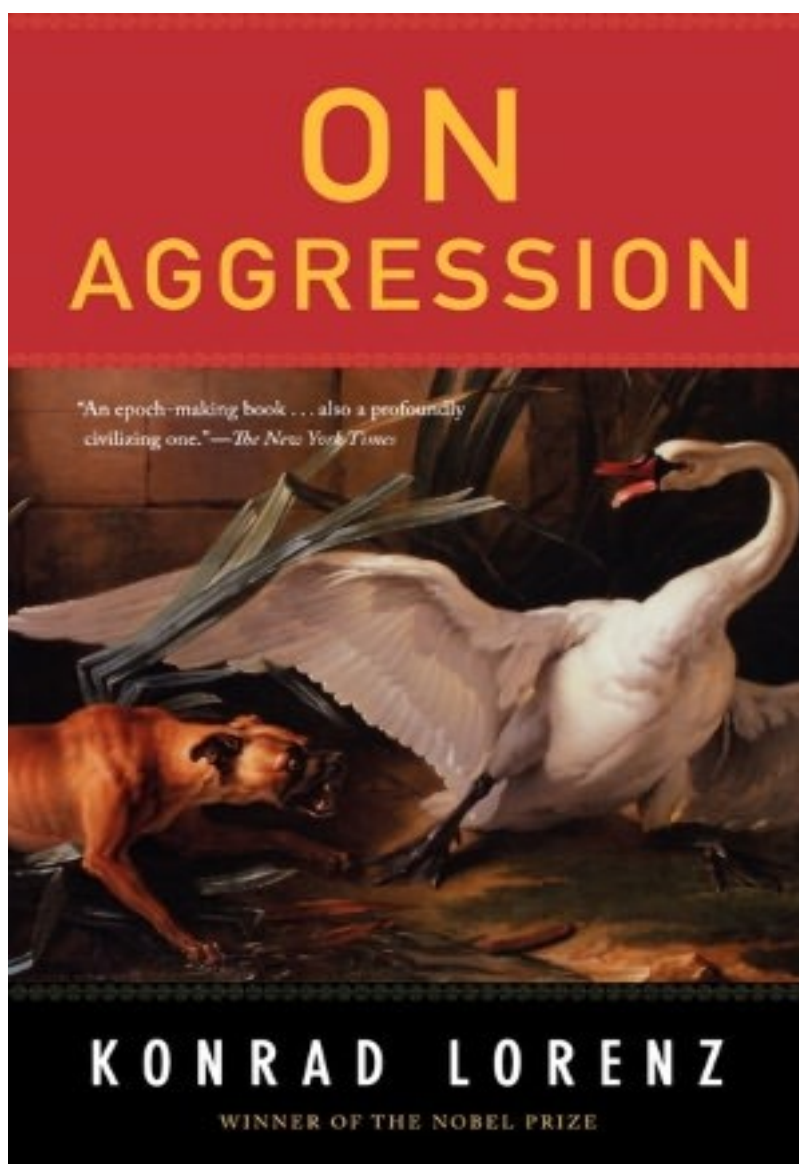
do doby použití zbraní, což zvrátilo „předtím existující rovnováhu mezi poměrně slabými zábrany agrese a schopností usmrtit příslušníka druhu“ (Lorenz, 1992; s. 203).

Když Lorenz píše o „přístrojích na shazování bomb“, „bombových kobercích“ apod., reaguje, zdá se, na prožití války na vlastní kůži. Nicméně i zde je člověk vykreslen spíše jako nevinná oběť – má totiž jít o selhání mechanismů chování tlumících útočnost: „S přibývajícím vzdáleností, na jakou naše zbraně účinkují, se bohužel i vzdalujeme od mechanismů, které nám zabraňovaly konat tak otřesné činy“, a tak se mohlo stát, že ve skutečnosti „dobří, slušní, řádní otcové rodin pokládali bombové koberce“ (Lorenz, 1992; s. 204).

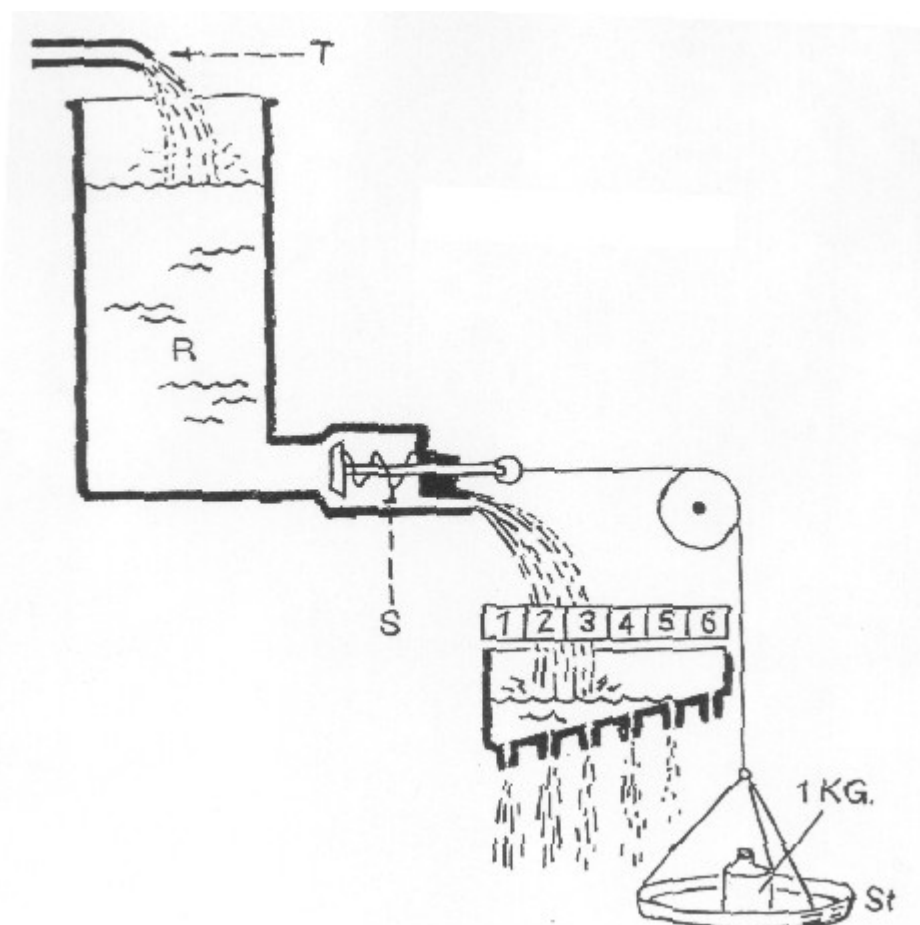
V každém případě, jak pesimisticky na svět autoři nazírali ještě začátkem sedmdesátých let a jak silně se v jejich dílech odráží politické i společenské myšlení, potvrzuje také další Lorenzovo dílo – Osm smrtelných hříchů.⁵⁴ V něm autor pro změnu odsuzuje marxistickou ideologii za podporu procesů odlidštění, protože tato „pseudodemokratická doktrína“ tvrdí, že „sociální a morální chování člověka nemá nic společného s fylogenetickou organizací jeho nervového systému a smyslových orgánů, nýbrž že je determinováno výhradně vlivy daného kulturního prostředí, které jej během života obklopuje“ (Lorenz, 1990; s. 94). A právě jeden z našich smrtelných hříchů má spočívat v rostoucí poddajnosti lidstva vůči doktrínám, jež okrádá člověka o jeho individualitu, což vítají všichni ti (nejen sovětský funkcionář, ale i kapitalistický velkovýrobce), kdo chtějí manipulovat velkými masami lidí (viz Lorenz, 1990; s. 81). Lorenz tedy nebyl velkým příznivcem levicově orientované ideologie (více viz Burkhardt, 2005; s. 276). Nicméně znovu se jeví, že i jeho pozdější publikace je odrazem tehdejší společnosti. Například hříchy jako přelidnění Země a ničení životního prostředí budou pravděpodobně odrazem poválečného baby-boomu a s ním spojených environmentalistických idejí, jež započaly již v šedesátých letech minulého století s poukazem na hrozící populační explozi. Pravděpodobně proto si Lorenz znovu všimá velké městské aglomerace, kde je stěsnáno mnoho jedinců na malé ploše. Tam se podle jeho mínění mají projevy agrese zintenzivnit kvůli přemíře sociálních kontaktů, jež

⁵⁴ Orig. Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit, 1973.

jedince vytrvale přetěžují a ochlazují, což má podle autora následně vést k rozpadu přirozených mezilidských vazeb: „Všeobecná nevlídnost, kterou můžeme pozorovat ve všech velkoměstech, je jasně úměrná hustotě lidských mas nakupených na tom kterém místě“ (Lorenz, 1990; s. 16). Tudíž Lorenz vnímá i společenské interakce víceméně na základě mechanického psychohydraulického modelu (obr. 7), kdy „lidé jsou pohostinní a přátelští, když není jejich kapacita pro sociální kontakty stále přetěžována“ (Lorenz, 1990; s. 15).

Obr. 6: Obálka amerického překladu knihy Das sogenannte Böse (Lorenz, K., 1974. On aggression, New York: Harcourt Brace Jovanovich).

Obr. 7: Psychohydraulický model motivací: *T* – kohoutek, z kterého konstantní rychlostí proudí „akčně-specifická energie“ do nádrže – *R*, která obsahuje ventil, držení pružinou – *S*. Podnět (*St*) však může zatáhnout ventil, čímž umožní energii proudit do další nádrže, která symbolizuje motor kontrolního centra pro struktury chování, jež v tomto případě pozůstávají ze šesti rozdílných komponent (Lorenz, 1950).

3.1.1.2.2. Desmond Morris

Dalším z autorů, kterého je možno zařadit mezi představitele teorie instinktu je britský zoolog Desmond Morris (1928–), žák Nika Tinbergena. Morris ve své snad

nejznámější knize *Nahá opice*⁵⁵ (jež byla v ČSSR vydána překvapivě ještě před Sametovou revolucí⁵⁶), člověka vykresluje podobně jako Konrad Lorenz, tj. především jako živočicha: „Máme-li porozumět pravé povaze našich útočných instinktů, pak si je musíme promítnout na pozadí našeho živočišného původu“ (Morris, 1971; s. 90). K zoologickému pohledu na lidstvo autora (podle jeho vlastních slov v jiné publikaci) přiblížilo studium afrických šimpanzů v padesátých letech minulého století (viz Morris, 1997; s. 49). Nicméně, *Nahou opici* autor určil laikům (viz Morris, 1971; s. 7), a přestože si uvědomuje, že tím urazí řadu lidí, kteří neradi uvažují o své zvířecí podstatě (viz Morris, 1971; s. 11), název je dráždivou metaforou člověka, který je v Morrisově pojetí pouze primát, jenž ztratil srst.

Autor se v *Nahé opici* nevěnuje pouze lidské agresivitě – té je věnována jenom jedna kapitola – *Boj* –, která je plná biologických principů, konkrétně fyziologických změn, jež v těle agresora nastávají. Morrisovy formulace podobně jako např. u Lorenze naznačují, že člověk je proti své agresivitě bezmocný. O tom svědčí i použití činného a trpného rodu: „agrese se uplatňuje“ vyjadřuje aktivitu agrese jako konatele nebo „nervový systém vybičuje celý organismus k akci“ poukazuje na pasivitu organismu. Podobně tak ve vyjádřeních jako „savec je vydrážděn k útoku“ nebo „tělo je připraveno k násilné činnosti“ jsou savec a tělo pasivní (viz Morris, 1971; s. 91).

Nazírání na člověka především jako na výrobce nástrojů, potažmo zbraní, dokazuje Morrisovo tvrzení, že člověk se od zvířat odlišuje vlastnictvím oštěpů, pušek a bomb (viz Morris, 1971; s. 90). Stejně jako Lorenz i Morris popisuje přeskokové a ritualizované chování atd., protože „i při našich společenských setkáních posloucháme základní biologická pravidla, jimiž se řídili naši staří předkové“ (Morris, 1971; str. 109).

Své názory na lidskou agresivitu Morris nezměnil ani po letech, když na svůj dřívější bestseller navazuje publikací z devadesátých let, jež byla navíc zpracovaná do podoby televizního dokumentárního seriálu, což jistě pomohlo k popularizaci

55 Orig. *The naked ape: a zoologist's study of the human animal*, 1967.

56 V doslovu publikace český zoolog Zdeněk Veselovský sice upozorňuje na sugestivní způsob podání vývoje člověka z lidoopů, kdy Morris přechází mlčením poznatky, jež se mu do jeho koncepce nehodí, ale i přes další výhrady publikaci vítá, zvláště když jiná, širokým čtenářským kruhům přístupná kniha na dané téma v bývalém Československu nebyla napsána (viz Morris, 1971; s. 147–149).

autorových myšlenek. Nicméně, zmiňovaná publikace *Lidský živočich*⁵⁷ ani v knižní podobě zdaleka nepřipomíná nudnou učebnici. Je totiž přeplněná obrazovým materiálem s příklady chování známých osobností z tehdejší doby, což také napomáhá popularizaci jeho myšlenek.

Morris již v úvodu knihy apeluje na nutnost obnovy rovnováhy mezi množstvím studií o lidském chování na jedné straně z kulturního hlediska a na straně druhé ze stránky biologické, protože „kulturní obměny naší biologické podstaty jsou často tak výrazné a působivé, že zastihují vzájemnou podobnost všeho lidstva“, což podle něj často „vede ke zbytečným konfliktům, škodám a ničení“ (Morris, 1997; s. 6). Takové podání problému navozuje pocit, že Morrisovo vysvětlení pomůže zabránit násilnostem mezi lidmi. Morris se snaží prosadit, že pravé poznání lidského chování tkví v jeho biologických principech, což má být jeho osobní, nicméně „skutečná“ pravda a původu lidské agrese.

Morris striktně odlišuje agresi a násilí: „Agrese v pravém smyslu slova je asertivní řešení sporů mezi jednotlivci“ a „v podstatě se dá říci, že násilí je pro zvířata selháním agresivity“ (Morris, 1997; s. 79). Podobně jak u dříve zmiňovaných autorů hlavní podíl na vzniku dnešního člověka má podle Morrisa lov, který lidští předkové praktikovali: „Stali jsme se prvním primátem lovícím ve smečce – jakýmsi vlkem mezi opicemi“ (Morris, 1997; s. 52). Opicemi zjednodušeně nazývá jak skupinu primátů, ze které se lidé vyvinuli, tak i výsledek tohoto vývoje – tedy moderního člověka: „Jsme lovící opice“ (Morris, 1997; s. 63). Morris nepopírá, že existují i jiné determinanty formující člověka: „Chováním jsme se stali jakýmsi míšencem, částečně primátem a částečně masožravcem, částečně opicí a částečně vlkem, částečně sběračem plodů a částečně lovcem“ (Morris, 1997; s. 64). Nicméně, existenci lovu připisuje výsadní postavení: „Sbírání plodů nevyžaduje dlouhotrvající soustředění nebo dlouhodobé cíle. Lov ano – a to nás velmi změnilo. Namísto sobeckého způsobu života ze dne na den, typického pro býložravce nebo sběrače plodů, si lovící opice vypracovala schopnost soustředit se po dlouhá období na vypracovaný plán“ (Morris, 1997; s. 64–65). Z toho důvodu autor s lovem pojí statečnost, altruismus a další ušlechtilé lidské vlastnosti (viz

⁵⁷ Orig. *The Human Animal*, 1994.

Morris, 1997; s. 65). Taková tvrzení sice mohla urážet některé feministicky smýšlející autory, protože sběr kořínků a plodů je považován za tradičně ženskou záležitost v minulých lidských společnostech, nicméně na druhou stranu se nesmí zapomínat, že podle Morrise jsou právě lovecké choutky odpovědny také za stinnou stránku lidského chování – totiž za lidskou agresivitu: „Velká část novodobého násilí mezi lidmi není skutečnou zvířecí útočností, ale zvráceným lovem, při němž se oběť stává náhražkou kořisti“ (Morris, 1997; s. 79). Za opravdu násilné incidenty považuje například války v plném rozsahu, nicméně podle jeho mínění to nejsou případy agrese, ale spíše případy symbolického lovu, který se zvrhl.

Pro vysvětlení lidské agresivity tedy hledá Morris paralely mezi lovci a vojáky: „Tlupa pravěkých lovců je znovu vzkříšena jako skupina bojovníků a pohnutky jejich členů mají co dělat spíše se vzájemnou pomocí než s čímkoli jiným. Nepřátelští vojáci nejsou lidé, nýbrž kořisti“ (Morris, 1997; s. 80). Podobně jako Konrad Lorenz spatřuje i Morris v hrách a sportu jisté vybití. Nicméně v těchto aktivitách na rozdíl od Lorenze nevidí povahu souboje, ale spíše povahu lovu (viz Morris, 1997; s. 69). Je možné souhrnně říct, že agresi člověka Morris vnímá jako jakousi patologii u lovce se zbraní v ruce, jenž pouze reaguje na své fyziologicky podmíněné instinkty.

3.1.1.3. Sociobiologie a člověk jako nástroj sobeckých genů

Další velice významnou kapitolu v pohledu na lidskou agresivitu otevřel americký biolog Edward O. Wilson, když roku 1975 publikoval *Sociobiology: the New Synthesis*.⁵⁸ Zde Wilson spojuje sociologii s biologií pro systematické studium biologického základu všech forem sociálního chování všech druhů organismů včetně člověka. Wilson své názory na lidskou agresivitu z perspektivy sociobiologie dále představil v Pulitzerovou cenou oceněném díle *O lidské přirozenosti*⁵⁹. V něm vyobrazil člověka jako k válce biologicky predisponovaného tvora, jenž podobně jako u

⁵⁸ Překl. Sociobiologie: nová syntéza.

⁵⁹ Orig. *On Human Nature*, 1978.

předešlých autorů pouze reaguje na okolnosti: „Lidé mají silné predispozice reagovat na vnější hrozby s nenávisť bez dalšího přemýšlení a dále i predispozici k vyhocení nepřátelství natolik, aby zdroj hrozby byl zdolán s dostatečně velkou spolehlivostí“ (Wilson, 1993; s. 117). V tomto pojetí je agresivní chování formováno evolucí, a proto ho je možné vysvětlit spíše biologicky než na základě sociálního prostředí. Člověk je proti vlastní agresivitě bezmocný. Navíc je jedním ze základních motivů sociobiologie představa absence jakéhokoli altruismu a teorie tzv. sobeckého genu. Trivers dokonce přichází s tzv. recipročním altruismem, což se na první pohled jeví jako oxymóron *par excellence*. Triversova hlavní myšlenka totiž spočívá v tom, že pomoc člověka jeho příbuzným není altruismem, ale naopak egoismem, protože daný jedinec podporuje z části své geny, které s nimi má společné. Altruismus v čisté podobě vůči nepříbuzným také neexistuje, protože zde je očekávána reciprocita pomoci (viz Trivers, 1971; s. 35–57). Zdá se, že tyto myšlenky vznikly jako obraz společnosti, ve které je na prvním místě materiální bohatství a společenské postavení.

3.1.1.3.1. Richard C. Dawkins

Významným představitelem sociobiologického nazírání na lidskou přirozenost je zoolog Clinton Richard Dawkins (1941–). Tento oxfordský profesor, zarputilý ateista (viz Dawkins, 2006) a nadšený zastánce genetiky⁶⁰ ve zkratce dokazoval, že jsme lidoopi. Dawkins se ve své snad nejznámější knize *Sobeký gen*⁶¹ nezabývá pouze lidskou agresivitou. Jde mu především o interpretaci přežívání a rozmnožování na základě strategií (jak již sám název napovídá) tzv. sobeckého genu. Podobně jako jiní zastánci biologického pohledu na lidskou agresivitu také Dawkins na člověka nazírá zcela mechanisticky, čímž naznačuje, že člověk není za své chování odpovědný: „Jsme stroje pro přežití – robotické vehikuly slepě naprogramované k uchování sobeckých

60 Nicméně, kritiku za zmiňované dílo si vysloužil mimo jiné právě od genetika J. Markse (2010; s.339-346): „[Dawkinsova publikace] zesílila ty nejhorší stereotypy o vědcích jako intenzivně zaměřené, avšak mrzuté, netolerantní, našťvané a frustrované, sice znalé, ale zároveň téměř bezmezně ignorantské“.

61 Orig. *The Selfish Gene*, 1976.

molekul známých jako geny“ (Dawkins, 2006; s. xxi). Přestože, jak sám uznává, byly počáteční recenze jeho publikace příznivé, postupem času se jeho kniha začala považovat za radikálně extremistickou. Nicméně autora to pravděpodobně moc netrápí, když své názory připodobňuje k Darwinovým, který je mnohdy i dnes velkou částí odborníků i laiků kritizován: autorovo a Darwinovo pojmání mají být jen dva rovnocenné způsoby nahlížení na přírodní výběr. Kritici tak podle Dawkinse nepochopili, že jeho dílo je výhonkem ortodoxního neodarwinismu (viz Dawkins, 2006; s. xv).

Přestože Dawkins pohlíží na chování člověka podobně mechanisticky jako Lorenz, nesouhlasí s jeho zdůrazňováním zdrženlivého a šlechtného charakteru zvířecích soubojů – Lorenz je totiž „za dobro druhu“ (Dawkins, 2006; s. 67), přičemž Dawkins metaforou sobeckého genu vyzdvihuje spíše individualitu jedince, resp. molekul DNA, které člověka ovládají pro svůj vlastní prospěch.⁶² V každém případě Dawkins uznává, že zobrazování bojů zvířat „v rukavičkách“ může vypadat jako určitá forma altruismu. Z toho důvodu musí jeho teorie sobeckého genu čelit složité úloze – musí vysvětlit, proč tomu tak je (viz Dawkins, 2006; s.67–68), čímž se znova dostává k účelu chování, bez kterého se výklad na základě evolučního principu neobejde.

Nicméně, autorovy formulace jsou plné dalších metafor a ekonomických termínů, resp. pojmů tržního hospodářství. Zvířata nezkoušejí vyvraždit všechny konkurující příslušníky svého druhu z jednoduchého důvodu – rozhodnutí, zda bojovat, či nikoli, je v ideálním případě podloženo složitým, byť nevědomým výpočtem „výdajů a zisku“. Přestože ne všechny potenciální výhody mluví ve prospěch boje, některé z nich nepochybně ano (viz Dawkins, 2006; s. 68–69). Podobně má tomu být v průběhu boje samotného, kdy každé možné rozhodnutí, zda v boji pokračovat, přiostrit jej, zmírnit nebo i ustoupit, má svá pro a proti a ta musí být zvážena. To, co si etologové podle Dawkinse víceméně mlhavě uvědomovali již dávno, přesně vyjádřil až J. M. Smith (Dawkins, 2006; s. 69). Tento evoluční genetik se zasloužil o uplatnění tzv. teorie her či tzv. evolučně stabilní strategie v biologii (viz Smith, 1982). Dawkins (2006, s. 69–70) vysvětluje: „Předpokládejme, že jsou pouze dvě bojové strategie v populaci určitého

⁶² Z toho důvodu evoluce probíhá právě na úrovni genů.

druhu, nazvěme je *jestřáb* a *holubice*“, pak počítá a zjišťuje, že „ani jedna z těchto dvou strategií [...] by ve skutečnosti nebyla stabilní sama o sobě, proto by se samostatně neměly vyvinout“. Aby to dokázal „kalkuluje průměrné přínosy“ (Dawkins, 2006; s. 70). Tyto ekonomické termíny pak korunuje prohlášením, že „evolučně stabilní strategie jsou stabilní ne z důvodu, že by byly zvláště výhodné pro jedince, kteří v nich participují, ale jednoduše proto, že jsou odolní vůči jejich vzájemným podrazům“ (Dawkins, 2006; s. 72), což je u lidí podobné „smluvním vztahům“ (viz Dawkins, 2006; s. 73). Znova je nutné připomenout, že tyto „bojové strategie“ pravděpodobně odpozoroval z tehdejšího světa, kde spolu soupeřily státy Západu a Sovětský svaz. Pravděpodobně pro vysvětlení tehdejšího politického a vojenského napětí si vypůjčuje terminologii tržního hospodářství.

Dawkinsova teorie rozproudila debaty o lidské mravnosti, protože to, co bylo do té doby ušlechtilým chováním v běžném slova smyslu, se z hlediska genu změnilo v sobeckost (de Waal, 2006; s. 22). Frans de Waal (2006, s. 23) však namítá, že „metafora sobeckého genu neříká nic [...] o motivaci, citech či úmyslech [jedince]“, a přestože účinek lidského jednání může být stejný, „motivy jsou absolutně klíčové“. Takové rozlišování je však téměř irrelevantní pro sociobiologii, která se zajímá výlučně o následky chování – tedy co to komu přinese neboli komu z daného chování vyplynou výhody, což bude pravděpodobně souviset se soukromým vlastnictvím a pravicově orientovaným nahlížením na společnost. Proto se mnohá sociobiologická vysvětlení zdají být pouhými dedukcemi, jež jsou vyvozované z metaforické podobnosti jevů tehdejší kapitalistické společnosti, v níž se tato teorie zrodila. Jak píše Skupnik (1999; s. 67–69): „V detailnějším pohledu [...] začal sociobiologický koncept přirozenosti a organického světa vůbec až příliš připomínat svět, v němž jsou vztahy jedinců organizovány koncepty tržního hospodářství s důrazem na individuální aktivitu jedince – tedy kulturní kontext disciplíny samotné“. Jinými slovy „koncepty a termíny ze známého světa každodenní zkušenosti – tj. sociální reality – byly metaforicky přeneseny do „světa přírody“ či „světa jako takového“ a zpětně užity k vysvětlení existence, původu a podoby světa sociálních vztahů“ (Skupnik, 1999; s. 67–69). Metafory sociobiologie mají tedy mnoho společného s tržním hospodářstvím Západu: jedinci podle nich jednájí jako drobní investoři, řídící své chování investicemi do sociálních

situací na základě podvědomého kalkulu genetického zisku. Analogické jsou také mechanismy regulace sociálního a přírodního světa, protože „ve světě sociobiologie, stejně jako ve světě volného trhu, [...] přežívá jen to nejlepší a nejpotřebnější“, a tak „v prvním z nich se o adaptivní hodnotu stará to nejzdravější, selektující přírodní výběr, ve druhém neviditelná ruka trhu“ (Skupnik, 1999; s. 67–69). Proto lidskou agresi lze chápat spíše jako metaforu chování liberálního podnikatele, který se snaží dosáhnout svého vlastního genetického zisku, protože sociobiologie se jeví jako „příběh o původu řádu světa, který si Západané sami o sobě vypráví, a to v termínech jejich každodenního života, kterým neproblémově rozumějí“ (Skupnik, 1999; s. 67–69). Je to pouze další vyprávění neboli mýtus, pomocí kterého se člověk snaží porozumět sám sobě.

3.1.1.4. Evoluční psychologie a syndrom Popelky

Jak již bylo v předchozí části diplomové práce zmíněno, evoluční psychologie vychází ze sociobiologie, jež však (pokud jde o výzkum lidských společností) na ni do jisté míry také zpětně navazuje. Nicméně většina lidí pracujících v oblasti, kterou Wilson vymezil, se názvu „sociobiologie“ vyhýbá a svému oboru dává raději pojmenování právě jako evoluční psychologie, behaviorální ekologie, darwinovská antropologie či evoluční psychiatrie (Wright, 1995; s. 10). Ve zkratce by se dalo říci, že evoluční psychologie vychází ze základní premisy a tou je, že nejen lidské tělo, ale také jeho psychika mají evoluční základ. Zatímco sociobiologie se zabývá skupinami, jako jsou populace nebo celé druhy; evoluční psychologie klade důraz spíše na chování jednotlivce při výběru partnera, sexuální či rodičovské chování i altruismus.

3.1.1.4.1. Martin Daly a Margo Wilson

Ani kanadští evoluční psychologové se ve svých výzkumech nevyhnuli otázkám agresivity a násilného chování u lidí. Snad kvůli neustále se zvyšující rozvodovosti a fenoménu jakési opakované monogamie v životě jednotlivce se Martin Daly (1944–) a Margo Wilson (1942–2009) mimo jiné zabývají rozdílnými okolnostmi týrání nebo až zabití (resp. vraždy) malých dětí jejich vlastními otci v porovnání s otci nevlastními, což by podle jejich domněnek mělo reflektovat rozdílnou péči o potomstvo u biologických a nevlastních rodičů (viz Daly, Wilson, 1994; s. 207–217). Jejich teorie je proto dnes označována jako „syndrom Popelky“.⁶³ Autoři na lidské city nahlíží jako na pouhý produkt evolučních procesů, což je cítit v podobnosti dialektiky, jako lze pozorovat u sociobiologů: „Rodičovská láska k dětem je emočním mechanismem, jenž umožňuje lidem tolerovat [...] dlouhá léta drahé a jednostranné rodičovské investice [do potomka]“ (Daly, Wilson; 1988; s. 73). Ještě zřetelněji je možno si všimnout ekonomických pojmů, například v případě vztahu dítěte a nevlastního rodiče: „Dítě [jež vstupuje do] rozhodnutí nevlastního rodiče pro sňatek [s jeho rodičem], musí figurovat jako náklad, ne zisk“ (Daly, Wilson; 1988; s. 85), což vysvětlují na příkladě evolučních strategií nevlastního otce jako: „Plýtvání jeho rodičovského úsilí ve prospěch zvýšení biologické zdatnosti jiného muže“ (Daly, Wilson; 1988; s. 180). V tomto pojetí děti nejsou živými bytostmi, ale vystupují spíše jako „investice“ s určitou „reprodukční hodnotou“, jež se s postupujícím věkem „zvyšuje“ od narození až přinejmenším do puberty (viz Daly, Wilson, 1988; s. 72–73, 96, 99).

Autoři tedy na lidské city, konkrétně na rodičovskou lásku, nazírají jako na produkt procesu evoluce, díky kterému rodiče svým dětem poskytují dostatečnou péči, aby vůbec měly šanci na přežití a také aby se dále množily. Tudíž týrání, nebo dokonce zabití dítěte je vnímáno pouze jako vedlejší produkt absence rodičovské lásky. Lidská přirozenost je v jejich pojetí biologicky determinovaná (tj. vymezená), přesto autoři nevyklučují, že čelit atavismům chování, které se vyvinulo pro paleolitické prostředí, je

⁶³ Orig. the Cinderella effect – tj. vyšší pravděpodobnost (jakéhokoliv) zneužívání či zabití nevlastních dětí jejich nevlastními rodiči (viz Daly & Wilson, 1998; přebal).

možné prostřednictvím kultury, avšak i samotná „vývojová omezení na kulturní evoluci jsou specifickými adaptivně-psychologickými vlastnostmi našeho druhu“ (Daly, Wilson, 1989; s. 99–110).

3.1.1.4.2. Robert Wright

Názor, že se lidské chování může nevědomě řídit imperativy, které vznikly v procesu biologické evoluce, zastává také americký žurnalista a evoluční psycholog Robert Wright (1957–). Jak velkou váhu autor připisuje evolučním procesům, dokazuje i jeho personifikace přirozeného výběru: „Musíme si ale znovu uvědomit, že nám přirozený výběr nikdy nesliboval procházku růžovým sadem. *Nechce*, abychom byli šťastní. *Chce*, abychom se co nejvíce pomnožili“ (Wright, 1995; s. 223). I podle tohoto autora je hlavním aktérem přirozený výběr, ne člověk.

Wrightova publikace *Morální zvíře: Proč jsme to, co jsme*⁶⁴, byla bestsellerem stejně jako mnoho jiných knih zabývajících se lidskou přirozeností. I zde se však zdá, že téma výzkumu diktovala spíše americká společnost, ve které se od druhé světové války prudce zvyšoval počet vražd (viz Anderson, Bushman, 2002; s. 27-51). Pokud jde o infanticidu, tedy zabíjení dětí, autor tento fenomén nevidí jako pouhý produkt moderního prostředí, protože „často k němu docházelo u lovců a sběračů i v zemědělských kulturách“, a tudíž je docela možné, že je to „výsledek adaptace – práce [určitého] psychického orgánu, který podvědomě vypočítá, kdy zabití novorozence zvětší genetickou zdatnost“ (Wright, 1995; s. 408). Zás a znova si nelze nevšimnout, že je tu „něco“, co „vypočítá“, kdy je vhodné spáchat takový zločin. Taková tvrzení vylučují vliv člověka na jeho chování, protože byl předprogramován výpočet, jehož výsledek určí, jak se člověk zachová. To má být podle autora důvod, proč jsou častěji zabíjeny nejen nemocné a postižené děti, ale i děti narozené za jiných nešťastných okolností (např. vdovám či svobodným matkám). Wright podobně jako Daly a Wilson

64 Orig. *The Moral Animal*, 1994.

uznává, že v moderním prostředí je pochopitelně obtížnější považovat zabití za geneticky rozumnou taktiku, avšak mnoho případů vypadajících jako vražda dítěte jsou podle něj ve skutečnosti vraždy nevlastních dětí. Na druhou stranu kalkuluje, že pokud novorozeně zabije jeho matka, většinou je to za podmínek, které v původním prostředí (tj. paleolitu) naznačovaly, že zabití dítěte bude geneticky výhodné (viz Wright, 1995; s. 408).

Sečteno a podtrženo, i tento autor člověku do určité míry upírá možnost svobodného rozhodování a cítění: „Emoce jsou jen vykonavatelé záměrů evoluce“, proto je podle Wrighta nutno „za všemi myšlenkami, pocity a rozdíly v povaze“ hledat „chladné kalkulace genů – jednoduché rovnice, do kterých se dosazuje společenské postavení, věk manžela, počet dětí, jejich věk, příležitosti, které se nabízejí v okolí, a podobné parametry“ (Wright, 1995; s. 95).

Wright (1995, s. 383–384) si sice velmi dobře uvědomuje ideologickou stránku vědeckého zkoumání: „na tvárnost psychiky [...] vždy upozorňovali liberálové“, zatímco na druhé straně politická pravice upřednostňovala poznatky, že „mnoho mechanismů psychického vývoje [se] zásadně projeví v prvních dvaceti nebo třiceti letech života“, a to má být důvod, proč se z některých lidí stanou nenapravitelní násilníci apod. Přesto etnograf Roger N. Lancaster označuje evoluční psychologii (a také sociobiologii a jí podobné vědy⁶⁵) jako „biomytologii“ či „vědní folklór“: „V antropologii platí, že je věda omezoována ideologií a někdy získává nádech folklóru“ (Lancaster, 2004; s. 4–5). Z evoluční psychologie se tak stává velký byznys, který má nadevše dopad na sociální skupiny, jako jsou ženy, gayové či lesby. Nicméně, její bioredukcionismus je pouhým způsobem, jak podpořit určité politické požadavky v americké společnosti. Není totiž těžké porozumět, proč se „bioredukcionismus líbí sekulárním sociálním konzervativcům (evoluční psychologie totiž naturalizuje heterosexuální mortalitu)“, a dokonce i „liberálům (odvážný malý gen genomie je miniaturizace klasického liberálního podnikavého jedince)“ (Lancaster, 2004; s. 4–5). Navíc, jak bylo naznačeno, tento pohled na lidskou přirozenost vítají i jiné skupiny, například bojovníci za práva

⁶⁵ „Zatímco v sedmdesátých letech sociobiologie vysvětlila a racionalizovala „stinnou“ stránku lidské přirozenosti (násilí, vojny, rasismus, znásilňování a nerovnost pohlaví), evoluční psychologie vyvinula přívětivější a jemnější variantu bioredukcionismu“ (Lancaster, 2004; s. 4–5).

gayů vždy dokazovali, že jejich touha po „stejném“ je vrozená a neměnitelná; a proto „někteří aktivisté přijali ‚gay gen‘ jako základ pro legální argumenty pro občanská práva gayů“ a dále „bajky o evoluci pohlavních rozdílů – zejména bajky, jež vyzdvihují, jak se ženy vyvinuly v altruistické mírumilovné vychovatelky – se také staly neodolatelnými pro některé feministky“ (Lancaster, 2004). Nicméně, jiní autoři vysvětlují právě opačné – tedy negativní – přijetí sociobiologických teorií u feministek (viz např. Hrdy 1999; s. 1). Skutečně se zdá, že emancipované ženy v teorii sociobiologie nalézaly spíše mnoho urážlivých myšlenek. Jak poznamenává E. Šlesingerová, určité fenomény, např. „pozice žen ve společnosti se vysvětluje funkcí jejich reprodukčního chování, které je ovlivněno geny“ (Šlesingerová, 2008; s. 33). I to je důvod, proč odpůrci sociobiologie na ni nazírají jako na novou verzi sociologického utilitarismu, avšak přemístěnou do utilitarismu biologického, jenž je realizován v sociálních vztazích.

Ve zkratce se dá shrnout, že nejen „vědecké“ názory vznikají až nápadně v souladu s určitou společenskou náladou, jak se například sociobiologie objevuje v období narůstajícího hnutí za práva gayů a evoluční psychologie vzniká v druhé vlně feminismu, jež pokračovala až do let osmdesátých; i v samotných osobních interpretacích teorií každý odborník či laik vidí to, co vidět chce.

3.1.1.5. Evoluční antropologie a démoničtí muži

V devadesátých letech, kdy již technika umožnila detailně pozorovat a srovnávat strukturu DNA mezi jednotlivými živými organismy, přinesly genetické výzkumy určitou procentuální shodu u lidí a šimpanzů.⁶⁶ Ačkoli Marks (2006, s. 35) upozorňuje, že „otázka stejnosti a jinakosti patří do filozofie“, a proto „není možno hledat řešení pomocí vědeckých dat, nýbrž cestou polemik a diskuzí“, genetika podobnost mezi člověkem a šimpanzem vyčísluje zhruba na 99,44 %. Snad proto, že analogie

⁶⁶ HUGO/HGP– aneb Human Genome Project byl třináctiletý výzkum lidské DNA, jenž započal v roce 1990 a postupně identifikoval geny na jednotlivých lidských chromozomech (více viz Collins *et al.*, 2003; s. 286–290).

molekulární potvrzují paralely anatomické, se u šimpanzů v posledním desetiletí minulého století „nalézají“ agresivní skupiny, kde dominují samci – jak je to možné shledat například v díle britského primatologa Richarda W. Wranghama (1948–) a Američana Dalea Petersona (1944–) *Demonic males*⁶⁷, tedy Démoničtí muži. Již obálka této publikace s vyobrazením jedinců v základní anatomické poloze naznačuje, jak jsou primáti vzájemně podobní, minimálně co se stavby těla týče (viz obr. 8).

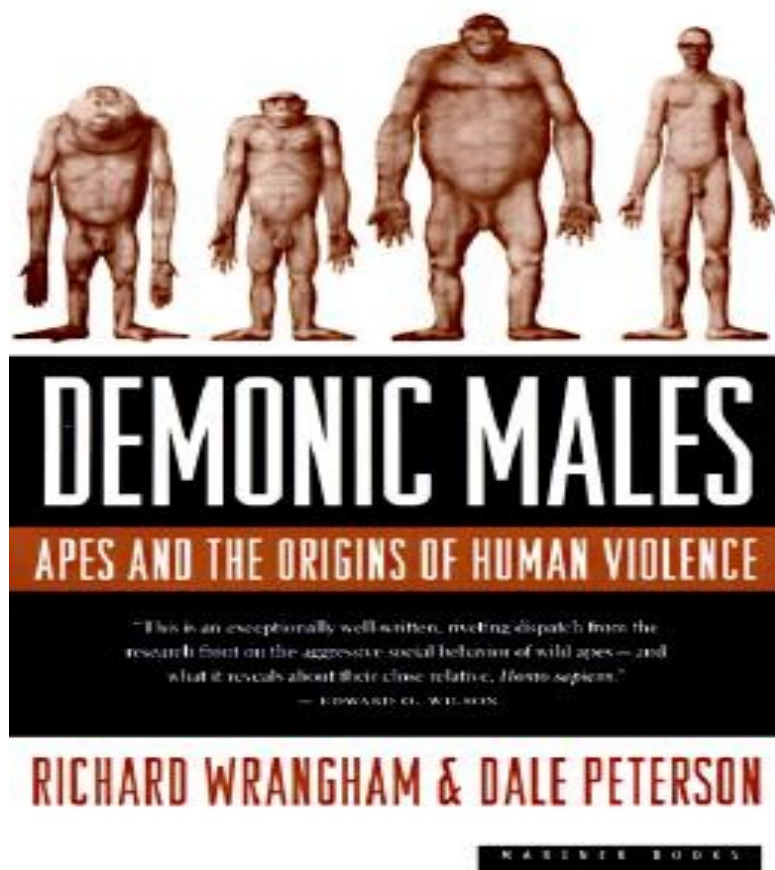
3.1.1.5.1. Richard W. Wrangham a Dale A. Peterson

Je možné, že snaha po zisku v kapitalistické společnosti byla motivem, proč badatelé na základě výzkumu šimpanzů spojovali agresi s úsilím po vyšším společenském postavení a větším reprodukčním úspěchu. Dnešní šimpanzi podle autorů nejsou pouze jakýsi spolucestující v čase a evoluční příbuzní člověka, ale překvapivě jsou vhodným nástrojem k poznání lidských přímých předků (viz Wrangham, Peterson, 1996; s. 63). Z toho důvodu násilí podobné tomu u šimpanzů by mělo také předcházet lidským válkám. Démonicky pojímaná agresivita má být jednou z přirozených vlastností mužů, jejichž násilí není podle autorů pouhý sociální konstrukt západní společnosti (viz Wrangham, Peterson, 1996; s. 109), jak je argumentováno ve feministických teoriích (podrobněji viz dále). Naopak, současný člověk je podle autorů skutečně potomkem pět milionů let trvajících zvyku smrtelné agrese (viz Wrangham, Peterson, 1996; s. 63). Protože „ve skutečnosti jsou lidé projektovaní pro boj“ (Wrangham, Peterson, 1996; s. 178), význam člověka ve smyslu původce násilí se zdá být znovu potlačen.

Autoři, podobně jako Dart, Ardrey či Morris zdůrazňují lidskou touhu po mase: „Náš společný předek s šimpanzi pravděpodobně pojídal maso, moderní šimpanzi maso milují“ (Wrangham & Peterson, 1996; s. 53). Nicméně nutno dodat, že jak sám Wrangham píše, je od roku 1977 vegetarián (viz Wrangham & Peterson, 1996; s. 217), což může být příčinou jeho sympatií k teorii lovce-zabijáka: „Vražda a lovení mohou

⁶⁷ Celý název: *Demonic males: apes and the origins of human violence.*

spolu mnohem více souviset, než jsme si mysleli” (Wrangham & Peterson, 1996; s. 219). Jelikož Wrangham předpokládá, že šimpanzi nejsou schopni „pouze smrtelné agrese“, ale dokonce „dokáží přinutit neochotné jedince pro participaci“ na takovém zabíjení, je jejich chování „politické povahy“ (Arcadi, Wrangham, 1999; s. 337-351). Pro popis a vysvětlení svých teorií využívá podobnou terminologii jako je možno vidět u např. sociobiologů: pokud jde o infanticidu, tak ženy ji páchají kvůli „dlouhodobým ziskům“ a „omezení kompetice o zdroje“ atd. (viz Arcadi, Wrangham, 1999; s. 337-351). Navíc, pokud jde o válku, Wrangham tento druh násilí vnímá jako adaptivní, což zdůvodňuje „nízkými náklady agresora“ (viz Wrangham, 1999; s. 3-17).

Obr. 8: Přední strana obálky knihy *Demonic males* (Wrangham & Peterson, 1996).

3.1.1.5. Shrnutí

V této kapitole měl čtenář možnost alespoň zčásti nahlédnout pod povrch některým vybraným teoriím o lidské přirozenosti, jež pohlížejí na člověka především z jeho biologické stránky. Práce se snažila porozumět způsobu vyjadřování a argumentace u jednotlivých autorů a odkrýt kontexty vzniku jejich teorií.

Přestože tendence k agresivitě u lidí podle těchto autorů vycházely z určitých vrozených imperativů, výzkumníci mnohdy zčásti nepodporovali názory jiných badatelů. A tak zatímco v poválečném období Dart s Ardeyem spojovali lov a lidské války na základě užívání zbraní a hledali pro to důkazy ve fosilních nálezech, Lorenz a Morris striktně rozlišovali agresivitu vůči vlastnímu druhu a potřebu lovit pro vlastní přežití. Přestože tendence k agresivitě Lorenz jako správný zoolog odpozoval od jiných živočišných druhů, nepovažoval tento pud za zcela negativní – sloužil totiž pro vývoj a zachování druhu. Nicméně, důraz na agresi jako organizační princip života pravděpodobně korespondoval s nejasnými představami o lidské přirozenosti po druhé světové válce a následně v období studené války. Teorie opic zabijáků vidí člověka jako od přírody agresivního, násilnického a teritoriálního živočicha, jemuž doba dala do rukou nebezpečné zbraně v podobě atomové pumy. Lorenz či Morris na něj zas pohlížejí pomocí fyziologicko-mechanických principů – jako na pudové zvíře, které kupředu žene jeho touha po mase, jež může za jeho nevráživost. I jiní badatelé (Dawkins, Wright atd.) na člověka pohlížejí skrze mechanistický přístup – považují jej za stroj, za robotický vehikul, jenž podvědomě kalkuluje náklady a přínosy svého chování a je zcela v zajetí svých sobeckých genů. Člověk se zdá být bez vlastní vůle, je pouhý produkt vlastního těla, jež ho ovládá. Z takového přírodovědného pohledu je člověk, zejména muž, prezentován jako krvelačný, agresivní, teritoriální lovec se zbraní v ruce, jehož chování je mu diktováno fyziologií jeho pudů, resp. jeho geny.

Na závěr nutno dodat, že lov, tento spouštěč ušlechtilých lidských vlastností, je považován za čistě mužskou záležitost. Zdá se, že v tom mimo jiné spočívá kámen úrazu, kdy se zejména ženské badatelky – zastánkyně společenskovedního pohledu na

lidskou agresi – cítí být ukřivděny. Nicméně, je to právě tentýž lov, jenž stojí i za tolik nenáviděnou lidskou agresivitou.

3.1.2. Agrese jako společenský jev

To, že člověk je tvor společenský, žádný badatel v dnešní době nepopírá. Vytváření skupin je navíc možno zdůvodnit procesem přírodního výběru: „V žádné společnosti hodné toho jména nechybí členům smysl pro příslušnost ke skupině a potřeba být svojí skupinou přijímán. Sklon a schopnost vytvářet takové vazby a hledat v nich bezpečí jsou produkty přírodního výběru u druhů, kde šance jedince na přežití jsou lepší ve skupině než při osamělém životě“ (de Waal, 2006; s. 15). Z toho vyplývá, že pro vývin mentálně zdravého člověka je nutné spoluzití ve společenství. Otázkou však zůstává, jestli tolik nenáviděná agrese u lidí není produktem právě onoho seskupování. Autoři této kapitoly zastávají názor, že je to právě společnost, která v člověku vzbuzuje útočnost ve všech možných podobách. Na druhou stranu dementují, že by lidskou kulturu šlo uchopit pomocí biologického determinismu – aby byla jaksi biologicky předepsána anebo zakódována v lidských tělech.

3.1.2.1. Agrese jako důsledek vzniku zemědělství a hmotné kultury

Následující autoři se především zabývají kritikou jiných biologicky determinujících teorií a současně se snaží obhájit lidskou agresi jako výsledek vzniku zemědělství a následného shromažďování majetku atd., na které nelze hledět jako na produkt dědičnosti. Jde o druhý pohled na člověka, jenž se snaží radikálně změnit vnímání lidského chování, tedy konkrétně diskurz zabývající se agresivitou. Jednotlivé podkapitoly o pojetí zkoumaného fenoménu jako společenského produktu se

samozřejmě navzájem prolínají, a tak autoři na sebe často navazují a vzájemně se doplňují, podobně jak u autorů v předchozí kapitole pojednávající o teoriích vyzdvihujících vrozenost lidské agrese.

3.1.2.1.1. Richard E. F. Leakey

Richard Erskine Frere Leakey (1944–), syn světově proslulých paleoantropologů Louise a Mary Leakeyových, spolu s Rogerem Lewinem v knize Lidé od jezera⁶⁸ prezentují kořeny lidské agresivity sociálně⁶⁹ jako úzce spjaté se vznikem zemědělství: „Proč a jak začalo zemědělské hospodaření, zůstává tajemstvím“, avšak je téměř jisté, že „muselo být vynalezeno v mnoha různých oblastech přibližně v téže době a z těchto středisek se pak šířilo“ – „taková je moc kulturního vývoje“ (Leakey, Lewin; 1984; s. 219). Podobně tedy lze chápat i agresivitu člověka, jenž „byla vynalezena“ na různých místech pod selekčním tlakem ne biologické evoluce, ale právě evoluce kulturní. Z toho je možné usuzovat, že v tomto pojetí je člověk (rovněž jako u předchozích autorů) pasivní – tj. je to kultura, která agresivitu „vymyslela“ a má nad člověkem „moc“.

Nicméně taková pasivita se jaksí ztrácí, když se autoři začnou zaměřovat na agresivitu ve smyslu válčení skupin – člověk je totiž podle jejich mínění náchylný k organizování vražd vlastního druhu, což má být unikátní v celé živočišné říši, kde jsou boje na takové úrovni úplně neznámou věcí (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 219). Proto autoři zachází se slovem *agrese* velmi opatrně a striktně rozlišují, zda jde o „stylizované soupeření o zdroje“ (což je v jejich pojetí individuální záležitostí dvou zvířat), nebo „války národů“, které „nemají mnoho společného s psychologií a chováním jednotlivců“ (Leakey, Lewin; 1984; s. 28). Oba popsané fenomény tedy nemají stejné kořeny – ten

68 Orig. *People of the Lake: Mankind and its Beginnings*, 1978. Je relevantní podotknout, že v tomto případě trvalo „pouze“ několik let, aby byla publikace vydaná v ČSSR, tudíž tehdejšímu režimu příliš nevadila.

69 Podobně jako jeho otec Louis v rozhovoru s Robertem Ardreyem přesazoval domněnku, že zdroj lidské agresivity souvisí s rozvojem jazyka, jehož pomocí byl člověk schopný zkoordinovat svou nenávisť vůči jiným skupinám (viz Ardrey, Leakey, 1971; s. 16).

první je produktem biologické evoluce, druhý kulturní. Právě absence takového rozlišování *agrese* byla u autorů s biologickým pohledem na lidské chování (např. Dart, Ardrey) kritizována.

Nicméně, v publikaci Leakeyho a Lewina lze nalézt až překvapivě velké množství ironických poznámek, ať už na freudovské instinktivistické pojmání agrese, kterého se později chopil K. Lorenz (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 220–221) nebo Ardreyho inspiraci u Darta (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 222–224). Pomocí zesměšňování se autoři snaží degradovat Ardreyho publikaci mimo jiné kvůli stylu psaní a zkreslení, jež pramení z požadavků tehdejší společnosti: „[Ardrey] v brilantně a přesvědčivě napsaných knihách smíchal domněnky a fakta“, na jejichž základě pak „vyprávěl příběhy napínavější než nejfantastičtější smyšlené romány“. Ze všeho nejdůležitější však mělo být, že „řekl to, co lidé chtěli slyšet“ – totiž, že „krvavé masakry, které zaplňují většinu stránek historie, jsou nevyhnutelným projevem lidské přirozenosti“ (Leakey, Lewin, 1984; s. 223). Podle Leakeyho a Lewina je totiž v určitém zvráceném smyslu uklidňující slyšet, že jsou-li války nevyhnutelné, protože jsou částí přirozené podstaty lidí, nemusí mít člověk žádné výčitky svědomí. Je totiž jaksi zbaven odpovědnosti, a proto je jeho případný pocit viny naprosto zbytečný (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 224).

Nutno dodat, že u autorů se společenskovo vědním pohledem na vznik lidské agrese jsou podobné výtky časté: badatelé s opačným názorem vědomě omlouvají lidské násilí. Jak již bylo řečeno, všichni lidé, ať jsou to vědci či nikoli, jsou nevědomky ovlivněni svým sociokulturním prostředím, politickým přesvědčením, genderem atd. V tomto případě, zdá se, Leakey s Lewinem badatelům, se kterými nesouhlasí, upírají toto (zdá se) víceméně běžné a podvědomé zkreslení a považují jich spíše za záměrné lháře: „Největším podvodem v celém výkladu o lidském vraždění je [...] ztotožnění živočišné agrese s organizovanými válkami“ (Leakey & Lewin, 1984; s. 228). Ve zkratce každý badatel zná „skutečnou pravdu“ o kořenech lidské agresivity, kterou má nutkání veřejnosti sdělit, nicméně nepřipouští si, že jeho „odhalení“ budou pravděpodobně stejně zkreslená jako u jiných autorů, které kritizuje nebo s nimi sympatizuje. V každém případě však svůj pohled prezentuje jako „pravdu“ a vysvětlení jiných jako „podvod“.

Přestože se Leakey a Lewin zabývají agresivitou až v poslední kapitole své výše zmiňované publikace, zvládnou na několika málo stranách zhodnotit rozmanité důkazy, jimiž „Ardrey a jemu podobní autoři dokládají vrozenou lidskou scestnost příklady ze světa živých i příklady ze světa dávno mrtvých“⁷⁰ jako málo validní (Leakey, Lewin; 1984; s. 224). To, co prý označují etologové a jiní vědci za agresi (např. zápas o potravu, o prostor, o samičky), má podle autorů ve skutečnosti zvířata málokdy skutečně ohrožovat na životě – výjimečně si skutečně ublíží (viz Leakey, Lewin; 1984; s. 224). Svá vlastní tvrzení autoři samozřejmě podávají elegantním a zjednodušujícím způsobem, jako by pravda o původu lidské agrese ležela člověku u nohou, pouze se zapomněl sklonit, což jistě působí přesvědčivě: „Důvod, proč zvířata [...] nebojují na život a na smrt, je jednoduchý: boj je nákladná záležitost“ a „ve zvířecím světě nechtějí jednotlivci své soupeře zabít, pokoušejí se je zastrašit a oklamat“ (Leakey, Lewin; 1984; s. 225).

Přestože tito dva badatelé neuznávají Dartovy roztříštěné nálezy lebek hominidů za jednoznačné důkazy krvežiznivosti lidských předků, jeví se jim být méně sporná svědectví o účasti „lidské ruky“ na poškození pravěkých lebek, jež pocházejí z jeskyní poblíž Pekingu.⁷¹ Dokonce se zde kanibalismus zdá být podle autorů nesporným fenoménem (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 231–239), jež použijí jako důkaz pro podporu svých tvrzení, která se od Dartových diametrálně odlišují, protože se zabývají motivem této činnosti. Autoři rozlišují endokanibalismus a exokanibalismus. Exokanibalismus je nejen běžnější než endokanibalismus⁷², ale navíc je tento druh kanibalismu také méně mírumilovný. Na základě motivů těchto činů prohlašují, že žádný z těchto fenoménů není pouhým způsobem, jak doplňovat stravu, ale je součástí kultury dané společnosti (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 232). Nicméně zdá se, že i fosilní nálezy se tito autoři snaží vysvětlit pro svou dobu typickým způsobem – hledají důkazy u „primitivních“ kultur. Z výzkumu německého antropologa H. Helmutha, jenž dokazuje, že mezi zemědělci se nachází více exokanibalů než u sběračů-lovců⁷³, autoři dedukují, že „je-li možné

70 V prvním případě je to zvířecí útočný pud, instinkt často spojovaný s nároky na území; v druhém to jsou roztříštěné fosilie, jež mají být známkou prehistorického násilí.

71 Konkrétně jeskyně Čou-kchou-tien.

72 Jehož funkcí má být zachování spjitosti živých s mrtvými.

73 Autoři prosazují pojem sběračů-lovců místo lovců-sběračů, protože sběr rostlin tvoří významnější část výživy takto žijících skupin (srov. význam žen-sběraček ve feministických teoriích – viz níže).

považovat exokanibalismus za *agresivnější* než endokanibalismus, pak můžeme z uvedených dat vyvodit, že zemědělské hospodaření vede k větší lidské agresivitě“ (Leakey & Lewin; 1984; s. 233). Zde se čtenáři naskýtá možnost přímo porovnat, jak moc se mohou teorie různých autorů vzniklé na základě stejných důkazů odlišovat. Zatímco u Darta a Ardreyho sloužil kanibalismus a s ním spojená krvelačnost lidských předků jako argument pro vysvětlení lidské agresivity na základě vrozených imperativů, u Leakeyho a Lewina je stejný kanibalismus měřítkem agresivity u zemědělských a lovecko-sběračských kultur, kdy ta první je agresivnější – tedy slouží jako argument zcela opačný, a to, že je lidské agrese podmíněná kulturně.

Proto když autoři hledají „pohon lidského vývoje“, není podle nich možné najít žádný důkaz o tom, že by právě válčení bylo významnou složkou dávné lidské minulosti (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 235). Naopak, důležitou roli v lidské historii podle autorů měl „vynález hospodaření“, jež díky dostatku potravy v jednom místě dovolovalo usazení se dřívějších nomádů, což později vedlo k materiálnímu rozvoji. Je nadmíru zajímavé pojmání podle autorů jednoho z nejdůležitějších objevů moderní společnosti – tj. hospodářství – jako jakéhosi „vynálezu“, který je „pohonem“ vývoje moderního člověka. Na takové technické nazírání měl pravděpodobně vliv technologický rozvoj tehdejší doby. Nicméně, „sběrači-lovci“ sice mají dost zdrojů potravy, avšak pro jejich využití musí neustále měnit své místo. Autoři proto vysvětlují, proč tito lidé nevytvářejí pracnou „hmotnou kulturu“ ani složitě rozvrstvené společenské systémy: „jejich jedinou směnnou hodnotou je vlastní zdatnost při hledání rostlinné potravy a masa“ (Leakey, Lewin, 1984; s. 236) Na druhou stranu sice „zemědělská společenství mohou se svými obhospodařovanými zdroji dobře vyjít“, avšak kromě nebezpečí špatné úrody musí čelit možným krádežím členů sousedních obcí (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 236). Zdá se, že jako inspirace pro zabývání se tématem materialismu autory inspirovala ziskuchtivost tehdejší kapitalistické společnosti. Přestože, jak bylo řečeno výše, je to výtka Leakeho a Lewina namířena na jiné autory, také oni samotní se zabývají tím, co jim víceméně „diktuje“ jejich vnější okolí – nedokázali se úplně oprostít od aktuálních témat svého světa.

Protože autoři píší mimo jiné o agresivitě, je jasné, že se budou zabývat i otázkami války. Protože však explicitně popisují studenou válku, která je pouze jednou možnou variantou válčení (i kdyby války vznikly až po neolitické revoluci), dá se usuzovat, že jejich pohled je znovu ovlivněn společností, která si žádá vysvětlení tehdejší situace. Vynález a zdokonalení složitých nukleárních zbraní podle nich znamená, že v takové vyhlazovací válce nemůže být vítězů: „Válka [je] ve světě vlastnictví výhodným chováním“, ale je nutné si uvědomit, že „je to produkt kulturní vynálezavosti, nikoli základní biologický pud“ (Leakey, Lewin, 1984; s. 237). Zás a znova – lidská agresivita podle jejich názoru tedy nesouvisí přímo s biologickou podstatou člověka, ale je až výsledkem třídní diferenciace lidské společnosti.

Nicméně značný, i když zdá se skrytý vliv na autory zřejmě mělo rostoucí ženské sebeuvědomění sedmdesátých let. Sexualitě a nutnosti zrovnoprávnění žen věnují ve výše zmiňované publikaci celou kapitolu (viz Leakey, Lewin, 1984; s. 193–214). To potvrzuje mimo jiné přijetí a používání terminologie „sběrači-lovci“ místo „lovci-sběrači“, což vyzdvihuje, jak si Leakey sám později uvědomuje, alternativní hypotézu, známou jako „žena sběračka“, kdy to byly „právě ženy, které vyvinuly iniciativu při vynalézání technologií a sběru potravy, prospěšnou pro všechny“ (Leakey, 1996; s. 28).

I s odstupem času však Leakey nadále kritizuje hypotézy o „člověku jakožto výrobcí nástrojů“ ze čtyřicátých let, pojem „člověk – lidoop zabiják“, jenž vznikl po druhé světové válce, či zaměření pozornosti na způsob života lovecko-sběračských společností v letech šedesátých, a dokonce jejich alternativní hypotézu let sedmdesátých (viz Leakey, 1996; s. 27–29). Tyto úvahy byly totiž „vytvořeny spíše v biologických nežli v kulturních termínech“, tedy chování se zkoumalo ve „striktně biologickém kontextu“ (Leakey, 1996; s. 29). Autor podotýká, jak „je zajímavé, že každá nová populární hypotéza odrážela něco ze společenského klimatu doby“ (Leakey, 1996; s. 27). Nicméně, zdá se ještě zajímavější, jak moc záleží také na přesvědčení konkrétního badatele – jak již bylo řečeno, levicově orientovaní autoři vidí za projevy lidského chování vlivy kultury. Pro vysvětlení nutno doplnit, že tento keňský rodák se angažoval mimo jiné také v politice: v roce 1995 se skupinou keňských intelektuálů založil sociálně liberální politickou stranu Safina (viz Ahluwalia, Nursey-Bray, 1997; s. 46). To

mohl být důvod, proč člověka nepovažoval za od přírody špatnou bytost, která není ve svém rozhodování zcela svobodná. Snad proto (ještě v publikaci s Lewinem) ve velkém odmítá myšlenku vrozenosti lidské agresivity zejména kvůli zmanipulovanosti vstupních údajů: „Lorenz mluví o našich předchůdcích jako o nepřátelských sousedech; má pro to jediný důvod – hodí se to k jeho celkovému pojetí“ (Leakey, Lewin, 1984; s. 228). A dále v důkazech o útočnosti spatřuje chybný předpoklad – není to totiž vrozený a neměnný instinkt: „Nejenže biologické zákony pracují proti extrémním prostředkům agrese; chování je navíc vždycky závislé na podmínkách vnějšího prostředí. Tentýž živočišný druh může v určitých podmínkách tvrdě prosazovat princip výsostného území a v jiných podmínkách ne“ (Leakey, Lewin; 1984; s. 226–227). Neměnnost a danost lidského chování je v rozporu se společenskovedním pojmáním lidské agrese, a proto „instinkty nejsou zcela určitě tak dané a neměnné, jak si to lidé dříve představovali“ (Leakey, Lewin; 1984; s. 228).

3.1.2.1.2. Marshall D. Sahlins

Americký antropolog Marshall David Sahlins (1930–) ve své práci především kritizoval biologické pohledy na lidskou přirozenost, a to již rok po vydání Wilsonovy publikace o sociobiologii jako nové syntézy. Sahlins zejména upozorňuje na obrovské množství antropomorfismů, jež se ve Wilsonově díle nacházejí: „polygynie u živočišných společenství“, „kasty“, „otroci“, „despotové“, „matrilinéární společenské uspořádání“, „tety“, „královny“, „rodinný šovinismus“, „kultura“, „kulturní inovace“, „agrikultura“, „daně“, „investice“ a samozřejmě také „náklady“ a „zisky“ (viz Sahlins, 1976; s. 3–16). Zdůrazňuje, že přestože „biologie je nezbytnou podmínkou kultury, je zároveň zcela nedostačující pro specifikaci kulturních charakteristik lidského chování nebo jejich variací mezi jednotlivými lidskými skupinami“, čímž se snaží poukázat na „nedostatky sociobiologie jako teorie kultury“ (Sahlins, 1976; s.xi-xiv). Jinými slovy autor pojímá lidskou přirozenost – tedy chování, civilizaci nebo společnost – jako něco více, co nelze redukovat na jednoduché biologické principy. Sociobiologie má totiž

podle něj zpochybňovat kulturu jako kategorii o sobě, jako pro člověka charakteristickou a symbolickou tvorbu, avšak „kultura není v područí primitivních emocí vyprodukovaných hypotalamem“, ale naopak „jsou to emoce, jež kultura uspořádává“ (Sahlins, 1976; s. 13). Přírodovědecké poznání se zde jeví oproti tomu společenskovědnímu jako fraška. Sahlins degraduje fyziologický či genetický pohled na lidskou agresivitu, jejíž kořeny mají spočívat ve společnosti člověka

Sahlins za sociobiology považuje Ardreyho přes Lorenze až po Morrise a jejich teorie nazývá jako „vulgárními“ nebo „nekultivovanými“, protože považují lidské společenské chování (např. agresivita, altruismus, vytváření samčích aliancí atd.) za „pouhé“ vyjádření vrozených potřeb, jež ovládají lidský organismus. Pozdější autory, evoluční biology, jakým byl podle něj např. Wilson, považuje za představitele tzv. „vědecké sociobiologie“, jež se od té „vulgární“ odlišuje preciznější snahou o zařazení sociálního chování na pevné evoluční principy – zejména maximalizaci svého genotypu (Sahlins, 1976; s. 3–16). Nicméně, právě Sahlinsův předpoklad, že celá tehdejší evoluční biologie (zejména ta její část, již je možno aplikovat na lidi) je pouhým genetickým determinismem, se jeho odpůrcům nejvíc přičítá. Sahlins je totiž nazývá „kapitalistickými genetiky“ a „naivními pozitivisty“, již si prostě neuvědomují, že „biologické teorie nezahrnují kulturu, ale naopak jsou tyto teorie obsaženy v kultuře“ (viz např. Etter, 1978; s. 160–169). Nicméně, měřítko Západní společnosti se podle Sahlins neprojeví pouze v sociobiologii, ale již od Starověkých Řeků až po evoluční psychologii, kde nekonečná touha po mase má vést k nekonečnému zabíjení (viz Sahlins, 2008; s. 52). „Západní civilizace však je do značné míry postavena na mylné představě *lidské přirozenosti*“ a „toto mylné pojetí lidské přirozenosti ohrožuje naši existenci“ (Sahlins, 2007; s. 120).

Kritika, degradace až zesměšňování protistrany se zdá být pro společenskovědní pohled na člověka typická. Nutno však dodat, že také Sahlinsovy názory byly kritizovány. Kupříkladu americký evoluční biolog Richard D. Alexander sarkasticky poznamenává, že výstižnější název pro Sahlinsovu knihu by byl „Využití a zneužití logiky“ (ne „Využití a zneužití biologie...“ – což je skutečný název jeho publikace), a Sahlins přirovnává k anglickému biskupovi Wilberforceovi (viz Alexander, 1977; s.

917–920), který se ve své době proslavil jako tvrdý odpůrce Darwinovy teorie (viz Lucas, 1979; s. 313–330). Nicméně, Alexander připouští, že v tehdejší době bylo v sociálních vědách adjektivum biologický bohužel běžně pojímáno jako protiklad k sociálnímu nebo kulturnímu a bylo zvykem ho užívat ve významu genetický či fyziologický. Z toho důvodu byli biologové často vnímáni jako genetičtí deterministé a z této genetické determinace se stala pouze směšná alternativa učení, kultury, svobodné vůle apod. (viz Alexander, 1977; s. 917–920).

Sahlins podobně jako Leakey relativizuje materiální bohatství a vysvětluje ho na příkladu tradičních kultur. Možná se jeví, že tito „primitivní“ lidé mají málo majetku, avšak podle Sahlinse to nutně nemusí znamenat, že by byli chudými: „Chudoba totiž není určité menší množství osobního majetku, a také není pouhým rozdílem mezi příjmy a výdaji. Chudoba je především vztahem mezi lidmi“ (Sahlins, 2000; s. 133). Má to tedy být sociální status a v tomto smyslu je produktem společnosti. Rozdíly v materiálním bohatství a samotnou existenci společenských tříd je tedy možno chápat jako produkt lidské společnosti, zejména té západní. Tu autor kritizuje pro její dominanci a násilnosti (viz Sahlins, 2002; s. 52). Dokonce roku 1968 Sahlins podobně jako jiné víceméně známé osobnosti podepisuje petici na protest války ve Vietnamu (obr. 9), protože angažování se Ameriky v tomto konfliktu považuje za „morálně špatné“ (viz New York Review of Books, 1968, Feb. 15; s. 9). S upřednostňováním duševního bohatství nad materiálním, s pacifismem šedesátých let a odporem k válce ve Vietnamu souvisí mimo jiné pohled na člověka jako na mírumilovného „hippie primáta“ (viz dále).

"If a thousand men were not to pay their tax-bills this year"

We, the undersigned writers and editors, believing that American involvement in Vietnam is morally wrong, pledge:

- 1 None of us voluntarily will pay the proposed 10% income tax surcharge or any war-designated tax increase.
- 2 Many of us will not pay that 23% of our current income tax which is being used to finance the war in Vietnam.

Bob Abel
Nelson Alger
Anne Amory
Walt Anderson
Walter Arnold, Jr.
M. S. Aron
Lew Arthur
Aron Asher
Dore Ashton
Elton Ainsolf
Robert B. Avakian
Lois Balcom
James Baldwin
Lee V. Barker
Judith W. Barry
Thomas D. Barry
Elizabeth Barthelemy
Gregory Battcock
Ann Bayer
Mary Beach
M. F. Beal
Calvin Bedient
Irving Benn
Sally Belfrage
Francis Bello
Lawrence M. Benschky
Eric Bentley
Albert Bernel
Joyce Bernel
Jacqueline de Sieyes Bernard
Sidney Bernard
Daniel Berrigan, S. J.
Philip Berrigan, S. S. J.
James Best
Sara Blackburn
George Blake
Herbert Blau
Sam Blum
Robert Bly
Florence Bonime
Toel E. Boxer
Kay Boyle
C. Michael Bradley
Yanna Kroyt Brandt
Saul Braun
Edward M. Brecher
Barbara Brenner
Carol Brightman
Coburn Britton
Thomas R. Brooks
Farrel Brodawsky
Susan Brownmiller
David Budbill
Alice M. Cannon
Gladya J. Carr
Richard V. Carter

R. V. Cassill
Jules Chametzky
Jerome Charry
Marlene Charry
Pearl Chenoweth
Lois Chevalier
Bell Gale Chevigny
Noam Chomsky
Robert Claiborne
Peter Clark
Judith Coburn
Fabio Coen
Arthur A. Cohen
Hy Cohen
Toby Cole
Peter A. Collier
Susanne English Conley
Daniel F. Connolly
Eamon J. Connolly
Fred J. Cook
Robert Coover
Eileen Coppola
Martin J. Cochin
Thomas C. Cornell
Philip Corner
Robert Creedy
Frederic Crews
Caleb E. Crowell
Sheila Crowell
James Crumley
Joseph Cunniff
Guy Daniels
Amy Dave
Jeanne M. de Alzamora
Emile de Antonio
Stephen B. Decker
Lanz De Gama
David Dellinger
Allen De Loach
Barbara Deming
Stanley Diamond
Michael di Capua
Philip K. Dick
Digby Dickel
Eleanor Dienstag
Lawrence Dietz
John M. Dolan
Candida Donadio
Arlene Donovan
Hunton Downs
Rosalyn Drexler
Tom F. Driver
Marrin Duberman
John Duffert
Robert Duncan

Garrett Eckbo
Sam Elkin
Stanley Elkin
James Whitfield Ellison
Richard Ellison
Richard M. Elman
Charles E. Fager
Barry Farrell
Joseph Feilich
Lawrence Ferlinghetti
W. H. Ferry
Leslie A. Fiedler
George Fischer
David W. Fisher
Robert Fitch
Jonathan Flaccus
Franklin Folom
Mary Elting Folom
Michael Brewster Folson
Isabel W. Fox
Joseph M. Fox
Jean Todd Freeman
Joseph P. Fried
Betsy Friedman
Sanford Friedman
Gene Franklin
Dorothy Gallagher
Peter Geismar
Jack Gelber
Phyllis Gelman
Eugene D. Genovese
Dan Georgakas
Mort Gerberg
Barbara Gibson
Morgan Gibson
Tom Giering
Edwin Gilbert
Allen Ginsberg
Ralph Ginsburg
Todd Gitlin
Naralie Gitelson
Ivan Gold
Art Goldberg
Jill Goldstein
Paul Good
Mitchell Goodman
Paul Goodman
Sally Goodman
John B. L. Goodwin
Saul Gottlieb
Jean Gould
Raphael Gould
Dan Green
Caroline Greenberg
Daniel S. Greenberg
Irwin Greenberg

Josh Greenfield
Dr. Harold Greenwald
Alexander Gross
Nancy E. Gross
Jill Kneering Grossman
Richard L. Grossman
Lawrence Grow
Donald Hall
Halberg Lallumundson
Helen Hammarstrom
Richard Hammer
David B. Harris
Diane Harris
Marguerite Tjader Harris
James Harvey
Patricia Haskell
Mark Hawthorne
Muriel Hayes
Mary Heathcote
James Leo Herlihy
Edward S. Herman
Jacob Herman
Neil Hickey
Lawrence Hill
Warren Hinkle
Paul Hirschman
Susan Hirschman
Berenice Hoffman
Nancy Holmes
Len Holt
Lamar Hoover
John Hopper
Gene Horowitz
Richard Huett
Thomas Humbert
Will Inman
Bruce Jackson
Jane Jacobs
Paul Jacobs
David John James
Martin Jeter
Paul Johnson
Alan Jonusas
Ron Jorgensen
Larry Josephson
Robert Joyce
Erich Kahler
Louis Kammf
Louise Kapp
Frederick R. Karl
Peter Kenney
Alex Kencas
Edwin Kennebeck
Galway Kinnell
James Kirkwood
Judy Klemesrud
Richard Kluger
Andrew Kopkind
Max Kosloff
Aileen S. Krautrot
Barbara S. Kraft
Hy Kraft
Paul Kraemer
Kitty Krupat
Louise Lacey
Keith Lampe
Saul Landau
Ann J. Lane
Elinor Langer
Eric Laubert
Martha Weinman Lear
Al Lee
Sidney Lens
John Leonard
Diane Leonetti
Joseph Le Sueur
Denise Leverton
Judith Levin
Philip Levine
Alfred Levinson
Sandra Levinson
Susan Griffith Levy
Janice Lloyd
Louis E. Lomax
Gerald Long
Mildred J. Loomis
Dick Lourie
Kennett Love

James McConkey
Walter Lowenfels
David Allen Lyle
Stoughton Lynde
Michael Novak
James R. McCawley
Ed McClanahan
John McDermott
Robin McKown
Loretta McLaughlin
Jane MacManus
David McReynolds
Dwight Macdonald
A. Kent MacDougall
Iris Lezak MacLowe
Jackson MacLowe
Patricia MacManus
Brooke Maddux
Edward Magdol
Norman Mailer
Reginald Major
E. Louise Mally
Justin Marnis
Robert A. Marris
George Mandel
William M. Mandel
Richard Marek
Gene Marine
Judith Marjorie
Charles Lam Markmann
Ann Reir
Ann C. Mathers
Peter Matthiessen
Milton Mayer
Alice Maybaw
Robin McKown
Harold Meisinger
David Metzger
Robin Metz
William H. Ryan
Howard N. Meyer
Henry Miller
Merle Miller
William Robert Miller
John P. Scanlon
Gertrude F. Schafet
Hal Scharfart
Richard Schechner
Orville Schell
John W. Scheuer
Katherine Dunn Scheuer
James Schervill
Andre Schiffrin
Judith Schmidt
Janet Schulman
Lester Schulman
Lois C. Schwartz
Peter Dale Scott
Richard Seaver
Marcela Seligson
Paul Semmon
Lawrence Shainberg
Selma Shapiro
Charlotta Sheedy
Isaiah Sheffer

Richard Baron
Bink Noll
Michael Novak
Robert M. Ockene
Carl Oglesby
Ned O'Leary
Robert G. Olmstead
Tillic Olsen
Grace Paley
Clara Claiborne Park
David Park
Adam Parry
Victor Perlo
Harvey E. Phillips
D. L. Pifer
Frances Fox Piven
Jeanne Poggi
Richard Porrier
Jefferson Poland
Ned Polky
Edward Pomerantz
Eric Prester
Thomas Pynchon
Jules Rabin
Anatol Rapoport
Louis Rapoport
Anton Refregier
Ann Reir
Carl Resek
Adrienne Rich
Alan Rinsler
Gordon Rogoff
David Rostman
Nad Brantley
William S. Ruckelshaus
William H. Ryan
Marshall Sahlins
Faith Sale
I. Kirk Sale
Ed Sanders
John P. Scanlon
Gertrude F. Schafet
Hal Scharfart
Richard Schechner
Orville Schell
John W. Scheuer
Katherine Dunn Scheuer
James Schervill
Andre Schiffrin
Judith Schmidt
Janet Schulman
Lester Schulman
Lois C. Schwartz
Peter Dale Scott
Richard Seaver
Marcela Seligson
Paul Semmon
Lawrence Shainberg
Selma Shapiro
Charlotta Sheedy
Isaiah Sheffer

William H. Y. Hackett
Stanley K. Sheinbaum
Robert G. Sherrill
David Sherrill
Irwin Silber
Robert Simmons
Alvin Simon
Joan Simon
John J. Simon
Bennett Sims
Robert Sklar
Warren Sloat
Susan Sonntag
Peter Spourian
Terry Southern
Peter Spackman
John Spiesher
Dr. Benjamin Spock
Robert Steed
Cloria Steinem
Stan Steiner
Dorothy Sterling
Philip Sterling
Sol Stern
Donald Ogden Stewart, Jr.
Samuel D. Stewart
Richard Stiller
William Styron
Harvey Swados
Lawrence Swain
Dave Swaney
Robert Sward
Carl V. Teeter
Norman Thomas
Harvey Thompson
Carolyn Trager
Constance Ullman
Judith Viorst
Milton Vorum
Peter Vogel
Kurt Vonnegut, Jr.
Gerald Walker
Greta Walker
Arthur I. Waskow
Sonya Weil
Harold Weinberg
Lew Welch
David Welsh
Ruth West
Wallace White
John Winters
Roger Wisenbach
Laird M. Wilcox
Eugene Wildman
Judith M. Winkler
Peter K. Winkler
Alice Dodge Wolfson
Helen Yglesias
Jose Yglesias
Sol Yurick
Gordon C. Zahn
Irving M. Zeitlin
Howard Zinn
Ronald A. Zoglin

"How does it become a man to behave toward this American government today? I answer that he cannot without disgrace be associated with it... In other words, when... a whole country is overrun and conquered by a foreign army, and subjected to military law, I think it is not too soon for honest men to rebel and revolutionize. What makes this duty the more urgent is the fact that the country so overrun is not our own, but ours is the invading army. . . . There are thousands who are in opinion opposed to . . . the war . . . who, esteeming themselves children of Washington and Franklin, sit down with their hands in their

pockets, and say that they know not what to do, and do nothing. . . . They hesitate, and they regret, and sometimes they petition; but they do nothing in earnest and with effect. They will wait, well disposed, for others to remedy the evil, that they may no longer have it to regret. . . . What I have to do is to see, at any rate, that I do not lend myself to the wrong which I condemn. . . . If a thousand men were not to pay their tax-bills this year, that would not be a violent and bloody measure, as it would be to pay them, and enable the State to commit violence and shed innocent blood."

—HENRY DAVID THOREAU,
Civil Disobedience, 1849,
commenting upon
American involvement in the
Mexican War.

Willful refusal to pay federal income taxes is a violation of Sec. 7203 of the Internal Revenue Code and is punishable by up to one year in prison and/or up to \$10,000.00 in fines.

To: WRITERS and EDITORS WAR TAX PROTEST
P.O. Box 255, 127 West 83rd Street, New York, N.Y. 10024
I believe American involvement in the war in Vietnam is morally wrong.

As a writer / editor, I wish to add my name to the Writers and Editors War Tax Protest. I disassociate myself from my government's actions in Vietnam and I am willing to use my next tax return to vote no-confidence in the present Administration. I enclose a check (payable to Writers and Editors War Tax Protest) for \$10.00 or more to help pay for running more advertisements and for other expenses. I do not wish to add my name but I am in sympathy with what you are doing. Enclosed is my check for \$ _____ I would like more information. Please send me your fact-sheet on tax refusal.

NAME _____
STREET ADDRESS _____
CITY _____ STATE _____ ZIP CODE _____

Obr. 9: Seznam osobnosti, jež odmítaly platit daně na protest proti válce ve Vietnamu (New York Review of Books, 1968, Feb. 15; s. 9).

3.1.2.2. Agrese jako frustrace z nedostatku lásky – feminní pohled

V souladu s feministickým myšlením, jenž bylo tehdy v rozkvětu, S.A. Barnett (1977b; s. 209-229) upozorňuje, že „minulé století bylo stoletím běžného muže. Nebylo obdobím úspěchu lidstva“, nicméně navrhuje aby byly „v dvacátém prvním století dominantní ženské ctnosti“. Přestože definice feminismu není jednoznačná, je možné říci, že feministicky smýšlející badatelé považují tuto ideologii za něco odlišného od hlavního proudu myšlení ve společnosti. Považují ji za něco inovativního, vynalézavého, vzpurného. Jejich práce konkrétně spočívá v přispívání do diskuze o nutnosti zdůraznit význam rozdílnosti perspektivy u jednotlivých pohlaví a dále ve výzvách pro snížení přetrvávajícího maskulinního zkreslení reality (viz Beasley, 1999; s. 3). Feminismus jako společenské hnutí v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století znamenalo boj žen Západního světa za jejich zrovnoprávnění s muži a dále boj proti nerovnosti a útisku. Ideologicky a strategicky radikální feminismus navíc usiloval o vytvoření nehierarchických institucí či forem organizací (viz Freeman, Johnson, 1999; s. 172–173).

Z pohledu feministických teorií obecně je tzv. biologizující diskurz⁷⁴ závislý na binaritě příroda-kultura, což ovlivňuje binaritu pohlaví-gender, která se tudíž stává prostředkem konstrukce určitých jevů jako přirozených a neměnných. V tomto smyslu se z diskurzu stává nástroj pro výklad nejen fyzických nebo fyziologických znaků těla, ale také odlišností psychických, sociálních, ekonomických atd. (viz Zábrowská, 2009; s.107). To by snad feministicky smýšlejícím autorům až tak nevadilo jako to, že „tradiční společnosko-politické myšlení Západního světa inklinuje k univerzalizaci zkušeností spojovaných s muži“ (Beasley, 1999; s. 8) – tj. reprezentuje právě mužský pohled na svět jako jediný možný a společný pro všechny lidi.

⁷⁴ Tj. systém tvrzení vztahujících kategorie žena/muž k biologickým, lidmi a společností neovlivnitelným, charakteristikám lidského těla.

3.1.2.2.1. Ashley Montagu

Britský psycholog, antropolog a spisovatel Ashley Montagu⁷⁵ (1905-1999) se spolu s S. Washburnem zřekli statického výzkumného programu předchozích generací a vymezili nové působiště fyzické antropologie, jenž neupřednostňovala rasové třídění, ale adaptaci a populaci (viz Marks, 2006; s. 88). Po emigraci do Spojených států ve třicátých letech (viz Marks, 2000; s. 111-112), zažehl začátkem padesátých let emancipaci žen svou publikací *The natural superiority of women*⁷⁶, v níž (jak sám název napovídá) vyzdvihuje přirozenou nadřazenost žen nad jejími mužskými protějšky. V práci dekonstruuje klíčové aspekty Západní patriarchální ideologie a vyzdvihuje úlohu ženy – matky, kterou považuje za tu nejdůležitější (viz Montagu, 1999; s.19).

Autor se ve svých publikacích kromě otázek genderu zabýval především konceptem rasy⁷⁷ a její vztahem k politice (viz Montagu, 1997) Nutno dodat, že jako liberální humanista se židovským původem byl v 50. letech donucen opustit akademickou půdu kvůli pravicovým fanatikům, avšak dále se věnoval psaní populárních knih a přednášel, čímž se stal jedním z nejznámějších veřejně činných intelektuálů v Americe (viz Marks, 2006; s. 89).

Montagu radikálně odmítá, že by lidské chování z věští míry ovládali nějaké instinkty: „Instinktivní chování ostatních zvířat je v každém případě irelevantní v diskuzích o hybných silách chování lidského. Ve skutečnosti totiž (s výjimkou instinktu-podobných reakcí nemluvnat na náhle opuštění a náhlé hlasité zvuky) je lidská bytost zcela bez instinktů“ (Montagu, 1973, s.11). Pokud jde o lidskou agresi, Montagu se

75 Vlastním jménem Israel Ehrenberg. Zajímavostí je jak se jeho nové (v minulosti poměrně neobvyklé) mužské jméno – Ashley – stalo od sedmdesátých let minulého století, resp. minimálně od r. 1964 postupně jedním z nejužívanějších holčičích jmen (viz Evans, 2006; s.354).

76 Překl. Přirozená nadvláda žen.

77 Montagu navrhl zrušit koncept rasy jako biologické jednotky s tím, že „nemá žádné reálné opodstatnění“ (Stella, 2006; s.119).

snází dokázat, že Ardreyho teritoriální instinkt u lidí prostě neexistuje. Typicky pro sedmdesátá léta se Montagu dále odvolává na tehdejší lovecko-sběračské – resp. „sběračko-lovecké“ kultury⁷⁸, jenž podle jeho mínění žijí stejně jako kdysi lidští předkové kočovným způsobem života. Protože takový život nedovoluje vytváření rozsáhlé hmotné kultury, lidská obrana majetku pravděpodobně nebude mít původ v těchto pravěkých a nezměnitelných zvycích, posvěcených selekcí (viz Montagu, 1976; kap.9). Jinými slovy říká, že teritorialismus a s ním spojená agrese, jenž ústí v genocidu a války je až produktem vzniku teritoriálních států, na rozdíl od tvrzení představitelů výše zmiňované instinktivistické teorie. Podobně jako u předchozích autorů této podkapitoly, i zde lze najít podobné motivy Montaguovy argumentace – tj. kulturně podmíněné kořeny lidské agrese, vynořující se z důvodů obrany majetku usedlých společenství.

Montagu za představitel té tehdejší „pop antropologie“ považuje autory druhého tábora: Roberta Ardreye, Konrada Lorenze či Desmonda Morrise. Tedy vědce, kteří své díla zpopularizovali, čímž se „postarali o posuzování člověka jako vrozeně agresivní kreatury“, jejíž „velkou část bezcitnosti je možno vysvětlit instinktem k agresivitě“. Nicméně, „člověk je vysoce kooperativní bytost“ a „lidské bytosti se rodí s potřebami orientovanými ve směru lásky – je to potřeba nejen být milován, ale také milovat“ (Montagu *et al.*, 1986; s. 39-40). Od schopnosti kooperovat závisí rozvoj dalších lidských možností – „možnosti milovat“ (viz Montagu *et al.*, 1986; s. 30). Také proto Montagu agresivitu nepojímá jako něco imanentního, právě naopak – při srovnávání láskou deprivovaných dětí⁷⁹ autor zjišťuje, že „pokud má taková frustrace dostatečnou intenzitu v určité kritické periodě vývoje dítěte, odpověď je vždy stejná [...], takovou odpověď nazýváme agresivita nebo agresivní chování“ (Montagu *et al.*, 1986; s. 17). Z toho se dá usuzovat, jak důležitou roli má pro tento pohled rodičovská péče, zejména ta mateřská. Zdravý člověk v tomto (dá se říci feminním) pojetí je ve skutečnosti milující a kooperativní bytostí.

78 Tudiž podobně jako R. Leakey vyzdvihuje společenskou roli ženy jako sběratelky rostlinné potravy.

79 Bez ohledu na jejich původ či kulturní pozadí.

Cílem Montagovy publikace *The Nature of Human Aggression* je zejména vyvrátit představu o člověku jako notorického zabijáka (viz Barnett, 1977a; s. 301-303), nicméně autor se snaží nejen o změnu tehdejšího „biologického“ pohledu na agresivitu člověka, ale také na postavení žen i národnostních či náboženských menšin ve společnosti, jenž samozřejmě souvisí se špatně pochopenými Darwinovými termíny „zápasu“ o zdroje či přežití těch „nejpřízpůsobenějších“. Naopak, Montagu vyzdvihuje nutnost míru na Zemi, protože „Lidstvo je na křižovatce, a tím lidstvím myslím tebe i sebe a každou bytost na Zemi. Na výběr je cesta, která vede k mezinárodnímu míru a osobnímu naplnění, nebo druhou možností je vyhubení všeho života na Zemi“ (Montagu, 1987; předmluva). Zás a znova se opakují motivy tehdejší doby, kdy nikdo neměl jistotu přežití potenciální atomové války.

3.1.2.3. „Make love not war“ a lidská morálka

Šedesátá léta minulého století byly obdobím, jenž transformovalo Americkou společnost (viz Freeman, Johnson, 1999; s. ix). Zejména v roce 1968 došlo nejen v USA, ale i některých státech Evropy ke studentským vzpourám. Myšlenky pacifismu, volné lásky, či sexuální revoluce stoupenců hippies⁸⁰, které se šířily z USA do západní Evropy se však naplno projeví až v letech sedmdesátých. Nicméně tyto protesty mladých lidí, k nimž přispíval také mezigenerační konflikt, byli v západních zemích namířeny spíše proti konzervativní pravicově orientované vládě a postupně zasáhli celou společnost (více viz Lieberman, 2004; s. 103,112).

Rovněž pod hlavičku této kapitoly je možné zařadit některé již zmiňované autory této podkapitoly a také lze samozřejmě nalézt mnoho badatelů, jenž vyzdvihují poněkud ušlechtilější lidské vlastnosti než agresivitu.

⁸⁰ Hippies – hnutí, jenž prosazovalo anarchisticko-levicové myšlenky.

3.1.2.3.1. Frans de Waal

Mezi hlavní představitelé této statě patří nizozemský primatolog a etolog, Fransiscus Bernardus Maria de Waal (1948-). Ve své práci z oboru kognitivní etologie⁸¹ si dal za úkol zjistit, zda u jiných živočichů než u člověka je možné nalézt nějaké základní stavební kameny mravnosti (viz de Waal, 2006; s. 8-9). Nutno poznamenat, že vysoká hodnota, která je připisována společným zájmům a etickému jednání je důsledkem krvavých lidských dějin, plných bojů skupiny proti skupině a národa proti národu: „Morální a etické problémy a otázky existují výhradně z důvodů konfliktu zájmů“ (Alexander, 1987; s. 33). Nicméně, de Waal se nesoustředuje pouze na přívětivou stránku spolupráce, ale také na její soupeřivé hledisko (viz de Waal, 2006; s. 40).

Autor se v publikaci z devadesátých let snaží odkrýt lidskou přirozenost na základě pozorování dnešních makaků, paviánů, goril či šimpanzů, protože usuzuje, že lidští předkové měli téměř jistě podobné sklony v chování (viz de Waal, 2006; s. 9). Lidská přirozenost v jeho pojetí „není ani zásadně krutá ani zásadně ušlechtilá, ale je obojí zároveň“ (de Waal, 2006; s. 11). V návaznosti na feministické myšlenky prohlašuje, že „většina lidí uznává, že tyto vzorce“ jako „genetické základy mateřských vazeb, kooperace nebo sexu“, „náleží k samému jádru lidské přirozenosti“; avšak důvod, proč to nepřipouští také u agrese má být snaha se této vlastnosti zbavit (de Waal, 2006; s. 201). Na druhou stranu současná biologická literatura má mít tendenci vykreslovat zvířata v negativním slova smyslu jako např. hulváty, kořeny, nebo podvodníky; jednající nenávisně, nenasytně, vražedně apod. Nicméně, vysvětlení používané terminologie spatřuje v jejich neochotě vidět zvířata v pozitivním světle: „Očekávalo se, že jakmile jde o dozvuk soupeření naplněný přátelskými city, musím přejít do dehumanizovaného jazyka“ (de Waal, 2006; s. 27).⁸²

81 Kognitivní etologie se dívá na zvířata jako na tvory, kteří vědí, chtějí a zvažují – což zdrazňuje jejich aktivitu.

82 Např. z usmíření zpečetěného polibkem se stala postkonfliktní interakce zahrnující kontakt typu ústa – ústa.

De Waal (2006, s. 199) odmítá pojetí agrese jako projevu vnitřního pudu, známky frustrace, anebo odpovědě na nějaký iritující podnět zvenčí a proto individuální model⁸³, jenž zdůrazňuje pouze jednotlivce a ne sociální kontext nahrazuje tzv. modelem vztahovým, který se tedy soustřeďuje na vztahy mezi známými jedinci. Takto pojmávaný model totiž pohlíží na agresivní chování jako na integrální součásti sociálních vztahů, jako výsledek a jednu z možností řešení konfliktů zájmů mezi jedinci. Agrese proto není jednorázovou událostí, ale součástí řady interakcí (pozitivních i negativních), skrze něž se vztah v koloběhu vyvíjí (viz de Waal 2006; s. 199, 210-211).

Přestože de Waal podobně jako K. Lorenz uznává, že každý projev agresivity nemusí být nutně škodlivý (viz de Waal 2006; s. 222), „klasickým etologům“ vyčítá zkreslení jejich výsledků kvůli výběru studovaných objektů (např. teritoriálních druhů ptáků a ryb), protože takovým živočichům chybí určitý stupeň sociální provázanosti, co podle něj vysvětluje proč byla agrese původně popisována jako mechanismus udržující individuální vzdálenost a umožňující obranu teritorií (viz de Waal 2006; s. 200). Zdá se, že de Waal si neuvědomuje, že „agresivní chování“ v jeho pojetí jako „výraz konfliktu mezi jedinci, který zároveň ovlivňuje a je určován sociálními vztahy“ (de Waal, 2006; s. 200), může být rovněž zkreslen, výběrem objektu zkoumání. Zatímco totiž zdůrazňuje, jak Ardey a jemu podobní autoři „bez rozpaků přenášeli poznatky o potkanech na lidi“ (de Waal, 2006; s. 237), nedělá mu problém na chování člověka aplikovat poznatky ne-humánních primátů. Samozřejmě, je možné namítat, že tyto tvorové jsou člověku přeci jen bližší než např. ryby – potvrdili to dokonce genetické výzkumy, avšak, jak upozorňuje Marks (2006, s. 200): „Od šimpanzů se nemůžete dobrat lidské přirozenosti. Nejsou lidmi“. Jinými slovy to, že něco šimpanzi dělají, nebo se nějak chovají ještě neznamena, že to má přímý vztah k nějaké lidské činnosti či vlastnosti.

Jak sám de Waal připouští, jeho výše popsaný vztahový model se nehodí na jedny z nejdestruktivnějších typů agrese, jenž se odehrávají mezi cizími lidmi bez vzájemných vztahů – ve městech (viz de Waal, 2006; s. 234). Nicméně, přestože jde o

83 Tj. široce přijímané vědecké pojetí agrese jako individuální rys jedince, který je vyvolávaný jednoduchými podněty, případně jako rys osobnosti.

nejničivější případy agrese, de Waal oponuje jak je agresivita v těchto případech přeceňována, zatímco kooperace je přehlížena. Navíc „spojení mezi hustotou osídlení a agresí není u našeho druhu zdaleka přímočaré“ (de Waal, 2006; s. 237), jak tvrdí jiní Ardrey, nebo Lorenz. Boje totiž „pravděpodobně nejsou přímým důsledkem vysoké hustoty, nýbrž mají spíš co do činění s omezenou možností úniku“ (de Waal, 2006; s. 242). De Waal (2006, s. 234) uznává, že pokud jde o velkoměsta, „masivní nakupení navzájem cizích jedinců nemá v sociálním životě opic a lidoopů žádné paralely“. Autor však nějaké podobnosti se šimpanzi nachází ve volné přírodě – příležitostně se totiž mají dopouštět infanticidy, kanibalismu, nebo vést smrtonosní války (viz de Waal, 2006; s. 235).

Zdá se, že autor jako dítě poválečného baby boomu, se mimo jiné inspiroval hnutím hippies (resp. jeho nizozemskou obdobou), když společenství blízkého příbuzného člověka – šimpanze bonoba, podle něj funguje podle hesla „make-love-not-war“ (viz de Waal, Lanting, 1997; s. 2, 108-114). Tyto primáti totiž mají své konflikty řešit častou sexuální aktivitou, včetně homosexuálního chování, což byly témata protestů šedesátých let. Samozřejmě také de Waal měl mnoho odpůrců, kteří považovali jeho chápání za zjednodušující a zkreslené, a to zejména proto, že mnohé svá pozorování prováděl na zvířatech v zajetí. Navíc polemizovali nad jeho definici sexu (více viz Sorenson, 2009; s. 131). De Waal však kritiku amerických primatologů odbývá jako projev pruderie a homofobie těch, kteří jsou zahanbeni pohlavní aktivitou a neochotni uznat jakékoli nové teorie o chování, které by odporovalo vžitým představám o lidské násilné přirozenosti (viz de Waal, 2007; nečíslováno). Nicméně, autor se netají, že „jeho“ bonobo může vypadat jako idol levicově orientovaných čtenářů díky projevům homosexuálních sklonů, nadvládě samic a mírumilovnému způsob života, což se pravicově-orientované média mají snažit za každou cenu diskreditovat (viz de Waal, 2007; nečíslováno). Snad proto autor vyzývá odborníky sociálních věd, aby na lidskou agresi nazírali jak z biologické, tak sociální perspektivy. Takového pohledu totiž podle něj lze dosáhnout bez redukce agresivity na pouhý nekontrolovatelný pud či instinkt (viz de Waal, 2006; s. 201).

3.1.2.4. Válka jako maligní agrese – západní marxismus

Z důvodu výrazného vlivu Freudovské psychoanalýzy a myšlení Karla Marxe je možné E.S. Fromma považovat za představitele neofreudismu a západního marxismu, což jistě ovlivnilo i jeho nazírání na zdroj lidské agresivity.

3.1.2.4.1. Erich S. Fromm

Německý psycholog židovského původu Erich Seligmann Fromm (1900-1980) v díle *Anatomie lidské destruktivní*⁸⁴ zdůrazňuje, že novodobé evoluční myšlení se v mnohém podobá víře: „Náboženství“ sociáldarwinizmu patří k nejnebezpečnějším prvkům myšlení posledního století“, které „napomáhá k vítězství bezohledného národního a rasového egoismu tím, že z něj činí morální normu“; a navíc mu klade za vinu krveprolití druhé světové války, protože „pokud Hitler vůbec v něco věřil, pak to byly zákony evoluce, které ospravedlňovaly a posvěcovaly jeho jednání a zvláště každou krutost“ (Fromm, 1997; s. 45).

Fromm (viz 1997, s. 16) varuje před předčasnou interpretací každého destruktivního chování jako důsledku destruktivního instinktu, přičemž rozlišuje dva typy agrese – první „benigní“ druh mají lidé společný se všemi zvířaty tj. „podnět napadnout [...] jakmile jsou ohroženy životní zájmy organismu“, jenž mizí jakmile pomine nebezpečí; druhá „maligní“ agrese je ve zkratce „krutost a destruktivita“ (Fromm, 1997; s. 43). Za takovými myšlenkami pravděpodobně stojí hrozba zničení planety atomovou bombou.

Základní rozdíl mezi Lorenzem a Freudem spočívá podle Fromma v tom, že Freud překonal ztrátu Boha obrácením se k rozumu jako k jediné síle, která ho může

84 Orig. *Anatomie der menschlichen Destruktivität*, 1973.

zachránit před duševním zmatkem a rozkladem. Z toho důvodu požadoval sebepoznání prostřednictvím odhalení nevědomých hnutí člověka (viz Fromm, 1997; s.44). Nicméně, Lorenzův postoj k darwinizmu Fromm považuje za téměř náboženský. Nicméně, má to být důležitý společensko-psychologický jev tehdejší kultury: „Když evoluční teorie rozbila obraz Boha jako nejvyššího stvořitele, [...] někteří z nich vyhlásili nového boha, evoluci“ (Fromm, 1997; s. 43). Samozřejmě Fromm Lorenzovou novou konfesi (pokud to tak lze nazvat) nepřijímá, protože takový „sociální a morální darwinismus [...] je romantické, nacionalistické pohanství, které jen zatemňuje skutečné pochopení biologických, psychologických a sociálních faktorů, odpovídajících za lidskou agresivitu“ (Fromm, 1997; s. 44). Autorům, „kteří tvrdí, že válku lze odvodit od vrozené agrese člověka“ dále vyčítá jejich vycházení z postoje, že „moderní válčení je normální jev, a proto musí být způsobeno *destruktivní* povahou člověka“ a „pro potvrzení tohoto předpokladu pátrají v údajích o zvířatech a o našich prehistorických předcích“, které „musí zkreslovat, aby dospěli k žádoucím výsledkům“ (Fromm, 1997; s. 215).

Podobnou kritiku je možné tedy slyšet od vícero zastánců agresivity jako produktu kultury. Nicméně, Frommova kritika odráží zlepšující se vnímání přírodního člověka anebo předtechnických kultur, kterým ve srovnání s tehdejší civilizací, neupírá převahu a pokročilost (viz Fromm, 1997; s. 215).

3.1.2.5. Agrese jako produkt třídních rozdílů – pohledy v ČSSR a NDR

Poněkud odlišné stanovisko od autorů Západního světa zastávali, resp. byli nuceni zastávat badatelé v socialistických zemích Sovětského svazu. Přestože by o tématu této podkapitoly bylo možné napsat samostatnou práci, práce se pokusí načrtnout alespoň některé aspekty, jenž ovlivňovaly vědu o člověku v tehdejší ČSSR a jaké to mělo dopady na prezentaci charakteru člověka.

Není přehnané tvrzení, že akademická komunikace mezi východním a západním blokem byla nejen omezena, ale dokonce striktně zakázaná socialistickými politickými lídry, což bylo jak poznamenává Becky A. Sigmon (1993; s. 2) ve svém důsledku „smrtící rozhodnutí pro vědecký výzkum, který prospívá z volného sdílení objevů, dat a myšlenek“. Uzavření hranic, cenzura a stále více se vzdalující politické ideologie kapitalistických a socialistických zemí měly na obou stranách železné opony za následek rozdílný vývoj vědy obecně.

S marxisticko-leninskou ideologií byla dobře slučitelná reflexní teorie I. P. Pavlova, tudíž byla po druhé světové válce v SSSR akceptována jako „oficiální pravda“ (více viz Sigmon, 1993; s. 78), nicméně „výzkum zvířat v jejich přirozeném prostředí zde však existoval (např. Panov, Krušinskij), byť bylo Lorenzovo dílo z větší části ignorováno“ a „v jiných zemích, jako např. v Rumunsku, vědecký výzkum chování zvířat až do převratu na přelomu 1989-1990 jako takový v podstatě neexistoval“ (Stella, Komárek, 2004; s. 90).

V jednotlivých satelitech východního bloku se tedy postoj k výzkumu chování lišil a ČSSR se zprvu jevila jako určitý přechod mezi vědci západního a východního bloku. To však trvalo dokud vliv komunistické ideologie nezesílil od období tzv. normalizace, jenž nastala v roce 1968. Pokud šlo o vznik člověka, Sovětský svaz uznával pouze teorii Engelse, podle níž zásadní úlohu v transformaci lidských předků v člověka sehrávala práce (viz Sigmon, 1993; s. 76). Nutno ovšem dodat, že také „západní“ – marxistickému myšlení naklonění autoři jako S.J. Gould nebo R. Ch. Lewontin, kritizovali neo-darwinismus a „v sociobiologii viděli určité paralely s Nacismem“ (Sigmon, 1993; s. 77), možná i z důvodu členství K. Lorenze v NSDAP. Nicméně, přestože se Lorenz stal jedním z nejvlivnějších kontinentálních biologů v poválečných letech, čímž získalo na popularitě i jeho pojetí zvířecí agrese, které generalizoval také na člověka, jeho knihy v ČSSR až do sametové revoluce nesměly vůbec vycházet. Jeden z nejvýznamnějších českých zoologů a Lorenzův žák – Zdeněk Veselovský, v doslove českého vydání z roku 1992 vysvětluje, proč se Lorenzova rozhodně nejúspěšnější kniha nedočkala zveřejnění v socialistických zemích: Marxistický ideologové byli totiž přesvědčeni o své neomylnosti a věřili na neomezenou

manipulovatelnost širokých mas a právě proto je publikace, kladoucí důraz na vrozené vzorce chování, doslova šokovala (viz Lorenz, 1992; s. 232-233). Lorenzovy koncepce agrese u zvířat a člověka byly tedy oficiálními autoritami zemí bývalého východního bloku napadány, protože radikálně zpochybňovaly marxistickou tézi o původu všeho společenského zla z třídních protikladů. Naopak, jeho pojmání hledalo zdroj agresivity u každého jednoho člověka (viz Komárek, 1998; s. 35-36).

Lorenzovo dílo tedy ať již v kladném nebo záporném slova smyslu nadzvedlo množství odborníků i laiků. Ti, kteří s jeho dílem nesouhlasí ho považují za povrchního popularizátora, jenž využívá svá etologická pozorování k propagaci sociálně-darwinistických koncepcí, rasismu aj., které je potřeba nekompromisně zamítnout. Na druhou stranu ho do určité míry za jeho pozitivní přínos uznávají i levicově orientovaní autoři jako Drvota (1979; s. 150): „Některá fakta pozorovatelná ve zvířecí říši [...] se mohou týkat i základních stránek psychiky člověka“. Ten však striktně odlišuje, zda se jedná o chování jednotlivce, nebo skupiny. Fakta o lidské psychice „nelze už vztahovat k chování lidských skupin“ protože „chování skupiny není bezprostředně odvozeno z téže obecné třídy chování jednotlivce. Zatímco jednatel může mít některé reakce homologní s nejvyššími primáty, lidské sociální skupiny jsou už determinovány jinými zákony“ (Drvota, 1979; s. 150).

Nicméně, již v roce 1989 se jiný psychiatr – Cyril Höschl – staví na obranu Lorenze. Tvrdí, že mimo jiné nesprávné výtky Lorenzovy koncepce agrese⁸⁵ se mu také namítá, že „jeho objevy nejsou aplikovatelné na člověka, že člověk není vrozeně agresivní, že není např. teritoriální apod. V takových námitkách se [však] odráží nepochopení Lorenzova díla a etologie vůbec“ (Höschl, 1989; 190-202).

85 Např. že Freudovo všemocné libido nahrazuje všemocnou agresi a blíží se tak představě unitárního pudu.

3.1.2.5.1. Stanislav Drvota

Přestože významnou roli ve směřování výzkumů z oblasti evoluční biologie v bývalém Československu hrál zapálený komunista Vladimír J. A. Novák (více viz Hampl, 2010) – B.A. Sigmon ho dokonce přirovnává k Washburnovi⁸⁶, také ve tvorbě zmiňovaného českého psychiatra – Stanislava Drvoty (1929-) lze nalézt mnoho myšlenek zabarvených socialistickou ideologií. Nicméně, je pravděpodobné, že autor, jenž by se pokoušel vysvětlit lidskou agresivitu z biologického hlediska by byl tehdejší režimem SSSR potrestán, protože „téměř všechny pokusy o uchopení lidského chování nebo lidské společnosti na základě biologických principů byli klasifikovány jako *biologizatorstvo*“ a tudíž „byli připisovány nepřátelské [západní] ideologii“ (Sigmon, 1993; s. 75). Jak moc záleželo na oddělení lidského a zvířecího dokazuje samozřejmě používaná terminologie: „V ruské literatuře, jenž byla zcela cenzurovaná termín *společnost* platil jen v případě té lidské. Pokud šlo o zvířecí společenství, užíval se výraz *komunita*“ (Sigmon, 1993; s. 78).

Jak již bylo zmiňováno, Drvota (ať už z vlastního přesvědčení, či nikoli) kritizoval autory, zastávající biologický pohled na lidskou přirozenost a je politováníhodné, že jeho čtenáři si mohli např. dílo K. Lorenze „Takzvané zlo“ legitimně nebo v překladu přečíst až po sametové revoluci. A snad právě k vůli tomu byla „téměř každá kritická odpověď od marxisticko-socialistických vědců [...] založena na nepřímých zdrojích a pouze z pozice oficiální ideologie“ (Sigmon, 1993; s. 77). Nicméně, jedním z hlavních Drvotových argumentů bylo, že poznatky z chování živočichů k člověku tak vzdálených jako hmyz, ryby, ptáci, nelze neobezřetně a ve značnějším rozsahu přenášet na člověka, protože je tu malá pravděpodobnost homologického chování⁸⁷ (viz Drvota, 1979; s. 26). Navíc, Drvota má již na prvních

86 Tj. americký badatel, jenž ovlivnil celou generaci fyzických antropologů od padesátých až do sedmdesátých let (viz Sigmon, 1993; s. 9).

87 Homologické chování – předpokládá společný původ, tj. takové projevy, jenž se mohou vyskytnout jen u organismů, u kterých se dá prokázat fylogenetické příbuzenství. Dochází však také ke konvergentnímu vývoji chování druhů, nemajících fylogeneticky nic společného, avšak rozhodující zde byly požadavky života ve společném prostředí. Takové podobnosti chování jsou analogické.

stránkách jasno, když obviňuje autory z druhé strany opony za napjatou politickou situaci mezi oběma bloky: „Chabými důkazy podložené generalizace vedou k neoprávněné biologizaci dějin člověka [...], že institucionalizované formy agrese (nepřátelství a války větších skupin) jsou projevem zděděného pudu, jenž blokuje rozum, náhled, a má za následek katastrofické sociální zmatky, hrozbu atomové války atd.“ (Drvota, 1973; s. 26)

Drvota sice odsuzoval vyhlášení některých etologů starší generace, že „v socialistických zemích se utváření společnosti ocitá v některých směrech v rozporu s biologickou konstitucí člověka“, protože to jsou „politicky zabarvená stanoviska, formulace neoprávněně obhajující např. soukromé vlastnictví půdy, bojující proti zespolečnění majetku atp.“ (Drvota, 1979; s. 171). Nicméně, přestože je Drvotova výtka na správném místě, sám zapomíná, že stejně jako Ardreyovi, také jeho názory o teritoriálním chování, s nímž „bývá někdy spojována i instinktivní potřeba osobního vlastnictví“ a které „vzniklo až v třídní společnosti“ (Drvota, 1979; s. 170-171), jsou pouze druhou stranou téže mince. Jsou totiž obhajobou netřídní společnosti v souladu s politickou ideologií komunistického východního bloku. Proto příčinou lidské agrese v jeho pojetí není velká hustota obyvatelstva, ale „nedostatek sociální struktury a společných životních zájmů a v neposlední řadě chudoba. [Agresi] podmiňují tedy současně ekonomické, sociální a kulturní vlivy“ (Drvota, 1979; s. 186). Tudíž „řadu forem lidské agresivity je třeba považovat za sociální atribut člověka“ (Drvota, 1979; s. 187).

3.1.2.5.2. Werner Mohrig

Jedním z představitelů socialistického pojetí etologické literatury v bývalé NDR byl německý entomolog Werner Mohrig (1937-). Podobně jako Drvota, taky jednoznačně odmítá Lorenzovu koncepci lidské agresivity ve smyslu teorie o její

vrozenosti, jenž se podle něj snaží omluvit válečné konflikty, vraždy apod., a v nenáhodném souladu se socialistickým myšlením „odhaluje“, že příčina světového zla tkví v třídních rozdílech, ne v jakýchsi zděděných predispozicích člověka: „Agresivní válka je výlučně společenský jev s ekonomickými příčinami, je prostředkem vládnoucí třídy vykořisťovatelů k pokračování v politice vykořisťování a utlačování. Válka nemá nic společného s biologickým dědictvím a agresivitou jako projevem chování“ (Mohrig, 1987; s. 118).

3.1.2.6. Shrnutí

V této kapitole byly načrtnuty vybrané teorie o společensko-kulturním původu lidské agresivity. Představitelé těchto názorů měli mnoho společného. Pokud jde o politické přesvědčení, mnozí byli sociální liberálové nebo zastánci marxismu-leninismu, kteří věřili ve značnou modifikaci lidských vlastností – tedy značný vliv kultury a okolního prostředí na lidskou mysl. Považování násilí za výsledek třídních rozdílů však sloužilo komunistické propagandě k legitimaci združstevňování soukromého vlastnictví a podpoře jejího politického programu. Nicméně, také feministická ideologie se zdá být proti biologickému determinismu lidského chování, protože v něm vidí hrozbu degradace postavení a možné utlačování žen, přičemž mužské násilí naopak vnímá jako společenský konstrukt. To, zdá se, platí i v případě autorů se židovskými kořeny, kteří (nebo spíše jejich příbuzní) mohli pocítit eugenické myšlení a rasové třídění na vlastní kůži v průběhu druhé světové války. Biologický determinismus pro ně představoval falešné vysvětlení o pravidlech chování, či ekonomických rozdílech (zejména mezi rasami, třídami a pohlavími) jako důsledcích vrozených nerovností.

Nicméně, u některých autorů, jenž se narodili v období poválečného baby boomu (například F. de Waal) se zdá mít doba jejich dospívání markantní vliv na pozdější hledání odpovědí o lidském pravém „já“, kdy nejbližší příbuzní člověka mají charakteristiky „make-love-not-war“ primátů, čímž následně vysvětlují existenci nejen

soupeření, ale i nevyhnutnou spoluprací a vzájemnou pomoc v lidské společnosti. Podle biologického pohledu, jenž byl široce rozšířen, měl být člověk bezcitnou a krvelačnou kreaturou, což se snažili pozměnit především autoři z druhého tábora – tedy zastánci společensko-vědního pohledu na člověka. Takové feminní nazírání vyobrazovalo lidi jako mírumilovné a kooperativní bytosti, na jejichž správný vývoj má vliv kultura, výchova a mateřská péče.

4. Závěr

Ústředním tématem diplomové práce byl stále nedořešený původ lidského chování, jenž se proto badatelé neustále snaží podrobit expertnímu zkoumání, ať z pohledu přírodovědeckého nebo společenskovedního. Jádrem práce byl jeden z projevů tohoto chování – lidská agresivita, přičemž nejvíce pozornosti bylo věnováno jak byla badání o původu této nechvalné, avšak lidem dobře známé vlastnosti, jednotlivými autory argumentovány a interpretovány, zejména ve druhé polovině minulého století, kdy přibližně byl zahájen moderní výzkum lidské agresivity. Jednotlivé pohledy na kořeny agresivity člověka byly rozebrány s ohledem na možnosti explanace mocenských vztahů, ideologií i osobních záměrů, jenž do diskurzu vstupovaly a jehož formovaly.

Expertní názor na téma lidské agresivity není v publikacích vykreslen jako jednotný. Zájemci o tuto problematiku se v dnešní době mohou seznámit s obrovským množstvím teorií, jenž lidskou přirozenost vysvětlují, proto se nelze podivovat nad tím, že badání o kořenech lidské agresivity nepřináší jednoznačnou odpověď. Každá teorie disponuje alespoň s částečným vysvětlením, které je do určité míry sice validní, avšak nevyjasňuje všechny aspekty tohoto chování. Co je však nejdůležitější, přestože se etnocentrismus nepovažuje za základní charakteristiku vědy, je nutné si uvědomit, že naprosto všichni badatelé ve skutečnosti pracují v určitých rámcích své kultury. Společnost, ve které žijí má vliv nejen na interpretace získaných dat – tedy to, co považují za podstatné ve svých zjištěních; má mimo jiné vliv již na samotný výběr objektů jejich badání. Z toho důvodu mohly některé teorie vzniknout až tehdy, kdy na to jednoduše byla připravena společnost – kdy na to „byla doba“. Proto by se čtenář měl vždy pít po tom, co je za určitou publikací, proč se vlastně zkoumalo to a ne ono, kdo se podílel na jejím vydání nebo financování atd. atd. Protože radikální odmítání určitých názorů může tkvět i v pouhé rivalitě mezi obory, či ústavy, což se v člancích jistě promítne, avšak neinformovaný jednotlivec to z něj nevyčte.

Striktní rozdělení chování na vrozené a získané či na biologicky dané, nebo kulturně naučené je možná projevem lidského dualistického myšlení. Když už jsi už člověk neví rady, obě možnosti spojí. Problém lidské přirozenosti není tak ohromně komplikovaný pouze pro to, že se badatelé neví rozhodnout, kterou z těchto hypotéz si vybrat – více-méně se nakonec stejně přikloní k jedné ze stran. Otázka původu lidské agresivity je složitá, protože výsledky bádání budou mít vliv na samotného badatele.

Trvalo poměrně dlouho, dokud člověk zaměřil pozornost vědy na sebe, nejen na své okolí. Nicméně, pokud se chce lépe poznat – pokud chce skutečně porozumět co je jeho přirozeností, musíme nejdříve určit, co je jeho ne-přirozenost. To je však v praxi velice náročné, protože se zdá, že lidskou přirozeností je všechno a všude a člověk jen stěží učiní jednoduché závěry o své podstatě. Lidská přirozenost totiž není pouhým výčtem věcí, kterých jsou lidé schopni: „Přirozenost a kultura působí dohromady. Kdyby byl člověk dort, kultura by nebyla poleva, ale vejce. Není povrchovou ozdobou, nýbrž naší neoddělitelnou součástí“ (Marks, 2006; s. 198).

5. Seznam literatury

Ahluwalia, D.P.S. & Nursey-Bray, P.F., 1997. *The post-colonial condition: contemporary politics in Africa*, Commack: Nova Science Publishers.

Alexander, R.D., 1977. The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology by Marshall D. Sahlins. *American Anthropologist, New Series*, 79(4): 917-920.

Alexander, R.D., 1987. *The biology of moral systems*, Hawthorne, New York: A. de Gruyter.

Anderson, C.A. & Bushman, B.J., 2002. Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53(1): 27-51.

Arcadi, A.C. & Wrangham, R.W., 1999. Infanticide in chimpanzees: Review of cases and a new within-group observation from the Kanyawara study group in Kibale National Park. *Primates*, 40(2): 337-351.

Ardrey, R., 1961. *African Genesis: A Personal Investigation Into the Animal Origins and Nature of Man*, New York: Atheneum Books.

Ardrey, R., 1997. *The territorial imperative: a personal inquiry into the animal origins of property and nations*, New York: Kodansha International.

Ardrey, R. & Leakey, L.S.B., 1971. *Aggression and violence in man: A dialogue between Dr. Louis Leakey and Mr. Robert Ardrey*, Pasadena: Munger Africana Library.

Bachrach, P. & Baratz, M.S., 1962. Two Faces of Power. *American Political Science*

Review, 56(4): 947–952.

Barnett, S.A., 1977a. Book review: The nature of human aggression by Ashley Montagu. *Aggressive behaviour*, 3: 301-303.

Barnett, S.A., 1977b. The instinct to teach: Altruism or aggression? *Aggressive Behavior*, 3(3):209-229.

Beasley, C., 1999. *What is feminism? An introduction to feminist theory*, London: SAGE.

Berman, M.E., 1997. Biopsychosocial approaches to understanding human aggression: The first 30 years. *Clinical Psychology Review*, 17(6): 585-588.

Bowlby, J., 1969. *Attachment and Loss: Volume 1: Attachment*, London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

Brosnan, S.F., Talbot, C., Ahlgren, M., Lambeth, S.P., & Schapiro, S.J., 2010. Mechanisms underlying the response to inequity in chimpanzees, Pan troglodytes. *Animal Behaviour*, 79(6): 1229–1237.

Břicháček, V., 2001. IQ: Omyly, předsudky a zkreslování. Více si všímáme dat, která jsou ve shodě, a rozporná data podceňujeme a přehlízíme. *Vesmír* 80: 528-531.

Burkhardt, R.W., 2005. *Patterns of behavior: Konrad Lorenz, Niko Tinbergen, and the founding of ethology*, Chicago: University of Chicago Press.

Buss, D.M. & Shackelford, T.K., 1997. Human aggression in evolutionary psychological perspective. *Clinical Psychology Review*, 17(6): 605-619.

Clarke, A.C., 1972. *The Lost Worlds of 2001*, New York: New American Library.

Collins, F.S., Morgan, M., Patrinos, A., 2003. The Human Genome Project: Lessons from Large-Scale Biology. *Science*, 300(5617), pp.286–290.

Cosmides, L. & Tooby, J., 1989a. Evolutionary psychology and the generation of culture, Part I. Theoretical considerations. *Ethology & Sociobiology*, 10: 29-49.

Cosmides, L. & Tooby, J., 1989b. Evolutionary psychology and the generation of culture, Part II. Case study: A computational theory of social exchange. *Ethology & Sociobiology*, 10: 51-97.

Daly, M. & Wilson, M., 1988. *Homicide*, New York: Aldin de Gruyter.

Daly, M. & Wilson, M., 1989. Homicide and cultural evolution. *Ethology and Sociobiology*, 10: 99-110.

Daly, M. & Wilson, M., 1994. Some differential attributes of lethal assaults on small children by stepfathers versus genetic fathers. *Ethology & Sociobiology*, 15: 207-217.

Daly, M. & Wilson, M., 1998. *The truth about Cinderella: A Darwinian view of parental love*, London: Weidenfeld & Nicolson.

Dart, R.A., 1953. *The Predatory Transition from Ape to Man*. *International Anthropological and Linguistic Review* 1 (4): 201-217.

Dart R.A. & Craig D., 1963. *Dobrodružství s chybějícím článkem*, Praha: Mladá fronta.

Darwin, Ch., 1859. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, London: John Murray.

Dawkins, R., 2006. *The selfish gene* 30th anniversary ed., Oxford; New York: Oxford

University Press.

Dawkins, R., 2006. *Boží blud. Přináší náboženství útěchu, nebo bolest?* Praha: Academia.

Drvota, S., 1979. *Od zvířete k člověku*. Praha: Panorama.

Dunbar, R., 2009. *Příběh rodu Homo. Nové dějiny evoluce člověka*, Praha: Academia.

Erford, B.T., 2013. *Assessment for counselors*. Belmont: Brooks/Cole Cengage Learning.

Etter, M.A., 1978. Sahlins and sociobiology. *American Ethnologist*, 5(1): 160-169.

Evans, C.K., 2006. *The great big book of baby names*, Lincolnwood: Publications International.

Fairclough, N., 1989. *Language and power*, London; New York: Longman.

Fairclough, N. 1992. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society* 3(2): 193-217.

Fairclough, N., 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.

Flegr, J., 2007. *Úvod do evoluční biologie*, Praha: Academia.

Foucault, M., 1999. *Dějiny sexuality I, Vůle k vědě*, Praha: Herrmann & synové.

Foucault, M., 2000. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin.

Foucault, M. 2007. *Slova a věci*. Brno: Computer Press.

Franck, D., 1996. *Etologie*, Praha: Karolinum.

Freeman, J. & Johnson, V.L., 1999. *Waves of protest: social movements since the sixties*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Freud, S., 1962. *Civilization and its Discontents*, New York: Norton.

Fromm, E., 1997. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Praha: Lidové noviny.

Fry, D.P., 2013. *War, peace, and human nature: the convergence of evolutionary and cultural views*, New York: Oxford University Press.

Gallup, G.G., 1977. Self-recognition in primates: A comparative approach to the bidirectional properties of consciousness. *American Psychologist*, 32(5): 329-338.

Gee, J. P., 1999. *An introduction to discourse analysis: theory and method*, London and New York: Routledge.

Gee, J.P., 2011. *How to do discourse analysis: a toolkit*, New York: Routledge.

Goodall, J., 2000. *In the Shadow of Man*, Boston: Mariner Books.

Gould, S.J., 1996. *The Mismeasure of Man. Revised edition*, New York: W. W. Norton & Co.

Gould, S.J., 2005. *Dinosauři v kupce sena*. Praha: Academia.

Gregor, A.J., 1962. Review of African Genesis by Robert Ardrey. *Mankind Quarterly* 2, I-III: 213-214.

HAMPL, P., 2010. *O mravencích a lidech. Myrmekologické inspirace antropologie na příkladě V. J. A. Nováka (1919-1997)*, Praha: FHS UK.

- Hacking, I., 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge and London: Harvard University Press.
- Haraway, D., 1989. *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, New York and London: Routledge.
- Herrnstein, R.J. & Murray, C.A., 1996. *The bell curve : intelligence and class structure in American life*, New York: Simon & Schuster.
- Höschl, C., 1989. Etologie a medicína. *Bratislavské lekárské listy*, 90(3): 190-202.
- Hrdy, S.B., 1999. *The woman that never evolved: with a new preface and bibliographical updates* Rev. ed., Cambridge: Harvard University Press.
- Jackson, J.P. & Weidman, N.M., 2004. *Race, racism, and science: social impact and interaction*, Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Komárek, S., 1998. *Lidská přirozenost*, Praha: Vesmír.
- Lancaster, R.N., 2004. The place of anthropology in a public culture reshaped by bioreductivism. *Anthropology News*, 45(3): 4-5.
- Leakey, R.E.F. & Lewin. R., 1984. *Lidé od jezera. Člověk, jeho počátky, jeho povaha a budoucnost*, Praha: Mladá fronta.
- Leakey, R.E.F., 1996. *Původ lidstva*. Bratislava: Archa.
- Lieberman, R., 2004. *Prairie power voices of 1960s Midwestern student protest*, Columbia: University of Missouri Press.
- Locke, J., 1984. *Esej o lidském rozumu*, Praha: Svoboda.

- Lorenz, K.Z., 1950. The comparative method in studying innate behaviour patterns. *Symposia of the Society for Experimental Biology*, 4: 221-268.
- Lorenz, K.Z., 1990. *Osm smrtelných hříchů*, Praha: Academia.
- Lorenz, K.Z., 1992. *Takzvané zlo*, Praha: Mladá fronta.
- Lucas, J.R., 1979. Wilberforce and Huxley: a Legendary Encounter. *The Historical Journal*, 22(02): 313-330.
- Marks, J., 1996a. The anthropology of science, Part I: Science as a humanities. *Evolutionary Anthropology*, 5: 6-10.
- Marks, J., 1996b. The anthropology of science, Part II: Scientific norms and behaviors. *Evolutionary Anthropology*, 5: 75-80.
- Marks, J., 2000. Ashley Montagu: 1905-1999. *Evolutionary Anthropology*, 9(3): 111-112.
- Marks, J., 2006. *Jsme téměř 100% šimpanzi? Lidoopi, lidé a geny*, Praha: Academia.
- Marks, J., 2010. Voltaire this ain't. *Dialectical Anthropology*, 34: 339-346.
- Miessler, J., 2007. Kritická diskurzivní analýza (CDA) a velké množství masmediálních textů. *Médiá a text II*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 118-124.
- Mohrig, W., 1987. *Zlý jako zvíře?* Praha: Horizont.
- Montagu, A., 1973. *Man and aggression* 2nd ed., London: Oxford University Press.
- Montagu, A., 1976. *The nature of human aggression*, New York: Oxford University

Press.

Montagu, A., Amemiya, T. & Takeno, K., 1986. *Living and loving*, Tokyo: Kinseido.

Montagu, A., Amemiya, T. & Tanaka, T., 1987. *The peace of the world*, Tokyo: Kenkyusha.

Montagu, A., 1997. *Man's most dangerous myth: the fallacy of race* 6th ed., Walnut Creek: AltaMira Press.

Montagu, A., 1999. *The natural superiority of women* 5th ed., Walnut Creek: AltaMira Press.

Morris, D., 1997. *Lidský živočich*, Praha: Euromedia Group.

Morris, D., 1971. *Nahá opice*, Praha: Mladá fronta.

New York Review of Books, Vydání ze dne Feb. 15, 1968.

Peterson, D., 2008. *Jane Goodall The woman who redefined man*, New York: Mariner Books.

Petráčková, V., Kraus, J. a kol., 1998. *Akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia.

Plotnik, J.M., de Waal, F.B.M., Reiss, D., 2006. Self-recognition in an Asian elephant. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103(45): 17053–17057.

Přivratský, V., a kol., 2009. *Biologické a biosociální faktory ovlivňující integraci žáků a studentů se specifickými potřebami: soubor vybraných textů*. Praha: Pedagogická fakulta UK.

Sahlins, M., 1976. *The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of*

Sociobiology, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Sahlins, M.D., 2000. *Culture in practice: selected essays*, New York: Zone Books.

Sahlins, M.D., 2002. *Waiting for Foucault, still* Expanded 4th ed., Chicago: Prickly Paradigm Press.

Sahlins, M., 2007. Hierarchy, Equality, and the Sublimation of Anarchy: the Western Illusion of Human Nature. *Tanner Lectures on human values*, 27: 81-120.

Sahlins, M.D., 2008. *The Western Illusion of Human Nature*, Chicago: Prickly Paradigm Press.

Scott, J.W., 1986. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91(5):1053-1075.

Sigmon, B.A., 1993. *Before the wall fell: the science of man in socialist Europe*, Toronto: Canadian Scholars' Press.

Skupnik, J., 1999. Sociobiologie: antropologická perspektiva. *Cargo* 1: 67-69.

Smith, J.M., 1982. *Evolution and the theory of games*, Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Sorenson, J., 2009. *Ape*. London: Reaktion Books.

Stella, M., 2006. *Teorie autodomestikace v německé antropologii a biologii do roku 1945. Kontext, důsledky, zastánci*, diplomová práce, Praha: Fakulta humanitních studií UK.

Stella, M., Komárek, S., 2004. Kritiky díla Konrada Lorenze ve Východním bloku. *31. etologická konference*, 90.

- Stibral, K., Stella, M., 2006. Estetika v životě a díle Konrada Lorenze. *Lidé města / Urban people*, 18(1): 116-139.
- Šaradín, P., 2001. *Historické proměny pojmu ideologie*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Šlesingerová, E., 2008. *Imaginace národních genů a vtělená sociální teorie*, disertační práce, Brno: Fakulta sociálních studií MU.
- Šmausová, G., 1999. „Rasa“ jako rasistická konstrukce. *Sociologický časopis*, 35(4): 433-446.
- Tooby, J., 1985. The emergence of evolutionary psychology. In: *Emerging Syntheses in Science. Proceedings of the Founding Workshops of the Santa Fe Institute*. Santa Fe: The Santa Fe Institute.
- Trivers, R.L., 1971. The Evolution of Reciprocal Altruism. *The Quarterly Review of Biology*, 46(1): 35-57.
- Vališová, A., Kasíková, H. & Bures, M., 2011. *Pedagogika pro učitele*, Praha: Grada.
- Vašát, P., 2009. Kritická diskurzivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi. *Přehledové studie*, 9(4): nečíslováno.
- Vávra, M., Tichý, R. (ed.) 2006. Tři přístupy k analýze diskurzu – neslučitelnost nebo možnost syntézy? *Miscellanea Sociologica*, Praha: Fakulta sociálních věd UK, 49-65.
- Vogel, G., 2003. Orangutans, like Chimps, Heed the Cultural Call of the Collective. *Science*, 299(5603):27-8.
- de Waal, F.B.M., 2006. *Dobráci od přírody* Vyd. 1., Praha: Academia.

de Waal, F.B.M., 2007. Bonobos, left and right: Primate politics heats up again as liberals and conservatives spindoctor science. *Eskeptic*, Aug. 8, 2007.

de Waal, F.B.M. & Lanting, F., 1997. *Bonobo: the forgotten ape*, Berkeley: University of California Press.

Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S.J. (ed.) 2001. *Discourse theory and practice: a reader*, London: SAGE.

Wilson, E.O., 1975. *Sociobiology: The new synthesis*. Cambridge: Harvard University Press.

Wilson, E.O., 1993. *O lidské přirozenosti. Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?* Praha: Lidové noviny.

Wrangham, R.W., 1999. Is Military Incompetence Adaptive? *Evolution and Human Behavior*, 20(1): 3-17.

Wrangham, R.W., Peterson, D.A., 1996. *Demonic males: apes and the origins of human violence*, Boston: Houghton Mifflin.

Wright, R., 1995. *Morální zvíře. Proč jsme to, co jsme*, Praha: Lidové noviny.

Zábrodská, K., 2009. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*, Praha: Academia.